THE HISTORY OF
UDAHARANA LITERATURE

(WITH ORIGINAL TEXTS)

BY

VIDYARATNA

NIDADAVOLU VENKATA RAO, M.A.,

Head of the Department of Telugu,

University of Madras

1950

ఉదాహరణ వాఙ్మయ

రచయిత

విద్యారత్న నిడుదవోలు వేంకటరావు, M.A.,

ప్రధానాంధ్రోపన్యాసకులు.

ప్రాచ్యపరిశోధన సంస్థ

మదరాసు విశ్వవిద్యాలయము.

మదరాసు - 1950.

at the beginning as well as at the end of each verse besides the 'Vadi' in the middle. These are made up of Matra ganas peculiar to Desi versification and are generally set to music. The 'Vadi' and 'Prasa' correspond to the Monai and Yedugai in Tamil prosody and their observance is almost a compulsory feature of the Telugu versification.

These are some of the peculiar features of 'Udaharana' compositions in Telugu and the earliest works that we have got are those written by Saiva poets—Palkuriki Somanatha of the 13th century A.D. and Tripurantaka of the 14th century A.D. Though we meet with some references to Kalikas or Utkalikas in some earlier works like Bharata's *Natyasastra*,[1] or even to a kind of Jayodaharana in Kalidasa's *Raghuvamsa*[2] where Raghu's glory was said to have been sung by the Kinnaras by means of a 'Jayodaharana' and also in *Vikramorvasiya*.[3] But we have no means of knowing definitely the nature of those compositions. When a Udaharana is said to be sung, it is the Saivite poet Palkuriki Somanatha himself that has given us the earliest available Udaharana written in Sanskrit as in Telugu.

It is nearly thirteen years ago, that I published th finest specimen of this literature, known as *Tripuranta kodaharanamu* from a single manuscript copy obtained from the Tanjore Manuscripts Library, taking into consideration the printed edition of the same work

1. Bharata's *Natya Sastra* Chapter XV.
2. *Raghuvamsa*, 4th Canto 78th Sloka.
3. *Vikramorvasiyam* 2nd act 15th Sloka.

PREFACE.

Udaharana is a kind of "Desi" or indigenous poetical composition which is peculiar to the Telugu language. Like many other branches of Desi Literature, it is a much neglected one and very little is known about it, even to modern Scholars. Its importance to the history of Telugu Literature lies in the fact that it represents a stage in the history of the development of literary types in Telugu—when compositions in Sanskrit metres, began to be mixed up with those of the Desi metres. This reminds us of the "Chattana" and "Bendende" tyeps of old Kannada compositions referred to by Nripatunga in his *Kavirajamarga*. Like the latter Bendende, which is said to have consisted of verses in Sanskrit (vritta) metres interspersed with compositions in Desya metres like akkara, gitike, tivadi, etc., Udaharana in Telugu also consists of verses written in Sanskrit metres, interspersed or regularly coming between Kalikas and Utkalikas which are only forms of Desi metre called Ragada. One peculiarity to be noted here is that each verse ends in one of the seven case terminations, and for each of the seven or eight cases including sambodhana, a vritta followed by a Kalika and an Utkalika is composed, eulogising the greatness of a deity or the glory of a victorious king; the closing verse is again a vritta where all the eight cases are to be used—that is the composition must end with a Sārvavibhaktika verse. The Kalikas and Utkalikas, being forms of Ragada, bear 'adyanta prasa', *i.e.*, rhyme

published by the veteran Oriental Scholar, Sri M. Ramakrishna Kavi, M.A., in 1912. I have not only edited the text, but also appended, notes, and prefixed to it a long introduction in which I have shown, for the first time that this type of literature, is the basis for all subsequent types of literature in Telugu. I have also traced chronologically the origin and development of this important but forgotten branch of literature and brought to the notice of the Telugu scholarly world, that being an original contribution of Telugu to the South Indian vernaculars in general and Sanskrit in particular it demands a study and investigation both from literary and linguistic point of view.

The introduction and the publication was highly appreciated by all the Telugu scholars in general and particulary Sri C. R. Reddy, the then Vice-Chancellor of the Andhra University, who opined that the introduction is a "masterpiece of literary criticism and historical research and it is a grand performance".

The valuable opinion expressed by such an eminent scholar and educationalist in the field of Telugu Letters encouraged me to take up the investigation of this peculiar type of Telugu Literature, and completed it during my term as Junior Lecturer in the Madras University.

Last year I was awarded joint prize for *Tripurantakodaharanamu* by the Government of Madras for best books in Literary Criticism through the Telugu Bhasha Samiti, Madras.

The public recognition of my efforts in bringing out a complete history of Udaharana Literature necessitated

its printing, and I thank the Syndicate of the Madras University for having readily granted me permission to publish the work myself.

I owe a debt of gratitude to Sri B. Madhava Rau Garu, Proprietor of the Ananda Press for promptly undertaking the work for printing. He evinced a keen interest in the publication of the work and completed it in the specified time. I have to acknowledge specially the assistance rendered by (1) Sri Bulusu Venkata Ramanayya Garu the well-known Telugu Pandit of Madras in going through the Sanskrit Texts, by (2) K. Venkata Subba Sastry Garu, Ex-Pandit of the Government Oriental Manuscripts Library, now Pandit in the Ananda Press, for going through the proofs with great patience and scrutiny and (3) by Pandit N. S. Sundareswara Rao for examining the whole with originals in Palm leaf and paper manuscripts.

I cannot close the introduction without paying my respects to one of our greatest living Telugu Scholars Dr. G. V. Sitapati Pantulu Garu, the chief compiler of the *Telugu Encyclopaedia*, for the many valuable suggestions he has given, and for the paternal care he is taking in the advancement of my linguistic and literary studies.

To
My wife
KANTAM

—*Venkata Rao*

విషయసూచిక

		పుట.
విజ్ఞప్తి	...	...
అవతారిక	...	...
ఉదాహరణములు వాని లక్షణము		... 1
ఆంధ్రకవితాపరిణామము	...	... 3
సంగీతసాహిత్యముల సంబంధము ...		... 4
ఛందస్సు	...	... 4
వ్యాకరణము	...	... 6
ఉదాహరణముల ప్రాముఖ్యము	...	... 8
ఉదాహరణములు సాహిత్య సమీక్ష		... 9
వ్యాకరణము - విభక్తి ప్రత్యయములు		... 13
గ్రంథాదిని శ్రీతోనుండుట	...	... 35
మంగళమహాశ్రీ వృత్తము	...	... 40
విభక్తిప్రత్యయ విశేషములు	...	... 42
తృతీయావిభక్తి - తో, తోడ	...	... ,,
చతుర్థీవిభక్తి - కై, కొఱకు	...	... 43
విభక్త్యాఖ్యాన సంప్రదాయము	...	... 47
సంస్కృతోదాహరణములు వాని లక్షణములు		... 53
సార్వవిభక్తికము	...	... 54
అంకితాంకపద్యము	...	... 56
కలికోత్కలికల లక్షణములు	...	... 57
ఛందస్సు - రగడలు	...	... 63
ఉదాహరణ మూలములు	..	73-198
పరిశిష్టము	...	199-215

విజ్ఞప్తి

ఇప్పటికి పదమూఁడేండ్ల క్రిందట నీయుదాహరణ గ్రంథములలో కాలక్రమమునందు ద్వితీయమైన, కవితాప్రకర్షయందద్వితీయమగు రావిపాటి తిప్పన త్రిపురాంతకోదాహరణమును ప్రకటించితిని. దాని మాతృకను తంజాపూరినుండి తెప్పించి క్రీ. శ. 1912 లో విద్వద్వర్యులు మా. రామకృష్ణకవిగారు ప్రకటించిన గ్రంథమును తోడుచేసికొని, విపులపీఠికావివరణాదులతో వెలయించితిని. ఆపీఠికలో ఉదాహరణ శాఖయనునది వాఙ్మయమున నొక ప్రత్యేక విశిష్టతగల శాఖయని సోపపత్తికముగ నిరూపించితిని.

ఈ గ్రంథప్రకటనమునకు కీర్తిశేషులు గిడుగు రామమూర్తి పంతులుగారెంతయో నన్ను ప్రశంసించి, అచ్చటచ్చట సవరణలను సూచించిరి. పండితప్రభాకరులు ప్రభాకరశాస్త్రులవారీగ్రంథమునందుగల సహజాభిమానముచే, గ్రంథప్రకటనము గొనియాడుచు పాఠభేదములను దెల్పిరి. స్వామి శివశంకరులు 'ప్రతిభ'లో నీగ్రంథము సమీక్షించి గ్రంథవ్యాప్తికిఁ దోడ్పడిరి. పలువురు ప్రసిద్ధపండితులు పత్రికాధిపతులు గ్రంథప్రకటనమును సంభావించిరి. ప్రకటనమైన తోడనే, ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయమువారు భాషాప్రవీణ ప్రిలిమినరీ పరీక్షకొకసారియు, మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమువారు క్రీ. శ. 1944 నుండి 1950 వఱకు నాఱేండ్లును దీనిని విద్వాను పరీక్షకు పఠనీయ గ్రంథముగ జేసి నాకృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైరి. నేటికిని నీయుభయవిశ్వవిద్యాలయములయందు నిది భాషాప్రవీణ శాస్త్రోపాధ్యాయ పరీక్షలకుఁ బఠనీయ గ్రంథముగనున్నది.

క్రీ. శ. 1947 లో దీనిని పునర్ముద్రణము గావించితిని. విశ్వఖ్యాతవిమర్శకాగ్రేసరులు, విశ్వకళాపరిషదధ్యక్షులు శ్రీ కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారీద్వితీయముద్రణమును మిక్కిలి శ్లాఘించి, యిందలి పీఠిక అత్యుత్తమవిమర్శన శ్రేణికిఁ జెందినదిగా తమయమూల్యాభిప్రాయము దెలిపిరి.

మదరాసు విశ్వ విద్యాలయమున తెనుఁగు భ
నేను సహాయాంధ్రోపన్యాసకుఁడనుగా నియమితుఁడ
తగిన యవకాశములభించుటచే, నీవాఙ్మయ పరిశోధ
కార్యక్రమమున చేర్చుకొని ఆమూలాగ్రముగ విషయవ
దీనిని సంపూర్ణముగ రచియించి విశ్వవిద్యాలయము
కొంటిని.

పైని వివరించినరీతిని పరీక్షులకు పఠనీయగ్రంథ వ
భాషావాఙ్మయ పరిశోధకులు, పండితులు నీ గ్రంథ
నీయుదాహరణ శాఖావిశిష్టత నెఱుఁగఁగల్గిరి. మఱియు
టనమువలననే, యధునాతన కవులలో నగ్రగణ్యులీగ్రంథ
నెఱిఁగి యుదాహరణములను రచించిరి. కాబట్టి త్వ
మగు నీశాఖావాఙ్మయమంతయు ముద్రింపవలసిన
యేర్పడినది.

ఇంతలో క్రిందటి యేడు, మద్రాసు రాష్ట్రీయ
వారు, తెనుఁగు భాషలోని యుత్తమ గ్రంథముల
బహుమతులలో, విమర్శన గ్రంథశాఖలో నుత్తమ గ్ర
నెంచఁబడిన రెండింటిలో త్రిపురాంతకోదాహరణము
శాఖలో దీనికి తెనుఁగుభాషా సమితివారిద్వారముగ
లభించినది.

ఇంతచిన్న గ్రంథమునకిట్టి గొప్పవ్యాప్తి, విశి
కారణముగా, దీనిని నేను ముద్రించుటకు మద్రాసు
లయమువారి ననుజ్ఞ వేడితిని. అడిగినదే తడవుగా నాకన
మదరాసు విశ్వవిద్యాలయ కార్యనిర్వాహక వర్గమువారికి
గృతజ్ఞుఁడను.

ఈగ్రంథమునేను వ్రాసినదానికన్న, దీనిముద్రణ
హేతుభూతులైన, ఆనందముద్రాక్షరశాలాధ్యక్షులు శ్రీ
రావుగారి కీర్తియే చిరస్థాయియై యాంధ్రవిద్వల్లోకమ
ందు. ఈగ్రంథమునింత శీఘ్రకాలములో నింతచక్క

యందించినందులకు ఆనందముద్రణాలయాధిపతులకు పదివందల వందనములు.

గ్రంథము ముద్రిత మగుచున్నప్పుడు సంస్కృతభాగము నంతను సరిచూచిన సుప్రసిద్ధాలంకారికులు, సంస్కృతాంధ్రపండితులు నగు శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారికి నానమస్కారములు. ప్రూఫులను దిద్దుటయందు మిగుల శ్రద్ధవహించి, మిక్కిలియోపికతో నింత శుద్ధముగా నీగ్రంథము వెలువడుటకు కారణభూతులైన ఆనంద ముద్రాక్షరశాలాపండితులు శ్రీ కే. వెంకటసుబ్బాశాస్త్రిగారికి నాధన్యవాదములు.

మూలతాళపత్రమాతృకలతోడను, వ్రాతప్రతుల తోడను నీగ్రంథమునామూలాగ్రముగ సరిచూచి పరిశీలించిన చిరంజీవి శివసుందరేశ్వరరావునకు నాయాశీస్సులు.

గ్రంథరచనారంభమునుండియు నమూల్యమైన సలహాల నొసగుచు, నిరంతరము నాశ్రేయస్సునాకాంక్షించు నాంధ్రవిద్వదగ్రేసరులు నాంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వ ప్రధానగ్రాహకులునగు డాక్టరు శ్రీ గిడుగు సీతాపతి పంతులుగారికి నాహృదయపూర్వక నమస్సులు.

ఎంత జాగ్రతగఁ జూచినను అనివార్యముగనచ్చు తప్పులచ్చటచ్చటఁ బడినవానిని క్షమించి దిద్దుకొన పాఠక మహాశయులు ప్రార్థితులు.

ఇతి శివమ్.

ఇట్లు విధేయుఁడు:

స్వాతంత్ర్య దినము 15—8—50 చెన్నపురి.

నిడుదవోలు - వేంకటరావు, ఎ
మదరాసు విశ్వవిద్యాలయాంధ్ర భాషా

అవతారిక

ఉదాహరణ గ్రంథములు తెలుఁగుసాహిత్యమున నొక ప్రత్యేక శాఖగా పరిగణింపఁదగినవి - తెలుఁగుసాహితీరీతులును కవితారచనలును పుట్టుకచేత, తెలుఁగుభాషవలె, దాక్షిణాత్య సంప్రదాయమునకు సంబంధించినవి. సాంస్కృతికముగు నార్యభాషాసన్నిహిత సంబంధము వలన, నా సంప్రదాయములను మేళవించుకొని పెంపుఁ జెందినవి. తెలుఁగున పదపద్యకవితలలో, పదకవిత దాక్షిణాత్య సంప్రదాయమునకు, పద్యకవిత యార్య సంప్రదాయమునకుఁ జెందినవి. వీనినే దేశియనియు, మార్గమనియు ప్రాచీనులు వ్యవహరించిరి. కావున నైసర్గికముగ నాయాదేశముల నుత్పన్నమైన కవిత దేశియనియు, నట్టి దేశి కవిత యార్య సంస్కారమును పొందినది మార్గమనియుఁ జెప్పవచ్చును.

తెలుఁగుసాహిత్యములో, మహాకావ్యములు, పురాణములు, చంపువులు, ప్రబంధములు, మార్గకవితలనియు, ద్విపదలు, యక్షగానములు, శతకములు, ఉదాహరణములు, దండకములు దేశికవితలనియు చెప్పనొప్పును. ఈ రెండు పథకములయందు రచనలు వేయేండ్ల నుండి యవిచ్ఛిన్నముగ సాగుచున్నవి. తెలుఁగున నొక కాలమున నుత్తమ సాహితీశ్రేణికి పద్యరచనయొక్కటియే చెందినది యను అభిప్రాయము ప్రబలమగుటచేత పదకవితలయం దాదరణ సన్నగిల్లినది. అయిన నది దేశీయ మగుట చేతను, ప్రజాసామాన్య మంతయు దానినే యాదరించువారగుటచేతను, చరిత్రకెక్కకపోయినను నెంతయో యభివృద్ధి గాంచినది. దీనికి మతసంప్రదాయములు తోడుపడినవి. ఆశ్లేయముగు వైదికమతసంప్రదాయకముగు మార్గకవితయే రాజాదరణముగాంచినది. అవైదికముగు శైవమతసంప్రదాయములు ప్రజాదరణము గాంచినవి - ప్రాచీనకాలమున నా సంప్రదాయములకు మతదృష్టి సాహిత్యదృష్టి ప్రధానమైనది. మఱియు నేఁటి చారిత్రకదృష్టి

యక్షగానములు :— మధురకవితలో నగ్రస్థానమునువహిం
ములకు మూలములగు నీయక్షగానములం గూర్చిన
మైన పరిశీలనలేదు - ఇది ముఖ్యముగ జరుగందగిన

ఉదాహరణములు :— ఈచరిత్రము నిపుడు పూర్తియైనది.

దండకములు :— ఇదియును నపరిశీలితము - ఇందు భక్తి,
చారిత్రకవిభాగములు గలవు.

పదకవితలు

గేయకృతులు :— ఇవి సంగీతశాస్త్రమునకేగాక సాహిత్య
నకు సంబంధించినవి. స్వరప్రధానమగు సంగీతమునక
ప్రధానమగు సాహిత్యమునకు నైక్యతం గూర్చిన
భాషలో నా రెండింటి పరస్పర సంబధము విడదీయు
యజ్ఞత వేఱొకటిలేదు - ఇవియును సారస్వతమున
శ్రేణిలోం జేరందగినవి యే - ఇది యతి విస్తృతమై
1. వచనములు - 2. పదములు - 3. సంకీర్తనలు -

సుసంస్కృతములు— వీనిలో పదములు తాళ్లపాక, క్షే
యాగంటి సారంగపాణి పదములు -

అసంస్కృతములు— స్త్రీల పాటలు - తందానతాన పదములు,
కథారూపమున పదములు, ఏల, జోల, సువ్వాలపాట

వచనకావ్యశాఖ :— ఆంధ్రగద్య వాఙ్మయ చరిత్రయనుపేర
యమై కొంత పరిశోధన ప్రారంభమై యొక సంపుటము వెలు

శాస్త్రీయగ్రంథములు :— గణిత, వైద్య, వేదాంత, జ్యోతిష
వ్యాకరణచ్ఛందోఽలంకారగ్రంథములు - నిఘంటు

పై శాఖలన్నియు ప్రాచీనకాలమునుండి నేటివఱకు
నవీన వాఙ్మయము ప్రవర్ధిల్లినదాక వర్తిల్లుచున్నవి.
నవీన వాఙ్మయశాఖ లిందు చేర్పంబడలేదు.

ఉదాహరణములు - వానిలక్షణము

ఉదాహరణమనఁగా భాషయందుగల సప్తవిధ విభక్తులు సంబోధన విభక్తిని నుదాహరించు లఘుకృతి.

ఇందులో వృత్తములు, కళికలు - ఉత్కళికలు - సార్వవిభక్తిక పద్యము కవికృతి నామాంకిత పద్యములు నుండును.

వృత్తములలో చంపకోత్పల మాలికలును, శార్దూల మత్తే భములును నుపయుక్తము లగును.

కళిక యనఁగా-మాత్రాచ్ఛందస్సునకు సంబంధించిన రఘటా లేక రగడ భేదము - 8 పాదములు.

ఉత్కళిక యనఁగా కళికలో సగము భాగము - అర్ధకళిక.

ఇదియంతయు సంబోధనయందు దప్ప తక్కిన వానియందు యనఁగా 8 పాదములయందును నొకే సమానముగా నుండవలెను.

సార్వవిభక్తికము - ఒక్క పద్యమున నే సన్నివిభక్త్యులునుండుట. ఇది సాధారణముగ శార్దూల వృత్తముతో నుండును.

కవికృతి నామాంకిత పద్యము - దీనియందుదాహరణము రచించిన కవిపేరు, కృతిపేరు నుండును.

ఉదాహరణములయందు విభక్తి ప్రత్యయము లన్నియు ఉదాహృతములు కానక్కఱలేదు. ఆ ప్రత్యయము వృత్తములయందు ఒక్కచోటను సాధారణముగ నాలవ పాదమునందు భాసింపవలెను. కళికయందు ప్రతి పాదాంతమునను భాసింపవలెను. ఉత్కళిక యందు నాలు పాదములయందు భాసింపనక్కఱలేదు. చివరి రెండింటియందు కనపట్టవలెను. ఒక్క చతుర్థియందు మాత్రము ప్రతి పాదాంతమునను 'కై' అను ప్రత్యయము, విభక్తి కాకపోయి

యూహింపనగును. నేఁడు మనకు లభించిన మూఁడు సంస్కృతోదాహరణములును నాంధ్రోదాహరణ లక్షణ లక్షితములై యున్నవి.

కావున నుదాహరణములు, మార్గ దేశికవితా భేదముచే రెండు తెఱఁగులుగా నేర్పడిన పథకములలో, తెలుఁగున దేశికవితా శాఖలో ప్రత్యేక విశిష్టతగలవిగా నెన్న నగును.

సంస్కృత భాషలోనే లేనప్పుడు, తక్కిన దేశభాషలయందివి లేకుండుట యాశ్చర్యము కాదు. తెలుఁగునకన్న ముందుగా పెక్కు సాహితీరీతుల వెలయించిన కన్నడ వాఙ్మయమున నిట్టి యుదాహరణములు లేవు. అఱవమునం దంతకంటె లేవు. ఇది యొక్కటియే, దక్షిణహిందూ దేశమున నాంధ్ర సారస్వత విశిష్టత తెలుపఁగలదు.

ఈయుదాహరణములు భాషావాఙ్మయ చరిత్రల కెట్లు తోడ్పడునో వివరించెదను.

ఆంధ్రకవితా పరిణామము
(Evolution of Telugu Poetry)

ఆంధ్రకవితా పరిణామమును దెలిసికొనుట కుదాహరణములు సాధనములు. తెలుఁగు కవిత యేకపదమై, ద్విపదమై, త్రిపదమై, చతుష్పదమై పరిణతిఁ జెందినట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఏకపదములగు పాటలును, ద్విపదములగు ప్రబంధములును, త్రిపదాది సంయుక్తములై సంపూర్ణగాన యోగ్యములగు యక్షగానములును, సలక్షణ చతుష్పాద వృత్తకవితా సమన్వితములగు భారతాది గ్రంథములును వాఙ్మయ వీథిని ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థఘట్టములు. ఉదాహరణము లీతృతీయ ఘట్టమునఁ జేరినవి. ఇవి కేవలము ఏకపదములుగాక, ద్విపదాదులవలె నొకే ఛందస్సు ననుసరింపక, పదకవితయందలి యేదేనొక ఛందోవిశేషము ననుసరించును. యక్షగానములవలె గాన యోగ్యములైన పదములను హెచ్చుగాఁ గలిగియుండకపోయినను లయ, తాళసమన్వితములగు పదములతోఁ గూడి వృత్తములు గలిగియుండును. కావున నివి ద్విపదకవితకును, యక్షగాన కవితకును మాధ్యమికములని నిశ్చయింపవచ్చును.

సంగీత సాహిత్యముల సంబంధము

(Relation between Music & Poetry)

సహజమాధుర్యప్రధానమగు నాంధ్రభాష సంగీతమునకను వగునట్లితర భాషలు కాఁజాలవు. ఆంధ్రభాషయందుఁ బద, పద్య కవితలలో పదము సంగీతమును, పద్యము సాహిత్యమును దెలుపును. ఆంధ్రకవితావిషయమునఁ బ్రయుక్తములగు మార్గదేశి పదములు సంగీతశాస్త్రమునుండి సాహిత్యమునఁ బ్రసక్తములైనవి. భరతాచార్యుని నాట్యశాస్త్రముననే మార్గదేశిభేదములు ప్రపంచితములైనవి. ఉదాహరణములలో నియతములగు రగడలు తాళాంగప్రధానములు.

తాళాంగమున త్ర్యశ్ర, చతురశ్ర మిశ్రజాతులు ప్రవేశితములగుచుండును. ఉదాహరణములోని రగడల నాయా తాళములతోడ గానము చేయవలెనని మనయాంధ్రలాక్షణికులు నిర్దేశించియున్నారు. హరగతియను రగడకు నాటతాళమును, హయప్రచారము, తురగవల్గనము, విజయమంగళము నను వీనికి రూపకతాళమును, మధురగతి కేకతాళమును, ద్విరదగతి, విజయభద్రలను వానికి జంపెతాళమును, హరిణగతి, వృషభగతులకు త్రిపుటతాళమును ఛందోగ్రంథములందు నియతములైయున్నవి. అనఁగా నీ రగడలాయా తాళముల ననుసంధింపఁబడవలెనని లాక్షణికులమతమని తెలియుచున్నది. మఱియు నవ్యక్తమధురమగు గానమునకు సువ్యక్తమధురమగు తెలుఁగుకవితకు నుదాహరణములే కుదిరికఁ గూర్చినవి.

ఛందస్సు

(Prosody)

ఉదాహరణములలో వృత్తములు మార్గకవితానుసరణములు. రగడలు దేశికవితానుసరణములు. ఉదాహరణములలో నుపయుక్తములగు చంపకోత్పలములు, మత్తేభ శార్దూలములు నక్షర గణప్రధానమగు సంస్కృతచ్ఛందస్సునుండి జనించినవి. రగడలు

మాత్రాగణనిబద్ధములై దేశికవితకు నాధారమగు నాంధ్రచ్ఛందస్సు నుండి పుట్టినవి. ఈ ఛందస్సమ్మేళనము తొలుత గ్రంథరూపమున నాంధ్రవాఙ్మయమునం దుదాహరణములయందే కానవచ్చుచున్నది. మఱియు నీవిషయము సంస్కృతాంధ్రచ్ఛందస్సుల పౌర్వాపర్యనిర్ణయ మునకుఁ గూడఁ దోడ్పడఁగలదు. చంపకోత్పలములు సంస్కృతమున నున్నను వానికి సంస్కృతమునఁ బ్రచారము లేదు. రగడకు 'రఘట' మనియు, సీసమునకు 'శీర్షక' మనియు సంస్కృత నామములు కలవు. కాని సంస్కృతమున రఘటకును, శీర్షకమునకును ప్రచారమే లేదు. ఇట్లే ద్విపదలక్షణము సంస్కృతమున నున్నను తెలుఁగుననే ద్విపదకుఁ బ్రచారము మెండు. సంస్కృతమున లేదు. రగడ, సీసము, ద్విపద మున్నగు ఛందస్సులు దేశికవితకు సంబంధించినవి. ఏజాతివారికైన జాతీయ వాఙ్మయముతొలుత పదరూపముగనుండఁగ, దానినుండియే ఛందస్సు లావిర్భవించుచుండును. ద్రావిడభాషలలో, నందు ముఖ్య ముగఁ గర్ణాటాంధ్రభాషలలో సంస్కృత భాషాసంస్కారమును, సంసర్గమును హెచ్చుగానుండుటచే ద్రావిడభాషాసహజములగు ఛందస్సులే సంస్కృతములై భారతీయ వాఙ్మయమునఁ బ్రపంచింపఁ బడెనని ఛందశ్శాస్త్రవిమర్శకులు కొందఱు తలంచుచున్నారు. వారి తలఁపులకు నేఁడు తావులేకపోలేదు. నేఁడు సంస్కృతభాషయందు ద్రావిడ భాషలనుండి తీసికొనిన పదములు పెక్కువ్యవహారముననుండి సంస్కృతముగాఁ బరిగణింపఁబడుచున్నవి[1]. ఆ విధముగానే ద్రావిడ భాషలలోని ఛందస్సులుకొన్ని సంస్కృతమునఁజేరి సంస్కృతము లయ్యెననుటయు సమంజసముగఁ గన్పట్టుచున్నది. దక్షిణాపథమున నార్యనాగరకతావిజ్ఞానములు వ్యాపింపకపూర్వము తద్విలక్షణమగు ప్రత్యేకదాక్షిణాత్య విజ్ఞానమును, నాగరకతయును బెంపొందినట్లు చరిత్రవలన మనకుఁ దెలియుచున్నది. పై విషయములఁ బట్టి దేశ భాషాసహజములగు ఛందస్సులంగూర్చి మన మెంతయేని పరిశ్రమ

1. ఇట్టి పదముల పట్టికకు కిట్టెలు దొరగారి 'కర్ణాటాంగ్లభాషానిఘంటువు' భూమికనుజూడఁదగు.

కావించి వానిప్రత్యేకత నెఱుంగవలయును. నన్నయాది మహాకవు లీదేశికవితాప్రాధాన్యమును, దేశభాషా ఛందస్సులను గమనించియే తమ గ్రంథములందు జాత్యుపజాతులను వృత్తములకంటె విపులముగా వాడియున్నారు. ఆంధ్ర కవితాసౌధనిర్మాణమునకు ఛందస్సు పునాది వంటిదిగదా !

వ్యాకరణము

(Grammar)

విభక్తిప్రత్యయములను నియతముగాఁ గూర్చుటచే నుదాహరణములు వ్యాకరణశాస్త్రమును, భాషాతత్త్వశాస్త్రమును దెలిసికొనుట కుపయుక్తములగుచున్నవి. ఆంధ్రవ్యాకరణములలోఁ జెప్పఁబడు విభక్తిప్రత్యయముల పరిణామమును, వానివ్యుత్పత్తులను నెఱుఁగుట భాషాచరిత్రకారుల కత్యంతావశ్యకము. ఆయాకాలములం బుట్టిన యుదాహరణముల నాయాకాలములఁబుట్టిన వ్యాకరణముల ననుసరించి పరిశీలించినచోఁ గొన్ని విభక్తులకు వ్యాకరణములలోఁ బ్రత్యయములుగాఁ జెప్పఁబడినవి యుదాహరణములలోఁ గానరావు. ఒక్క యుదాహరణములయందేగాక ఆయాకాలములఁ బుట్టిన కావ్యాదులందును నాయాప్రత్యయము లుపయుక్తములు కాకుండుటచే నాంధ్రవైయాకరణులు విభక్తులఁ గూర్చియొనర్చిన సిద్ధాంతము లెంతవఱకుఁ బ్రమాణములుగాఁ గొనఁదగునో యూహింపవలసియున్నది. 'కై, కొఱకు' అనుచతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయముల నిందులకుదాహరణముగాఁ జూపుచున్నాను. క్రీ. శ. ౧౨౦౦ సం. ప్రాంతమునరచితమైన బసవోదాహరణమునఁగాని, క్రీ. శ. ౧౩౮౦ సం. ప్రాంతమున రచితమైన త్రిపురాంతకోదాహరణమునఁగాని యీప్రత్యయములు కానరావు. ఒకవేళ యుదాహరణకర్తలు వీనిని మానిరన్నను, నంతకుముందు క్రీ. శ. ౧౦౫౦ సం. ప్రాంతమున రచియింపఁబడి మనకు లభ్యములైన గ్రంథములలోఁ బ్రథమముగాఁ బరిగణింపఁ బడుచున్న నన్నయభట్టరచిత భారత

భాగమునఁగాని, యీకాలమున మనకు లభ్యములైన శాసనములలోఁగాని యీ ప్రత్యయములు కన్పట్టవు. ప్రాచీన వ్యాకరణములలో నాంధ్రభాషలోఁ బద్యరూపమున వెలసిన తొలివ్యాకరణమగు నాంధ్రభాషా భూషణమున 'కొఱకు' ప్రత్యయము లేదు. నన్నయభారతమున 'కై' ఉపయోగింపఁబడినను నది 'కు+అయి' అని విభజింపఁబడినది. ఆ ప్రత్యయము ప్రయుక్తమైనపుడెల్ల స్వరయతియేగాని, వ్యంజనయతి లేకుండుటచే నన్నయకాలమున నీ ప్రత్యయము వాడుకలో లేదని చెప్పనొప్పును. కేవలము 'అయి' అను ప్రత్యయమే 'కొఱకు' అనునర్థమునఁ బ్రాచీనకాలమున వాడుకలో నుండెను. ముందు పేర్కొనిన బసవ్రోదాహరణమునను, త్రిపురాంతకోదాహరణమునను చతుర్థీవిభక్తి రూపము 'కునై' అనికలదు. ఇది షష్ఠీవిభక్తి ప్రత్యయమగు 'కున్' అనుదానికి చతుర్థీవిభక్తి ప్రత్యయము 'అయి' చేర్చుటవలన నేర్పడినది. ఇట్టి ప్రత్యయరూపనిష్పత్తి క్రమము మన మెఱింగినచో వ్యాకరణములోఁ జెప్పఁబడిన చతుర్థికి షష్ఠియే నిలుచునను సూత్రార్థమును సులభముగ గ్రహింపఁగలము. ఆంధ్రవిభక్తి ప్రత్యయముల చరిత్రము మన మీవిధముగఁ బరిశీలించిన భాషాతత్త్వశాస్త్ర మెంతయేని యభివృద్ధినందఁగలదు.

విభక్తి ప్రత్యయముల వాడుక నియతముగా నుదాహరణములనున్నను, నాంధ్రప్రబంధములయందును, యక్షగాన, శతకాదులందును విభక్తి నియమము కానవచ్చుచున్నది. ఇది యీవాఙ్మయములపైని ఉదాహరణ వాఙ్మయ ప్రభావలక్షణమేయని నిరూపింప

ర. ఆచార్య చిలుకూరి నారాయణరాయ విరచితము 'ఆంధ్రభాషా చరిత్రము' ద్వితీయభాగము.

1. విభక్తి ప్రకరణము. పుట. 1060.

2. పదునొకండవ శతాబ్దమునాఁటి తెనుఁగుభాష. పుట. 1388.

3. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి - అజన్త పరిచ్ఛేదము. పుట. 1622.

పై యాకరములవలన 'కై, కొఱకు' 'చతుర్థ్యాః స్తః' అని సూత్రింపఁబడిన ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి నన్నయకృతమనుట చెల్లదుకదా !

వచ్చును. కొన్ని ప్రాచీనాంధ్ర ప్రబంధములయం దాశ్వాస ములు సంబోధనాంతములుగానుండక, యొక యాశ్వాసమే వి తోనంత మొందినc దరువాతి యాశ్వాస మావిభక్తితోడనే లిడుట కానవచ్చుచున్నది.

ఇcక సర్వాంధ్ర ప్రబంధసాధారణములగు షష్ఠ్యంతమ కూడ నీయుదాహరణ లక్షణమేయని చెప్పనొప్పును. ఆంధ్రప్ర ములలోc గృత్యవతరణికతొల్లి సార్వవిభక్తికముగా నుండెడిదని గాలక్రమమున నాపద్ధతిమాఱి, శేషషష్ఠియు, సంబోధనయు యుక్తమై షష్ఠ్యంత సంబోధన విభక్తి రచనము నియతమ ననియు, నూహింపcదగియున్నది. యక్షగానములయం దంతమ ద్వితీయా విభక్తితోనుండును. శతకములన్నియు సంబోధన నుండుట యందఱెఱింగినదే ! పద్యమయములగు ప్రాచీనాంధ్రభా శాసనములయందు సంస్తుతుల యందు విభక్తులు వెలయుచుండుట స్తుతిపరమగు నుదాహరణముల ప్రాచీనతకు నీవిషయము తోడ్ప చున్నది.

ఉదాహరణముల ప్రాముఖ్యము

(General Importance in Literature)

ఆంధ్రవాఙ్మయమునc బురాణేతిహాసకావ్యనాటకాదులయం లక్షణములన్నియు నంతర్భూతములై యుండుటచే నుదాహరణమ యాగ్రంథములవలనc గల్గుప్రయోజనములన్నిటి నొసంగి యా దముc జేకూర్చుచున్నవి. భక్తిరస ప్రధానములగు మతముc ముఖ్యాంగమగు గానకళకు సంబంధించిన యుదాహరణములు పం డవ శతాబ్దికిముందే వెలయుచున్నట్లు శైవవాఙ్మయమువ తెలియుచున్నది.

ఉదాహరణములు సాహిత్యసమీక్ష

తెలుఁగుకవిత, ఆశు, మధుర చిత్రవిస్తర కవిత్వములని నాలుగు విధములు. వీనికే 'చతుర్విధ కవిత'లని పేరు. ఈ కవితా విభాగములు క్రీ.శ. 1050. నన్నయకాలమునుండి తెలుఁగున వెలయుచున్నవి. నన్నయ భారతావతారికలో, "మృదుమధుర చిత్రవిస్తర నవరస భావభాసుర కవితారచనా విశారదులైన మహాకవులు"న్నట్లు ఆదిపర్వము (1-8) లో చెప్పియున్నాఁడు. దీనినే శ్రీనాథమహాకవి నైషధములో[1] (1-11) "మృదు మధురచిత్ర విస్తర కవితా విలాస వాగీశ్వరులగు కవీశ్వరులును," అని యనువదించినాడు. నన్నయ శ్రీనాథు లిరువురును నాశువునకు 'మృదువు' అనుపేరును వాడియున్నారు. తక్కినవారు పైరీతినే ఆశు మధుర చిత్రవిస్తరము లని పేర్కొనిరి. అప్పకవి (క్రీ. శ. 1656) నాఁటినుండి యీ సంప్రదాయము మఱుఁగుపడి ఆశు, బంధ, గర్భ, చిత్ర కవిత్వ మను మతభేద మేర్పడినది. అయినను చాలమంది కవులును లాక్షణికులును ప్రాచీన సంప్రదాయమునే పాటించిరి.

అష్టభాషల మధురాశు విస్తర చిత్ర
కవితలు చెప్ప సత్కవులు మెచ్చ (6-13)

—వెన్నెలకంటి అన్నయ్య - షోడశకుమార చరిత్ర. 14 వ శతాబ్ది.

ఆశు మధుర చిత్ర్వవిస్తార కవిత్వతత్త్వ కోవిదత్వప్రసక్తి

—పరమయోగివిలాసము - పుట 206 క్రీ. శ. 1540.

ఆశు మధుర చిత్ర విస్తారములు. 1-11

—పింగళి సూరన - కళాపూర్ణోదయము క్రీ. శ. 1560.

ఆశువు, మధురము చిత్రము, విస్తరము నా చతుర్విధకవితలు

గణపవరపు వేంకటకవి - క్రీ. శ. 1676.

చిత్ర విస్తర మధురాశు లీల కవితల్ రచియింపఁగ నేర్చి (2-54)

—శేషము వేంకటకవి తారాశశాంకవిజయము. క్రీ. శ. 1720.

---

1. నైషధము సర్వంకష వ్యాఖ్యానమున నీ విషయము తెలుపఁబడలేదు.

గర్భితవృత్తంబును, కందద్వయ గర్భితమణిగణ నికరంబును, క్రౌంచ పదగర్భిత కందద్వయంబును, ద్విపద, చౌపద లాలి సువ్వాల మంగళ హారతి ధవళంబులు శోభనార్థ చంద్రికాది పదదరువ్వలాది లయ గర్భితసీసంబును, కంకపటహమండూక తురంగ నట భేరీనినాద నాలుక రంపవృత్తంబులును, ఓష్ఠ్య నిరోష్ఠ్య, సంకరజిహ్వా అచలజిహ్వా వృత్తంబులును, రగడ భేదంబులును, తాళగతులును దండక వృత్తంబులును, అష్టదళ, షోడశదళ, ద్వాత్రింశద్దళ పద్మబంధంబులును నవావరణ ద్వాదశావరణ చక్రబంధబులును రథ, నాగ, ద్వినాగ, కులాలచక్ర, ఆందోళికా చ్ఛత్రబంధంబులును గోమూత్రికా, పుష్పమాలికా, పుష్పగుచ్ఛ, మృదంగ డమరు ఖడ్గ త్రిశూల, కంకణ సర్వతోభద్ర, కవికల్పిత కల్పవల్లరి నివి యాదిగాగల్గు బహువిధచమత్కారంబుల చిత్రంబులు రచియించుటం జేసిన నిది చిత్రకవిత్వము.

విస్తర కవిత్వంబన్నది : —

ఇష్ట దేవతా ప్రార్థనయు, కృతికర్తవంశావళియు, పుర, గిరి, మృగయా యాత్రవనజలనిధి వర్ణన, ద్యూతవినోద, గాయబార, వివాహోత్సవ సురతక్రీడ పుత్రోత్సవ, సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయ, చంద్రోదయ చంద్రోపాలంభన విరహవర్ణనలు, షడృతువుల వర్ణనలు, జలక్రీడలు, మధుపాన, దండయాత్ర రణక్రీడ దిగ్విజయంబులు నివియాదిగా గలుగు నష్టాదశవర్ణనలు అలంకారములు, రీతులు, శయ్యలు, వృత్తులు, పాకంబు లుత్ప్రేక్షలు శ్లేషోల్లేఖలు, ధ్వనులు, వ్యంగ్యంబులు నివియాదిగాగలుగు కావ్యలక్షణంబులు గలిగి పంచలక్షణ దశలక్షణంబుల నొప్పి, కథాసరణి వర్తిల్లుటం జేసి యది విస్తర కవిత్వంబన్నది మహాప్రబంధంబు.

ఇట్టి కవిత్వంబు కావ్యలక్షణంబునం జెప్పిన వాక్యపదదోషంబులు, చతుర్వింశతి దోషంబులు పరిహరింపవలయు. దోషంబులు వర్జించి, కవిసమయ సిద్ధప్రయోగంబు లరసి, అభినవకావ్యంబుపక్రమించునతడు భారత భాగవత రామాయణానేక పురాణ ప్రసిద్ధంబులైన యితిహాసంబునంగల కథ విస్తరించుట యిహపరసాధనంబని

మహాకవిశ్రేష్ఠులకభిమతమది కవిత్వరచన సన్మార్గంబు ... (ప్ర
శ్వాసము)"

ఇక నీవిభాగ మెందుండి గ్రహింపఁబడినదో తెలిసికొనుట
శ్యకము- సంస్కృతమున నీ విభాగము లేకుండుటచే తెలుఁగు
దుండి గ్రహింప లేదనుట నిర్వివాదాంశము. కావున నిది సుసం
మైన దేశిపద్ధతిపై ననే విభాగింపఁబడియున్నట్లూహింపనగును.
భాషలో నిట్టివిభాగము లేదు-తమిళమున క్రీ.శ.12 న శతాబ్దము
ప్రసిద్ధిగాంచిన "పాట్టియల్" అను గ్రంథములో ఆశు, మదుర,
విస్తరె అని యీ విభాగము తెలుపఁ బడియున్నది. మఱియు న
పూర్వము, అనగా దశమ శతాబ్దికి పూర్వమే విలసిల్లిన యాళ్వార
కనికి మధురకవినామముండుటచేతను నిది ద్రవిడ లేక
హిత్యమున చిరకాలమునుండి సంప్రదాయసిద్ధముగానున్నది.
తమున 'భిక్షాటన' కావ్యములో క్రీ. శ. (1550 లో) నొక కవి
పేర్కొనినాఁడు. తెలుఁగున 10 వశతాబ్దికి ప్రచారములోనుం
తను, నంతకుముందు తమిళమున ప్రచారముండుట చేతను, నీ
గము, కేవలము తమిళమునుండి, తెలుఁగువారు గ్రహించినుట
రములు లేకపోవుటచే నిది, దాక్షిణాత్య సాహిత్యమునకుఁ బూ
సంబంధించినదనియు, నిది దేశికవితలలోనే తొలుత వర్ధిల్లినద
చెప్పనగును.

పైని యుదాహరించిన భాగము ననుసరించి, ఉదా
ములు మధుర కవితాశాఖకుఁ జెందిన వనుట స్పష్టము గదా!

మార్గదేశి భేదములచే రెండు విధములుగా నేర్పడిన
దాయములలో నుదాహరణములు పై విభజనమునుబట్టి దేశి
దాయమునకు సంబంధించినవిగా నెన్ననగును. మధుర కవి
ప్పఁబడిన యక్షగానములకు నీయుదాహరణములే మూలమని
ప్పను. ఉదాహరణములలో నియతముగాఁ బ్రయుక్తవ
డలు యక్షగానమున కొలది మార్పులతో నుపయుక్తముల
అప్పకవి యీ విధానము నిట్లు తెలిపినాఁడు:—

యక్షగాన లక్షణము :—

సీ॥ తుద నేడు లఘువులు తొలఁగించి చదివిన
త్రిపుటకు వృషభ గతి పదయుగము
లలిగడపల నొక్కలఘువు మానిన జంపె
మను ద్విపదగతిసమ పదయుగము
గురుతగు రచ్చ రేకుఁ దురగ వల్గనా
హ్వాయ మేకతాళి యా మధురగతికి
నంఘ్రి కిర్వదినాలుగట తాళమున మాత్ర
లోలి విశ్రాంతి ప ద్నాలుగింటఁ

గీ॥ దెలియనర్థంబు నర్థ చంద్రికలు వీన
యక్షగానప్రబంధంబు లతుకవచ్చు
రగడ భేదంబు లివి యంద్రు రసఁగవీంద్రు
లవిత నిజసేవకస్తోమ ! యబ్ధిధామ !

(4-ఆ-304)

పైని రగడలు తాళమున కెట్లు సరిపోవునో 'ఛందస్సు-రగడలు' అను శీర్షికక్రిందఁ జూడనగును.

వ్యాకరణము - విభక్తిప్రత్యయములు

ప్రథమాది సప్తవిధవిభక్తుల నుదాహరించుచు నియతములగు నక్షరగణములతోఁ గూడిన యొక వృత్తమును, లేక పద్యమును ననియతములగు మాత్రగణములతో కూడిన యొకపదభేదమునుగూర్చి చెప్పఁబడినవి కావుననే వీనికి యుదాహరణములని పేరు వచ్చినది. ఈ యుదాహరణస్వరూపము, మనకుపలబ్ధములైన కావ్యవాఙ్మయమునకంతకు మూలమని నేఁటికి మనకుపలబ్ధములైన కావ్యములలోని లక్షణములు తెలుపుచున్నవి. కావున తెలుఁగున సాహితీపరిణామమును దెలిసికొనుటకు నీయుదాహరణగ్రంథము లత్యంతోపయుక్తములు.

విభక్తులు కేవలము వ్యాకరణశాస్త్రమునకు సంబంధించినవే యైనను, విభక్తిప్రత్యయముల పరస్పరసంబంధ మాశాస్త్రమువలన నే తెలియదగినదే యైనను, తెలుఁగున మాత్రము వ్యాకరణశాస్త్రమునకు సాహిత్యమునకు నవినాభావసంబంధముగలుగఁ జేసినవి యుదాహరణములు. తెలుఁగు భాషలోని కావ్యరచనాప్రణాళికను గమనించిన మనకీవిషయము స్పష్టముకాఁగలదు. తెలుఁగుకృతులలో ప్రాచీనమున ప్రాయికముగా గద్యపద్యమిశ్రితములగు చంపువులు వెలసినవి. సాహితీపథకమున నుత్తమశ్రేణికిఁ జేరఁదగినగ్రంథము లన్నియు నీ చంపూపద్ధతినే రచితమగుటచేత, సారస్వతమునవిలసిల్లిన, శతకయక్షగాన ద్విపదోదాహరణాది రూపముల రచితములైన గ్రంథములను, లక్ష్యలక్షణవివేచనము గావించినపుడు లాక్షణికు లంతగాపాటింపరైరి. కావున కావ్యరచనాపద్ధతినుండియే యుదాహరణములెట్లు, విభక్తి ప్రత్యయవిషయమున, విశిష్టతఁజూపినవియు వివరించెదను.

ఉదాహరణములు సాధారణముగ దైవపరములుగను, క్వాచిత్కముగ మానవపరముగను నుండును. కావ్యములును నంతియే. తెలుఁగున, సాధారణముగ, దైవమునకుఁగాని, రాజునకుఁగాని, గురువునకుఁగాని యంకితముగానికృతి యుండనేరదు. కావున యంకితమునకంగములుగ తెనుఁగుకావ్యములలో కృత్యవతరణికయం దీక్రింది లక్షణములు గలవు :—

1 ఇష్టదైవస్తుతి. 2 కవితాప్రశంస. 3 సుకవిస్తుతి. 4 కుకవినింద. 5 కృతిపతికీర్తనము. 6 కవిస్వవిషయము. 7 కృతిపతివర్ణన. 8 కవివంశవర్ణన. 9 షష్ఠ్యంతములు. 10 కథాభాగమంతయునాశ్వాసములుగావిభాగింపఁబడి, ప్రతియాశ్వాసము చివర కృతిపతిప్రస్తావన (సంబోధన) లేక విభక్తిభేదము, 11 కవిగద్య స్వవిషయము. 12 ప్రథమాశ్వాసముగాక, తక్కిన యాశ్వాసప్రారంభములలో నొక సంబోధనము.

పై కృత్యవతరణికలోను, ఆశ్వాసాద్యంతములలోను, ఇష్టదేవతాస్తుతి, షష్ఠ్యంతములు, కృతిపతివర్ణన, ఆశ్వాసాంత పద్య

న్నయముకుదురదు. పై విషయమును స్పష్టపఱచుటకు నన్న
చోడ మహాకవులకావ్యములనుండి లక్ష్యములను చూపుచు

నన్నయ తొలుత సంస్కృతశ్లోకముతో నారంభిం
కావ్యమునకు దృశ్యకావ్యమువలె మంగళాశాసనము గావి
ఆ వెనుక "రాజకులైకభూషణుఁడు ... ... సర్వలోకాశ్రం
రాజనిభుఁడు ... ... విష్ణువర్ధనుండు వంశవర్ధనుండు" అని
విభక్తి విశేషణములతో ప్రారంభించి, "అయినను దేవా
మతంబున ... ... నానేర్చువిధంబున నిక్కావ్యము రచియిం
భారతము ప్రారంభించినాఁడు.

కావ్యకథా ప్రారంభమున సంబోధనకలదు కావున,
శ్వాసము సంబోధనలతో ముగించినాఁడు.

ఉ॥ రాజకులాగ్రగణ్య ! మృగరాజపరాక్రమ ! రాజరా
భ్రాజితశుభ్రకీర్తి పరిపాండురసర్వదిగంతరాళ ! ఘో
రాజిముఖోపలబ్ధ విజయప్రమదాశ్రిత బాహుదండ
స్తేజితవైరివీర ! కులదీప ! మృడప్రియ ! విష్ణువర్ధనా

క॥ ఆదితక్షత్త్రచరిత్ర ! ధ,
రాదేవాశీః పరంపరావర్ధితని
త్యోదయ ! సత్యోదిత ! విమ
లాదిత్యతనూజ ! విక్రమాదిత్యనిభా !

టకము—నిరవద్యనరేశ్వర నిత్యనిరం,
తరధర్మమతీ ! గుణధామ ! జగ
త్పరిపూరిత కీర్తివిభాసి ! విభా
కరతేజ ! నృపోత్తమ ! శాంతినిధీ !

ద్వితీయాశ్వాసము మొదల—

శ్రీవనితావల్లభ ! వేఁ
గీవిషయాధీశ ! కావ్యగీతిప్రియ ! నా
నావనినాథకిరీటత
టీవిలసద్రత్న సంఘటిత పదకమలా !

రచనయందున వివ్యాకరణమునకును నందు ముఖ్యముగ విభక్తులకు సంబంధించినవి. ఏలయనఁగా మన తెలుఁగుకృతులలో నంకితములు రెండువిధములు. 1 సంబోధనాంతములు. 2 విభక్త్యంతములు. వీనిలో విభక్త్యంతములు చాలతక్కువ. ప్రాయికముగ సంబోధనాంతములే యెక్కువ. కాని విభక్త్యంతములు మనప్రాచీనసంప్రదాయమును తెలిసికొనుటకు నుపయుక్తమగును. మన కుపలబ్ధములైన ప్రాచీనములైన తెలుఁగుకృతులలో నన్నయరచితమహాభారతము మొదటిది. దానితరువాతి కొలఁదికాలముననే వెలసిన నన్నెచోడ కవికుమారసంభవము రెండవది. తరువాత నెన్నియో కావ్యములు వెలసినవి. వీనిలోఁగొన్ని విశేషలక్షణములు కన్పట్టుచున్నవి. 1 కావ్యము 'శ్రీ'తో ప్రారంభమగుట. 2 కావ్యాదియందు సంస్కృతశ్లోకము. 3 కావ్యాంతమున మంగళమహాశ్రీ వృత్తము.

కావ్యములలోని పై లక్షణములు కొన్నియుదాహరణములలో వెలసియున్నను, ఉదాహరణములలోని కొన్నిలక్షణములు కావ్యములకు ముందుగా వెలసిన పద్యమయశాసనములయందు వెలయుటచే, నుదాహరణములవెనుకనే కావ్యములలో నీలక్షణములు పాటింపఁబడెనని నిరూపింపవచ్చును.

కృతినిచ్చిన యభీష్టదైవతవాచకపదమునకో మహాపురుషవాచకపదమునకో, విశేషములు చేర్చినపుడు, విశేష్యమునకున్న విభక్తియే, విశేషణములకుఁ జేర్చుట తెలుఁగుభాషాసంప్రదాయము. ఈ సంప్రదాయము సంస్కృతము ననుసరించినదియే. సంస్కృతమున విశేష్యమునకు, విశేషణమునకును తత్సమానవిభక్తిప్రత్యయము చేర్చుట సంప్రదాయము. కాఁబట్టియే యాశ్వాసాద్యంతములలో సంబోధనలున్న సంబోధనలును, విభక్త్యంతములుగానున్న విభక్త్యంతములతోడను రెండుపద్ధతులేర్పడినవి. మరియు, కృతిపతికిని, కథానాయకునికి యభేదవ్యవసాయము చేసినప్పు డీపద్ధతితప్పక పాటింపఁబడవలెను. అట్లుకానిచో కథావస్తువునందలి ఘట్టములకుఁ బరస్పరా

న్వయముకుదురదు. వై విషయమును స్పష్టపఱచుటకు నన్నయ నన్నె చోడ మహాకవులకావ్యములనుండి లక్ష్యములను చూపుచున్నాఁడను.

నన్నయ తొలుత సంస్కృతశ్లోకముతో నారంభించి, శ్రవ్య కావ్యమునకు దృశ్యకావ్యమువలె మంగళాశాసనము గావించినాఁడు. ఆ వెనుక "రాజకులైకభూషణుఁడు ... ... సర్వలోకాశ్రయుఁ డాది రాజనిభుఁడు ... ... విష్ణువర్ధనుండు వంశవర్ధనుండు" అని ప్రథమా విభక్తి విశేషణములతో ప్రారంభించి, "అయినను దేవా! నీయను మతంబున ... ... నా నేర్చువిధంబున నిక్కావ్యము రచియించెద" నని భారతము ప్రారంభించినాఁడు.

కావ్యకథా ప్రారంభమున సంబోధనకలదు కావున, ప్రథమా శ్వాసము సంబోధనలతో ముగించినాఁడు.

ఉ॥ రాజకులాగ్రగణ్య! మృగరాజపరాక్రమ! రాజరాజ! వి
భ్రాజితశుభ్రకీర్తి పరిపాండురసర్వదిగంతరాళ! ఘో
రాజిముఖోపలబ్ధ విజయప్రమదాశ్రిత బాహుదండ! ని
స్తేజితవైరివీర! కులదీప! మృడప్రియ! విష్ణువర్ధనా!

క॥ ఆదిత్యచిత్రచరిత్ర! ధ,
రాదేవాశీః పరంపరావర్ధితని
త్యోదయ! సత్యోదిత! విమ
లాదిత్యతనూజ! విక్రమాదిత్యనిభా!

తోటకము—నిరవద్యనరేశ్వర నిత్యనిరం,
తరధర్మమతీ! గుణధామ! జగ
త్పరిపూరిత కీర్తివిభాసి! విభా
కరతేజ! నృపోత్తమ! కాంతినిధీ!

ద్వితీయాశ్వాసము మొదల—
శ్రీవనితావల్లభ! వేఁ
గీవిషయాధీశ! కావ్యగీతిప్రియ! నా
నావనినాథకిరీటత
టీవిలసద్రత్న సంఘటిత పదకమలా!

అని సంబోధనతోఁ బ్రారంభించినాఁడు. ఇట్లే నన్నయరచిత భాగమం దంతటను గలదు.

భారతావతరణికలో, రాజరాజు, తనకు పాండవోత్తముల చరిత్ర వినవలయు నని కుతూహలముగావున తెనుఁగున రచియింపుమని యానతిచ్చినాఁడు. ఇచ్చట 'నాకు వినవలయునని' రాజరాజు చెప్పియున్నాఁడే కాని, తరువాతిరాజులవలె, నాకుఁ గృతినొసంగుమని యనఁగా నంకితము సేయుమని కోరకుండుటచే, నిచట తరువాతి తెలుఁగుకావ్యములలోనున్న షష్ఠ్యంతము లుండవలసిన యవకాశము లేదు*. ఇచ్చట నన్నయ 'లోకజ్ఞత' యెంతయుఁ బ్రస్ఫుటమగుచున్నది. 'నాకు వినన భీష్టము' అని రాజరాజుచేఁ బలికించినను, నచ్చట 'నాయొక్కనికే' అను నహంభావద్యోతకమగు నభిప్రాయ మెంతమాత్రమును లేక, 'నా యొక్క ప్రజల కందఱకును' ననఁగా తెనుఁగువారందఱకును, నను మహోదారాశయము రాజరాజునందు వ్యక్తమగునట్లుగా నన్నయ రచించియున్నాఁడు. ఇచ్చట సభలో రాజరాజుకూడ నొక శ్రోతయే. ముఖ్యశ్రోత కాని నిశ్చయముగా కృతిపతి కాఁడు. శ్రోతయే ప్రధాన పురుషుఁడు కాబట్టి, కావ్యముతోపాటు కవియొక్కయు, కథాశ్రోత యొక్కయు కీర్తులు శాశ్వతముగ నుండును గావునను, శ్రోతయొక్క వ్యక్తివిశేషమును వర్ణించుట సమంజసమే కాక యావశ్యకముగూడ నగుచున్నది. నన్నయకావ్యమునందలి యీలక్షణమే శివకవులయందు పాల్కురికి సోమనాథుఁడు తన ద్విపదకావ్యములయందు పాటించి వానికి చంపూకావ్యపద్ధతినుండు భారతాదులతో సమానప్రతిపత్తి గడించినాఁడు. నన్నయ రాజరాజు కుల, వీర్య, శౌర్య, గుణాదికము వర్ణించినట్లు, పాల్కురికి సోమనాథుఁడు తనకావ్యములకు శ్రోతలగు గొబ్బూరి సంగనామాత్యుని, గోడగి త్రిపురారిని, పాల్కురికి సూరనామాత్యుని వారివ్యక్తివిశేషాదులను వర్ణించినాఁడు. కాఁబట్టి నన్నయ రాజరాజునకు, తరువాతివాఁడనుకొనినట్లు, తనకృతి నాతనికంకితము చేయ లేదనియు, 'నీకు భారతముఁ జెప్పెదనని' షష్ఠీవిభక్తిలోఁ జెప్పక,

*షష్ఠ్యంతములు కేవల వ్యక్తిపరములు.

"దేవా! నీ యనుగ్రహంబున" నని సంబోధనతోఁ జెప్పుటచేత, శ్రోత గానే యెన్నుకొనెననియు స్పష్టమగుచున్నది. 'నీకు' అని చెప్పినపుడది కేవలము వ్యక్తిగతమగుచున్నది 'నీ యనుగ్రహమున తెనుఁగులో రచియించెద' నని చెప్పినపుడు, తెనుఁగు భాషను మాటలాడు ప్రజలం దఱి కొఱకును రచియించితిననియు, నీవు రాజవుగావున, దైవస్వరూపుఁడవుగావున, నీవు దీనిని విని ప్రజానీకముతో వ్యాప్తినొందింపు మనియు నన్నయ భట్టారకుని యభిప్రాయమైనట్లు స్పష్టము. కావున నేఁడు కొందఱు, తెలుఁగు కావ్యములన్నియు, రాజాంకితములనియు, కేవలవ్యక్తిపరములనియు, ప్రజాసామాన్యముకొఱకుద్దేశించి వ్రాయఁబడినవి కావనియు, రాజులయుత్కర్షకొఱకే కవులు వ్రాసిరనియు తలంచి, విమర్శించుట యెంతమాత్రమును సరికాదని యెన్నవగును. కాఁబట్టి నన్నయ భారతమున షష్ఠ్యంతములుండ నవకాశము లేదని సారాంశము.

ఇఁక నన్నిచోడని కుమారసంభవకావ్యమునందలి యాశ్వాసాంతవిషయములను జూడుఁడు. కుమారసంభవము నన్నిచోడని గురువగు జంగమ మల్లికార్జునున కంకితము. ఇచ్చట కవి, కృతిపతి యగు జంగమ మల్లికార్జునునకు, శ్రీశైలమల్లికార్జునునకు ననగా శివునకు నభేదవ్యవసాయము చేసినాఁడు. నన్నిచోడమహాకవి, యిష్టదేవతాస్తుతినొనరించి, యావెనుక గురుప్రశంసకావించి, "సద్గురుండైన జంగమ మల్లికార్జున దేవునకున్, క. శ్రీకంఠ మూర్తికములశ్లోకునకు .. మల్లికార్జునమునికిన్. పరమభక్తి యుక్తినావర్జితహృదయుండనై ... ... నాచెప్పంబూనిన దివ్యకథాసూత్రం బెట్టిదనిన" అని షష్ఠ్యంతముగా బేర్కొనుటచేత షష్ఠ్యంతములు చెప్పినాఁడు. ఇచట షష్ఠ్యంతములు వేఱుగా నేలచెప్పవలయుననిన, నన్నిచోడని కావ్యమున షష్ఠ్యంతములలోనుండు విశేషణములు లేక నామావళులు, నన్నిచోడని కాలమున పద్యమయశాసనములలో కూడ కానవచ్చుట చేత, నాతఁడా సంప్రదాయమును నొకప్రత్యేకవిషయముగ తనకావ్యమున నెలకొల్పెనని యూహింపఁదగును. ఈ నామావళిసంప్రదా

యము ననుసరించి నన్నెచోడుఁడు షష్ఠ్యంతములు వ్రాయుట యావశ్యకమేయగుచున్నది.

పద్యమయశాసనములలో నీవిభక్తిప్రత్యయములు పాటింపఁబడినట్లుగా ననేక యుదాహరణము లీయవచ్చును. ఒక్కొక్క విభక్తితో తాను స్తుతించు మహాపురుషుని గుణములను, విశేషణములుగఁ జెప్పు వానినే నామావళు లందురు.

ప్రథమావిభక్తికి:—క్రీ.శ. 1108 కొమ్మనాని శాసనము.

ఉ॥ శ్రీరమణీయుఁ డర్థిజనసేవ్యుఁడు భవ్యుఁడు దివ్యమూర్తి శౌ
ర్యారభటీధురాతినిశితాసి విదారిత శత్రువర్గుఁ డా
ధారిత బంధు మిత్ర జనతామణి గొంకనరేంద్రు మంత్రిప్రో
త్సారిత లోభమోహావృతిసత్త్వుఁడు ప్రోలఁడు ధన్యుఁ డున్నతిన్.

క॥ శ్రీరాజప్రోలిశాసనుఁ
డారాధిత నీలకంఠుఁ డభినవమదనా
కారుఁడు ప్రోలఁడు విబుధా
ధారుండన పొన్నరాంబతనయుఁడు నెగడన్.

ద్వితీయావిభక్తికి:—క్రీ.శ. 1132. మారపండని శాసనము

సీ॥ లాటవిలాసినీ లాలాట తిలకుని
గేరల కరలగ్న కేళిపద్ముఁ
కర్ణాట సుందరీ కర్ణావతంసుని
కుంతలీ కుంతల కుసుమదాము
గౌడ సతీనేత్ర కాలాంజనుని సంగ
భామా కపోలాప్తపత్రరచను
నేపాల కామినీ నీరంధ్రకుచహారు
నంధ్రీ తనూకుంకుమాంగరాగు
రమణతో నాదిదానుల రాశికెక్క
దీనజనముల [illegible]డ తెల్ల దీర్చుచున్న
అనఘు చారిత్రు మారపండిసిన తగిలి
పొగడవిందుము నెల్ల భూభుజుల సభల.

తృతీయావిభక్తికి:—క్రీ.శ.1161. శరణయ తిమ్మాపురశాసనము.

శ్లో॥ శ్రీజయలక్ష్మి ... పరమండలి కాన్వయాబ్జరే ... హిమధామః
వైభవజితమహేంద్రో జయతి కులోత్తుంగ చోడగొంకనరేంద్రః

ఇట్టి గొంకరాజుల కిష్ట భృత్యుండైన సరణయనామావళి యిట్టిదె.

ఉ॥ శ్రీవిలసద్విలాస జితజిష్ణునిచే సహి (హరి ?) సీమకృష్ణుచే
దేవసమానుచేత నరదేవశిఖామణిచేత ధాన్యవా
టీపరవృత్తిశాసన పటీయసినాంటగి మేలునాయక
శ్రీవిభుఁడొప్పె బోతయవశీకృతసజ్జనలోకుఁడై భువిన్.

వెల్లకి గంగాధర మంత్రి కరించనగరశాసనము.

— తెలింగానాశాసనములు.

స్ర॥ శ్రీకాంతాకాంతుచే నాశ్రితవిబుధజనాళిః స్థిరప్రాజ్యరాజ్య
శ్రీకాంతాకాంతుచే విస్తృతనిజభుజ నిస్త్రింశనీతాన్యరాజ
శ్రీకాంతాకాంతుచే దిక్క్షితి గగన సమాశ్లిష్ట విస్పష్టకీర్తి
శ్రీకాంతాకాంతుచే నూర్జితరిపుమృగరాజీమృగారాతిచేతన్.

చ॥ పరనరపాలమౌళిమణి భాస్వరదీప్తిలతానితాంతవి
స్ఫురితపదాబ్జుచే, నహితభూతలనాథవరూథినీసరో
వరమథనప్రభూతమదషద్విరదాధిపుచే, విరోధిభూ
ధరశిఖరప్రభిన్నవిదితత్రిదశేంద్ర నిశాతహేతిచేన్.

క॥ సురకరిపతి, మృగపతి, హరి
సురసతిధవళసరసిరుహ-శుక్తిరుహసదృక్
సురుచిరవిశద యశోభా
సురనిధిచే సుకవితరణి సురనిధిచేతన్.

క॥ శరనిధిపరీతధాత్రీ
పరిపాలితదక్షిణప్రభాసితభుజవి
స్తరుచేత నన్నకొండా
పురనాథుండైన రుద్రభూపతిచేతన్.

చ॥ వెలయ నమాత్యసంపదలు ... ... దగువృత్తులంబడసి.

పంచమీవిభక్తికి:—క్రీ.శ. 1132. భీమరాజుశాసనము

ఉ॥ అందు గిరీశుకంటె సుభటాగ్రణి, యర్కజుకంటె దాని శ్రీ
నందనుకంటె రూపి, సురనాథునికంటె విలాసుఁడాపగా
నందనుకంటె శౌచి, నలినప్రియుకంటె ప్రతాపి, దండభృ
న్నందనుకంటె సూనృతుఁడనందగు భంగి ధరాతలంబునన్.

సంబోధన:—క్రీ.శ. 1161. శరణయశాసనము.

వసంతతిలకము—శ్రీరామ రామ నృపశేఖర విష్ణుమూర్తీ!
వీరాగ్రగణ్య భుజవిక్రమ పార్థివేంద్రా!
మారారి యంఘ్రియుగమానసరాజహంసా!
కారుణ్యదాన సహకార మహీజరాజా!

తెలుఁగుకావ్యములలో నీ విభక్తులు పద్యరచనయం దుప యోగించి ప్రాచీనులైన తెలుఁగుకవులు నొక విశిష్టమగు సంప్రదాయముగా పాటించిరి. పద్యము మొదలుగా నొకవిభక్తితో ప్రారంభించి దానితో పద్యమును చివరవఱకు నడిపించిన, నది శ్రుతిమనోహరమై, సహజముగా చెవుల కింపగు తెలుఁగుభాషాకవిత్వమున కొక వన్నె తెచ్చుచున్నది. దీని కెన్నియేని యుదాహరణములు చూపఁదగును. సాధారణముగా చంపూకావ్యములన్నియు సంబోధనాంతములు. ద్విపదలలోఁ గొన్నింటియందును యక్షగానములలోను ద్వితీయాంతములు. శతకములు- సంబోధనాంతములు. చంపూకావ్యములలో సంబోధనాంతములుకాక విభక్త్యంతములుగా నుండుట తెలుఁగు భాషలో నీక్రింది కావ్యములలో గలదు:—

1. నన్నెచోడని-కుమారసంభవము,

2. భాస్కరుని-అరణ్యకాండము.

(భాస్కర రామాయణమున)[1]

3. కేతన-దశకుమారచరిత్ర

4. తిక్కన-నిర్వచనోత్తర రామాయణము

5. మంచన- కేయూరబాహుచరిత్ర

6. కొరవి గోపరాజు-సింహాసనద్వాత్రింశిక

7. విన్నకోట పెద్దన- కావ్యాలంకార చూడామణి

8. పరవస్తుచిన్నయసూరి - శబ్దలక్షణ సంగ్రహము [2]

ఈ సంప్రదాయము నవీనుఁడగు చిన్నయసూరి పాటించినను, పదునాల్గవశతాబ్దము తరువాత పాటింపఁబడలేదని పై పట్టికయే తెలుపఁగలదు.

ఏదేని యొక్కొక విభక్తితో పద్యము ప్రారంభించిన నా పద్యము కడపటను నావిభక్తి ప్రత్యయముతోడనే పూర్తి చేయుట యను పద్ధతి శాసనములయందు ముందు మనము చూచియున్నారము. ఈపద్ధతియే క్రమముగా కావ్యములలో నొక విశిష్టసంప్రదాయముగా గణమించి, నిసర్గమనోహరమగు తెలుఁగుభాషారీతికి నిరుపమాన గతిసౌఖ్యము నొడగూర్చినది.

ఇఁక మనకావ్యములనుండి యుదాహరణములఁ జూపెదను.

ప్రథమావిభక్తి:—నన్నయ భారతము- తొలి తెలుఁగుపద్యము-

ఉ॥ రాజకులైకభూషణుఁడు రాజమనోహరుఁ డన్యరాజతే
జోజయశాలి, శౌర్యుఁడు విశుద్ధయశశ్శరదిందుచంద్రికా
రాజితసర్వలోకుఁ డపరాజిత భూరి భుజాకృపాణధా
రాజలశాంతశాత్రవపరాగుఁడు రాజమహేంద్రుఁ డున్నతిన్.

---

1. ఆంధ్రపత్రిక-విక్రమసంవత్సరాదిసంచికలో 'భాస్కర రామాయణ సమస్య' అనువ్యాసమున డాక్టరు శ్రీ నేలటూరి వేంకటరమణయ్యగారు, ఆంధ్ర గ్రంథములలో విభక్త్యంతముల నాశ్వాసాద్యంతంబులఁ బ్రయోగించినకవులు ముగ్గురు: నన్నెచోడుఁడు-తిక్కన-కేతన'' అని వ్రాసియున్నారు. పుటలు (57-69)

2. ముద్రణము. 1853

ద్వితీయావిభక్తి[1]:—పోతనభాగవతము సప్తమస్కంధము ప్రహ్లాద చరిత్ర-

చ॥ వెఱచినవాని, దైన్యమున వేడుఁఱు నొందినవాని, నిద్రమై
మఱచినవాని, సౌఖ్యమున మద్యముద్రావినవాని, మగ్నుడై
పఱచినవాని, సాధుజనభావమువానినిఁ గావు మంచువా
చఱచినవానిఁ గామినుల జంపుట ధర్మము గాదు ఫల్గునా!

తృతీయావిభక్తి :—శ్రీనాథుఁడు-శృంగారనైషధము—

చే ఉ॥ హాటకగర్భుచేత కమలాసనుచే
ప్రత్యయము చతురాస్యకంఠశృం
గాటకవీథికాకృతి విగాహ
చతుశ్శ్రుతిచేత, దేవతా
కోటికిరీట సంఘటిత
కోమలపాదసరోజుచే జగ
న్నాటకసూత్రుచేత కృతి
నాథుఁడు గాంచు చిరాయురున్నతుల్.

తో[2] మ. భటసంఘంబులతో, రథావళులతో,
ప్రత్యయము భద్రేభయూథంబుతో
పటువేగాన్విత ఘోటకప్రజముతో
బంధుప్రియశ్రేణితో
గటుసరంభముతో విదర్భతనయన్
గైకొందు నంచున్ విశం
కటవృత్తిన్ జనుదెంచె చైద్యుఁడు
గడున్ గర్వించి యుర్వీటికిన్.

—పోతన భాగవతము - దశమస్కంధము - రుక్మిణీ కల్యాణ.

---

1. నల్లనివాఁడు పద్మనయనంబులవాఁడు, కృపారసంబు పై
జల్లెడువాఁడు మౌళిపరిసర్పితపింఛమువాఁడు నవ్వురా
జిల్లెడు మోమువాఁడొకఁడు...... —భాగవతము దశమస్కంధము.

2. చూ. పారిజాతాపహరణము - 5-45. మించుపల్లి - తెలుఁగు పొలుపు.
పుట 45-27 పద్యము.

చతుర్థీ విభక్తి :—

చ॥ విరహిత వైరికై, భువన విశ్రుత సద్గుణ రత్నహారికై
నిరుపమకీర్తికై యువతి నిర్మథ నత్కుసుచారుమూర్తికై
విరచితవృద్ధికై సమర వీర విరాజిత జైత్రసిద్ధికై
పరిచితశక్తికై గిరిశపాదపయోజనిషక్త భక్తికై.

—కావ్యాలంకార చూడామణి - విన్నకోట పెద్దన.

క॥ పరగండభైరవునకై
అరి మానస చండడిండి మారావునకై
కరవాలభైరవోర్జిత
బిరుదునకై నతవిమతనిభృతవరదునకై.

తరల - సుజనపోషణశాలికై రణశూరతావనమాలికై
రజనినాథకులాగ్రగణ్యవిరాజికై జయవాజికై
గజభుజంగమభారవారణ కారికై యవికారికై
విజయవిక్రమధర్తకై మనవిశ్వభూవరభర్తకై.

(షష్ఠోల్లాసము 144, 145, 146.)

ప్తమోల్లాసము.

క॥ శ్రీవిశ్వేశ్వరునకునై, భావితవిశ్వేశ్వరాంఘ్రిపద్మునకై సం
భావితపదవాక్యకళా, కోవిదుకై నయవిశేషగుణ విదునకునై.

౧ వ పద్యము.

పంచమీవిభక్తి :—కేతన - దశకుమార చరిత్ర. 1 ఆ.

ఉ॥ కర్ణునికంటె దాత, రతికాంతునికంటెను సౌమ్యమూర్తి దృ
క్కర్ణకులాధినాయకున కంటెను ...
షష్ఠ్యంతములు - కావ్యములలో నియతములు.

షష్ఠీవిభక్తి :—పోతన భాగవతము - కృత్యాది -

సీ॥ ఆణిముత్యాలతో, అలవేల్పుతేనెతో,
మంచుతో మేటిరాయంచతోడ. - 47 పుట.

సప్తమీవిభక్తి :—నన్నయ-ఆదిపర్వము 5-139.

లయగ్రాహి—చందనతమాలలతలందు నగరుద్రుమము
లందు కదళీవనము లందు లవలీ మా
కంద తరుషండముల యందు ననిమీలదర
విందసరసీరుహము లందు వనరాజీ
సందళితపుష్పమకరందరసముందగులు
చుందనువు సౌరభము....

స్థాలీపులాకన్యాయమున గొన్ని చూపితిని గాని ఇట్టి యుదాహరణములు లెక్కకు మిక్కిలిగాఁగలవు.

సంబోధన :—ఆశ్వాసాద్యంతములు

చంపువులయందును శతకములయందు సంబోధనాంతములే యున్నను, దేశిరచనములగు ద్విపదలయందును, యక్షగానముల యందును ద్వితీయాంతములు వెలసిన వనుట కుదాహరణములు చూపుచున్నాఁడను. ఇదియును దేశి వాఙ్మయముపై కావ్యవాఙ్మయ ప్రభావ మెంతవఱకుఁ బ్రసరించినదో తెలిసికొనుట కుపయుక్తమగును. తొలుత ద్విపద కావ్యములయంతములఁగూర్చి వివరించెదను.

మన కుపలబ్ధములైన ద్విపదలలో పాల్కుఱికి సోమనాథుని బసవపురాణము మొదటిది - దీనియందును, సోమనాథుని యద్వితీయ ద్విపదకృతి పండితారాధ్య చరిత్రముననను నాశ్వాసప్రకరణాంతము సంబోధనాంతములు కలవు. కాని తరువాత వెలసిన ద్విపదకృతులల ప్రాయికముగా ద్వితీయాంతములే గానవచ్చుచున్నవి. రంగనాథ రామాయణము వీని తరువాత ద్విపదకృతులలో మొదటిది. అందలి కాండాంతములలో—

"ద్వి॥ అని యాంధ్రభాష భాషాధీశనిభుఁడు
....
భూలోకనిధి కోనబుద్ధ భూవిభుఁడు
తన తండ్రి విఠ్ఠలధరణీశు పేర

కమనీయగుణాదైర్య కనకాద్రిపేర
పనిబూని పరగండభైరవుపేర

....

కరమర్థి ... ...కాండంబు సెప్పె."

అని ద్వితీయాంతములే గలవు. తరువాతికృతి మడికిసింగన భాగవత దశమస్కంధము ద్విపద - ఇది వాణసవంశీయుఁడును. పద్మపురాణ కృతిపతియగు కందన మంత్రికి కృతి-

"ద్వి ॥ అని యిట్లు నిత్యధర్మారంభుపేర
జనలోక నవపారిజాతంబుపేర
చతురకళాపూర్ణచంద్రుని పేర
అతులవైభవనిర్జరాధీశు పేర
శోభితనవరూపసూనాస్త్రు పేర
ఔబళమంత్రి కందామాత్యుపేర

....

సింగనామాత్యుఁడు చెలువగ్గలింప
... . ఆకల్పముగుభంగి చెప్పె"

ఇది నేఁటివఱకముద్రితము. తంజావూరి పుస్తకభాండాగారము సంఖ్య 307. కట్టా వరదరాజకృతి రామాయణద్విపద (సంఖ్య 351) క్రీ. శ. 1600[1].

ద్వి ॥ విలసిల్లెనన వేదవేద్యుని పేర
అలమేలుమంగాంగనాధీశు పేర
అంచిత కరుణాకటాక్షుని పేర
కాంచనమణి మయూకల్పుని పేర
ఆదిత్యకోటి ప్రభాంకుని పేర
వేదవేదాంతార్థవినుతుని పేర

1 ఈ ద్విపద వాల్మీకిరామాయణము నాచే పరిష్కృతమై మద్రాసు రాష్ట్రీయ ప్రభుత్వమువారివలన తంజావూరి సరస్వతీ పుస్తక భాండాగారపత్త్రమున ప్రకటింపఁ బడుచున్నది.

కంకణాంగద రత్న కటకాఢ్యు పేర
వేంకటేశుని పేర విశ్వాత్ము పేర
...   ...వరదరాజు
రచియించు వాల్మీకి రామాయణంబు
విపులార్థ రచనల విలిసిల్లుగాత.

మహాప్రసిద్ధుఁడు తంజావూరి రఘునాథరాయని నలచరిత్ర ద్విపద (ముద్రితము. 1921)   (క్రీ. శ. 1614-1633)

"అని జానకీహృదయానందు పేర
భానుమద్వంశ వైభవకరు పేర
నానాజగద్భవనాస్థిరు పేర
పరమదయాది శోభనగుణంబులను
పరగెడు శ్రీరామభద్రుని పేర. .
...   .
రఘునాథభూపాల ... సుఘటిత శబ్దపటిమఁ
దనరెడు నలచరిత్రంబు .. ...

19 వ శతాబ్దమువఱకు నీ సంప్రదాయమే కలదనుటకు క్రీ. శ. 1810 ప్రాంతములనున్న పోచిరాజువీరన కృతి విభూతిరుద్రాక్ష మాహాత్మ్యమునుండి గద్య నుదాహరించుచున్నాఁడను-

"ద్వి॥ అనుదిన శివసపర్యాసక్తు పేర
అభియుక్తి వీరశైవాచారు పేర
శుభకరోద్యద్గుణ శోభితు పేర
విజయవాటీపుర విభుకృపాలబ్ధ
నిజమహాత్మ్యోదార్యనిర్ణయు పేర
పటుశమీశాఖానిబద్ధ వస్త్రాంత
ఘటిత వైశ్వానరకల్పను పేర-"

అని ముగించినాఁడు.

పైని చూపినట్లు పాల్కురికి సోమనాథుని నుండి యధకాలమువఱకు ద్విపదలలో నీద్వితీయాంతములున్నను, నడిమి:

మున ననఁగా 15, 16 శతాబ్దములలో వెలసిన తాళ్లపాక వారి కృతులలో నీ నియమము గానరాదు. అందు షష్ఠ్యంతములే కలవు.

తాళ్లపాకచిన్నన్న-అష్టమహిషీకల్యాణము. (క్రీ.శ. 1560 ప్రాంతము)

ద్వి. "అని సుధాపాణికి నబ్జపాణికిని
వనజాస్యమాతకు వనధిజాతకును
నను గన్నతల్లి కనభ్రమల్లికిని
కనకగాత్రికినిఁ బ్రకామధాత్రికిని
... ...
మృగమదాంగకు నలమేలుమంగకును
అంకితంబుగను ...తిరువేంగళనాథ
విరచితంబు ... ...

ఇట్లే యీతని "ఉషాకల్యాణమున" గూడ పాటింపఁబడినది. దీనికి శా[ల్యా]
మని. చిన్నన్నద్విపదరచనమున కొన్నిసంస్కారములు గావించి
నాఁడు. ద్విపదసాహిత్యమున చిన్నన్నకృతులొక ఘట్టము. ద్విపద
యందు ప్రాసయతు లుపయోగింపకూడదను సంస్కరణమీతనిదే.
కావున నాశ్వాసాంతమున కూడ సంస్కారముచేసి షష్ఠ్యంతము లుప
యోగించినాఁడు. సోమనాథుని కృతులలో సంబోధనల నిందు చూపి
యున్నాఁడను.

బసవపురాణము—

మొదలు - శ్రీగురుదేవు నంచితగుణోత్తంసు
యోగీంద్రహృదయ పయోజాతహంసు
... ...
భక్తజనత్రాణు భక్తధురీణు
భక్తజనప్రాణు పరమకల్యాణు
మన్మనోరమ్యు నిర్మలభావగమ్యు
జిన్మయు సౌమ్యు భజించి కీర్తించి

అని ద్వితీయాంతములుగా బ్రారంభించి, కథారంభమున సంబోధనతో
నిట్లు ప్రారంభించినాఁడు.

"శ్రీకీర్తిసంచితాంచితవరభక్తి
సాకార! వినమితామాత్యసంగాఖ్య"!

ఆశ్వాసాంతమున.

బసవపురాణార్థ పరిచయస్ఫీత!
బసవపురాణార్థ పరిమళాఘ్రాత!
బసవనామావళి పరమానురక్త
బసవనామావళి పాఠకాసక్త!
... ...
బసవసన్నిహిత సద్భక్తాత్మ సఖ్య!
బసవసన్నిహిత సద్భావసంగాఖ్య!

ఇట్లే యాశ్వాసాద్యంతము లేడింటియందుగలవు. పండితారాధ్య చరిత్ర:—

మొదలు - శ్రీగురుమూర్తి నూర్జిత పుణ్యకీర్తి
నాగమాంతస్ఫూర్తి నానందవర్తి
... ...
మల్లికార్జున దేవు మహితరూపంబు
దానయాబసవన దండనాయకుని
జానొంద నుత్కృతిస్వామి గావించి.

అని ప్రారంభించి, కథారంభమున

"దీవించి నిన్ను సంభావించి శ్రోత
గావింతు సచివాగ్రగణ్య మాయార్య;

అని సంబోధించి- ప్రకరణాంతమున

పండితారాధ్య ప్రబంధ విస్తార
పండితారాధ్యప్రబంధవిస్తార
... ...
సూరకవీంద్ర మందార! శుభప్ర
కార విన్నదియు దీక్షా ప్రకరణము

పాల్కురికి సోమనాథుఁడు తనకృతులకు తాను కథాశ్రోతలనే యెన్నుకొనినవాఁడుగావున, శ్రోతలను సంబోధించి, కథాభాగము నుపక్రమించుట సమంజసమే కదా! మఱియు నీపద్ధతి సోమనాథుని, కంటె పూర్వుఁడగు నన్నయ భట్టారకుఁడే, భారతమున రాజనరేంద్రుని శ్రోతగాఁ జెప్పి, "అయిన దేవా! నీయనుగ్రహంబునం జేసి" అని సంబోధించినాఁడనియు, నీమహాకావ్యలక్షణమునే సోమనాథుఁడు తన ద్విపదకృతులలో వెలయింపఁజేసినాఁడని మున్ను తెలిపితిని. కావుననే నన్నయ భట్టారకునివలె సోమనాథుఁడును షష్ఠ్యంతములు వ్రాయవలసిన యగత్యము లేదు. ఇచట పాల్కురికి సోమనాథుఁడు నన్నెచోడ మహాకవి కుమారసంభవకావ్యమునుండి సాహిత్యరీతులు, పదజాలము నెంతయేని గ్రహించినవాఁడుగదా! నన్నిచోడని కృతియందు గల షష్ఠ్యంతము లెట్లు విడచినాడని ప్రశ్నరాక మానదు. దీనికి సమాధానము సోమనాథుని గ్రంథములయందే యున్నది. సోమన కథాశ్రోతలు మానవులు- నన్నెచోడని కృతికధినాథుఁడు జంగమ మల్లికార్జునుఁడు. ఇతఁడు నన్నెచోడని గురువు. ఈతఁడు మానవుఁడయ్యును నన్నెచోడుడీతనికి పరమేశ్వరుఁడగు జంగమ మల్లికార్జునుని కభేదవ్యవసాయము చేసినవాఁ డగుటచే నాతని కావర్జిత హృదయుఁడై షష్ఠ్యంతములు చెప్పినాఁడు. కేవల మానవస్వరూపులు గాన, యెదుటనే యున్నవారుగావున, నన్నయ, సోమనలకు వారిని సంబోధించుట లోకస్వభావము ననుసరించియే యున్నది. కాని నన్నిచోడఁడు గురువును నమూర్తమును, అలౌకికమునగు దైవముగానే భావించుటచే నాతనికి షష్ఠ్యంతములు చెప్పవలసివచ్చినది. ఇఁక తిక్కన హరిహరనాథుని కేవల దైవస్వరూపునిగా నర్చించి, యారాధించుటచేత, నాతనికి షష్ఠ్యంతము లావశ్యకములే యగుచున్నవి. అయిన నింక్కవిశేషముగలదు. నన్నిచోడనివలె, భారతమున తిక్కన కృతియందు ఆశ్వాసాద్యంతములలో విభక్త్యంతములు లేవు. సంబోధనాంతములే కలవు. దీనికి తిక్కనసోమయాజి షష్ఠ్యంతములు చెప్పిన వెనుక తిరిగి హరిహరనాథుని సంబోధించి కథాప్రారంభము గావించియుండుట

చేత. గ్రంథాంతమువఱకు సంబోధనలే కలవు. తరువాతి వారందఱును నీ తిక్కనపథకమునే యవలంబించిరి. తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణమున, మనుమసృపతి కేవలమనుష్యమాత్రుఁడగుటచే షష్ఠ్యంతము లుపయోగింపలేదు. "మనుమజనవిభునకు నమ్మనుజపతి కభ్యుదయమ్ముగ నేఁ జెప్పఁబూనునట్టి కథకు" అని ప్రారంభించినాఁడు. షష్ఠ్యంతములు చెప్పిన తరువాతివారికందఱకు నిదియే మార్గమైనది. కాబట్టి దీనివలన మనకెఱుకపడిన దేమనగా షష్ఠ్యంతములు దైవపరములే యనియు, క్రమముగా నివి మానవులకు గృతినిచ్చుటకుఁగూడ నుపయుక్తములనియు, నివి సంస్కృతమునందునుగాని, కన్నడభాష యందు గాని లేకుండుటచే, తెలుఁగు సాహిత్యమున నొక ప్రత్యేక లక్షణముగా వెలసినదనియు, దానిని తరువాతి కవులు నియతముగా పాటించిరనియు, నిశ్చితవిషయములనియు తెలియనగును.

పాల్కురికి సోమనాథుని ద్విపదకృతులలో సంబోధనము లుండుట చంపూకావ్య లక్షణమే. ద్విపదలయందు ప్రత్యేకముగ నది పట్టింపఁబడినదనియు నంతకు ముందుగాని, వెనుకగాని యు సంప్రదాయము లేదనియు, నాతని కృతులవలనను, తరువాతి కృ లనుండి నేనుదాహరించిన వానివలనను తెలియుచున్నది. కేవ దేశికవితలో నున్నద్విపదకు మహాకావ్యముతో సమానప్రతిప గడించుటకే సోమనాథుఁడీ కావ్యలక్షణము నందు నెలకొల్పినాఁడు. తరువాతికృతులలో నియతముగ నీసంప్రదాయ ముండుటచే, సోమ నకు ముందును నిట్టిసంప్రదాయమే కలదనియు, సోమనప్రత్యేకత ద్విపదలో పాటించినది కావ్యప్రభావమే యనియుచెప్పనొప్పను.

ద్విపదలలో కావ్యాంతములు ద్వితీయాంతములే యను సామాన్యమాత్రమున కపవాదముగా సోమనాథుని వెనుక, తాళ్లపాకవారి కృతులలో నున్నట్లు చూపితిని. కాని యిదియును కావ్యప్రభావమే. కావ్యములలోనున్న షష్ఠ్యంతములను, లక్షణమును, ద్విపదలలో తాళ్లపాక చిన్నన్న పట్టించెననియు, నాతనివెనుకఁగూడ ప్రాచీన సంప్రదాయమునే తరువాతికవు లనుసరించిరనియు తేలుచున్నది.

దీనినిబట్టి దేశికృతులలో ద్వితీయాంతములే సర్వసామాన్యములని నిశ్చయింపనగును.

ద్విపదలలోనేగాక యక్షగానములయందు ద్వితీయాంతములే సామాన్యముగ గన్పట్టుచున్నవి. దేశివాఙ్మయములో ద్విపదలవలె నివియును ప్రాచీనకాలమునుండి ప్రచారమున నున్నను నుత్తమ సాహిత్య శ్రేణిలోనికివి నేటివఱకుఁ బరిగణితములు గాలేదు. ఈ యక్షగానరచనలు గ్రంథరూపము దాల్చునాటికి, కావ్యపథకమే ప్రచారములోనున్నను, వీనియందు దేశిలక్షణములే చాలవఱకు కన్పించుచున్నవి. దీనికి కారణము, యక్షగానము లెంతసంస్కారదృష్టితో చితము లైనను నవి ప్రజాసామాన్యముకొఱకే గాని, సహృ యులగు ప్రౌఢవిద్వాంసులకుఁగాదను నభిప్రాయము ప్రబలము గానుండుటయే యని చెప్ప నొప్పును. పద కవిత్వప్రధానము లగు యక్షగానములలో పద్యరచన లుండుటయే దేశివాఙ్మయముపై కావ్యప్రబంధరీతుల ప్రభావము నెఱుకపఱచుచున్నది. అయినను, దేశిరచనా సంప్రదాయములనే యక్షగానరచయితలు పాటించిరి.

'ఉ॥ శ్రీవిభుఁగొల్చి, శంకరుఁభజించి, చతుర్ముఖునెంచి, భార్గవీ
గ్రావసుతా సరస్వతులఁ బ్రార్థనసేసి, గణేశపాదపూ
జావిధిసల్పి, దేశికులసంస్తవనం బొనరించి, కావ్యవి
ద్యావిదుల న్నుతించి, కవితాజడుల న్నిరసించి వేడుకన్.'

సుగ్రీవ విజయము యక్షగానమున కందుకూరి రుద్రకవి—

అని ద్వితీయాంతములతో ప్రారంభించి, చివఱ ద్వితీయాంతముగానే పూర్తి చేసినాఁడు.

ద్వి॥ అని సమస్తాసురారాతికదంబ
వినమిత నిజభుజా విక్రము పేర
ఆతతార్చన లాలనాతిశయాళు
భీతరక్షణు పేర స్పృహయాళు పేర
నిగమగోచరు పేర నిఖిలలోకేశుఁ
డగు కందుకూరి జనార్దను పేర

నంకితంబుగ ... ... రుద్రధీర
విరచిత సుగ్రీవవిజయాభిదాన
... ...
యక్షగాన ప్రబంధ మొప్పంగాత.

శాహజీ మహారాజ (1648-1710) కృతపంచరత్న ప్రబంధము యక్షగానము అముద్రితము. - తంజావూరి పుస్తకభాండారము. సంఖ్య. 540.

మొదలు—

సంబోధన :—ద్విపద. జయ రమాపురవాస, జయ చంద్రికాహాస
జయ సుమేరుశరాస, జయ కృత్తివాస.

చివర—

ద్వితీయాంతములు. శ్రీకంధరుని పేర సితదేహు పేర
లోకనాయకు పేర రుద్రుని పేర
పురహూతనుతు పేర పురహరు పేర
కరుణాంబునిధి పేర గౌరీశు పేర
... ...
సాహితీపుంభావ శారదయైన
శాహ భూపాకశాసనుడు రచించె.

కంకంటి పాపరాజు విష్ణుమాయా విలాసము యక్షగాన అముద్రితము. (495 సంఖ్య).

మొదలు—ప్రథమావిభక్తి.

ఉ॥ శ్రీలలితాంగి నిత్యము ధరించియురంబున లోకరూఢిగా
నేలిన సన్నొకప్పుడిది యేటి ప్రియంబని నన్నునాత్మ నే
వేళ వహించు టీవెఱుంగవే యని రాధను గారవించు గో
పాలక శేఖరుండురు కృపావిభవంబున మమ్ము బ్రోచుతన్.

చివఱ—ద్వితీయాంతములు.

ద్విపద॥ అని దయాధిక గుణోదారుని పేర

... ...

అతులకౌస్తుభ రత్నహారుని పేర
యతిమనః కమలవిహారుని పేర

... ...

కృతి పాలు పేర భక్తకృపాళు పేర
ప్రతి లేని మదనగోపాలుని పేర
అంకితంబుగ ... ...
... పాపరా జొనరించె.

పాపరాజురచిత మగు నుత్తరరామాయణమునకు నత్యధిక వ్యాప్తియున్నను నాతనిరచనమే యగు నీయక్షగానము నేటివఱకు ముద్రణమే కాలేదు. యక్షగాన శాఖయందు గల యాదరణ మింతయో యనినిబట్టి గ్రహింపనగును.

యక్షగానములలో ద్వితీయాంతములు నియతములే యైనను, వీనిని సంస్కరించి, నాటకపద్ధతి నుత్తమ సాహిత్యశ్రేణికి దీసికొని వచ్చిన తంజావూరి నాయకరాజులును మహారాష్ట్రరాజులును, వారి యాస్థానకవులును చివరషష్ఠ్యంతములను గూర్చినవారు. విజయ రాఘవనాయకుఁడు శాహజీ, గిరిరాజకవి మున్నగు వారినియమము పాటించినారు. నాదబ్రహ్మత్యాగయ్య మాతామహుఁడు గిరిరాజకవి రాజకన్యాపరిణయములో (సంఖ్య 569) మంగళము చివఱను చెప్పినాఁడు.

మహారాజ శాహేంద్రునికి మంగళం - మిగుల
మహనీయశీలునికి మంగళం
వాసవవిభునికి, వరసాహిత్య భోజునికి
మంగళం.

ఇట్లు మంగళము, శోభనములు, చెప్పునపుడు షష్ఠీవిభక్తి యుపయుక్తము కావలెను. కాని యీ సంస్కారము, పై ద్విపదలలోని

సంస్కారమువలె తాత్కాలికమేగాని, సార్వత్రికము కాదు. కావ్య లక్షణ ప్రభావమును సూచించునని తెలియఁజెప్పుట సారాంశము.

—: గ్రంథాదిని 'శ్రీ'తోనుండుట :—

సర్వసాధారణముగ తెలుఁగుభాషలో నేగ్రంథమైనను మొన్న మొన్నటివఱకును 'శ్రీ'తో ప్రారంభ మగుచుం డెడిది. ప్రాచీనము నందిది నిశ్చితముగ పాటింపఁ బడెనని వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు గ్రంథము 'శ్రీ'తో ప్రారంభింపవలయు నన్ననియమము సంస్కృత భాషలో లేదు. ప్రాచీన సంస్కృత కావ్యముల యందిది కానరాదు. కన్నడభాషలో నీనియమము కానవచ్చుచున్నది. కవిరాజమార్గము (క్రీ శ. 840) నుండి యీనియమము కలదు. పంప, పొన్న, రన్న కవిత్రయము వారితోపాటు కన్నడకవులును నీ నియమము పాటించి నారు. తెలుఁగున నన్నయ, నన్నెచోడాది మహాకవులందఱును 'శ్రీ'తో ప్రారంభించినారు. తెలుఁగు భాషలో కావ్యముల యందు 'శ్రీ' మొదలుగానుండుటచే లక్షణగ్రంథములలో శ్రీకార ప్రభావము చెప్పఁబడినది.

నన్నయకు ముందు నొక శాసనములోను, నన్నయకు వెనుక శాసనములలోను 'శ్రీ'తో ప్రారంభమైనవి కలవు గుణకవిజయా దిత్యుని కాలమున (848-892) వెలసిన శాసనములో "శ్రీనిరవ ద్యుండుచిత్త (జాతి) సముండు" అనికలదు. అద్దంకి శాసనము మొదలు మనకు లభ్యముకాలేదు. అందు "శ్రీ' యుండుననియే నా యభిప్రాయము. యుద్ధమల్లుని శాసనము "స్వస్తి" తో ప్రారంభమైనది. నన్నయకు వెనుక శాసనము లన్నింటిలో నీ నియమము కానవచ్చుచున్నది. శ్రీవిష్ణువర్ధను.. (సోమలదేవి శాసనము 1065), శ్రీకునేండులు (1075) వనంతి శాసనము. శ్రీరమణీ యుఁడు కొమ్మ్మసాని శాసనము (1106) ఇత్యాదిగా కానవచ్చు చున్నవి. కావున తెలుఁగులో గల ప్రాచీన సంప్రదాయమునుబట్టి చూచినచో, తొలుత శాసనములు వ్రాయుట 'శ్రీ'తో ప్రారంభ మైనవి యనియు, నదియే కావ్యములందు అనగా మార్గకవిత

యందు త్తమముఃలుగా పరిగణింపఁబడిన గ్రంథములయందు నియతమై యుండెననియు, వానినుండి దేశికవితలో గ్రంథములయందు గూడ నుపయుక్తమయ్యె ననియు మనము గ్రహింపనగును. కావున నే, దేశి రచనలని చెప్పదగిన ద్విపదలు, యక్షగానములు సుగామాయణములు మొదలగునవి 'శ్రీ'తో ప్రారంభ మైనవి.

దేశిరచనలలో తొలుత పదరచన మీ ప్రవర్తిల్లినపుడు 'శ్రీ'తో ప్రారంభమగుట కవకాశము లేదు. తత్సమేతర భాషయందు శవర్ణ మును, పదాదిసంయుక్తములు నుండనేరవుగదా! కాబట్టియే అచ్చ తెలుఁగున కావ్యములు వ్రాసినవారు శ్రీవర్ణమునకు 'సిరి' యను తెలుఁగుపదము నుపయోగించిరి. ఇది తత్సమకావ్య ప్రారంభాను కరణమే యైనను దీనివలన తత్సమేతరములగు దేశిరచనలలో 'శ్రీ'తోగాని 'సిరి'తో గాని ప్రారంభింపవలసిన యగత్యము ప్రాచీన కాలములో లేదని తెలియుచున్నది. మఱియు 'శ్రీ'తో శుద్ధముగా దేశీయములగు సీసములు, తరువోజలును, ప్రాచీనకాలమున ప్రారంభమగుటచేతను 'శ్రీ' అక్షరగణ మగుటచేతను, మాత్రాగణ ప్రధానములగు నీ వృత్తములకు ముందుండుటచే, సంస్కృత వృత్త ముల ననుసరించి, జాతీయములగు వృత్తములను సంస్కరించిన తరువాత "శ్రీ" ప్రచారమునకు వచ్చెననియు, నదియే, శాసనముల లోనికి బద్యరచనకు నెంతయో పూర్వము నుండియు మన భాషలో వెలసి యున్నదనియు గ్రహింపవచ్చును.

మఱియు ఛందస్సులో వృత్తములలో తొలిది 'శ్రీ' వృత్తము గలదు. ఇది వృత్తముగా పేర్కొన్నను నేకాక్షరమే. ఇది హ్రస్వము లేని దీర్ఘము. సంస్కృతచ్ఛందస్సున యక్షరములు ప్రధానము కావున 'శ్రీ' యక్షరమైనది. ఇది దీర్ఘమగుటచే గురువును నిండు రెండు లఘువులు లేక రెండు మాత్రలును గలవు. కాని సంస్కృత చ్ఛందస్సు గురువునాదియందుంచి ప్రస్తరింతురు. దేశీయచ్ఛంద స్సును రెండు లఘువులతో ప్రస్తరింతురు. దీనివలననే, యక్షర గణములేర్పడి తత్ప్రధానములగు వృత్తములు తెలుఁగున వాడుక

లోనికి వచ్చినవి. ఇట్లు మూడును దీర్ఘాక్షరములగు 'మగణము' నాదియందుగలది యగుటచే శార్దూలవృత్తము శుద్ధసంస్కృత వృత్త మైనది. ప్రాచీన సంస్కృతమునందు లేకపోయినను దాక్షిణాత్య సంస్కృత సంప్రదాయము ననుసరించి, తెలుఁగుకవులు కృత్యాదిని శ్రీతో ప్రారంభించి, సంస్కృత వృత్తమగు శార్దూలముతోడనే ప్రారంభించిరి. కావున శ్రీతో కావ్యము ప్రారంభమగుట, కేవలము మంగళవాచకముఁగా ప్రారంభమునకు మాత్రమే కాక, కృతిముఖ మున నుపయోగించు వృత్తము కూడ నియమించుటకు, హేతు వైనది. కాబట్టి సంస్కృత శ్లోకమును శార్దూలవృత్తమునే నన్నయ యుపయోగించినాఁడు. నన్నయ ననుసరించి, కావ్యాదిని సంస్కృత శ్లోకములు వ్రాసినవారందఱును, శార్దూలమునే యుపయోగించిరి.

పావులూరి మల్లన గణితమున 'శ్రీకంఠం సగుణమ్' అనియు, తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణమున 'శ్రీరామాం మనుమక్షి తీశ్వర' అనియు, మడికిసింగన జ్ఞానవాసిష్ఠమున 'శ్రీశుద్ధివ్యమునీంద్ర' అనియు, విన్నకోటపెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణిలో 'శ్రీవాగా స్పదయో' అనియు శార్దూలవృత్తముతో ప్రారంభించి యున్నారు. తరువాతి కవులలో కృతిముఖమున సంస్కృత శ్లోకములు చెప్పినా చోరము లేదనియే చెప్పవచ్చును. అధునాతన కాలమున మహా మహోపాధ్యాయ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారు, తమ బిల్వేశ్వరీయ మహాకావ్యములో "శంనోమామ్" అని శార్దూల వృత్తమును రచించి యున్నారు. శ్రీకారముతో కూడిన మగణ ప్రధానమగు శార్దూలవృత్తమునే, తెలుఁగునవ్రాసి, నన్నయతరు వాతికవులు నియమమును పాటించినారు. కేతన 'శ్రీవాణీగిరిజేశ' అని విజ్ఞానేశ్వరము, నాంధ్రభాషాభూషణము, ప్రారంభించినాఁడు. శ్రీనాథుఁడీనియమమును తిక్కనవారందఱికన్న చక్కఁగా పాటించి నాఁడు. 'శ్రీరామాస్తనమండలీ' నైషధము - శ్రీకాశీనగరాధి రాజ్య పదవీ - కాశీఖండము - "శ్రీగౌరస్తన" శివరాత్రి మహాత్మ్యము - శ్రీకైవల్యపదంబు - పోతన - శ్రీగౌరీకుచకుంభ - జక్కన - తరువాతి

ప్రబంధకవులు నల్లసాని పెద్దనాదులును సిరివిగా శార్దూలవృత్తమునే కృతిముఖమున వాడినారు.

ప్రాచీనకవులలో నన్నెచోడుడు శార్దూలవృత్తమునకు మగణ మాదియందుగల స్రగ్ధరావృత్తమును వాడియున్నాడు. ఇట్లే మల్లియ రేచన కవిజనాశ్రయమున 'శ్రీకాంతాతిప్రియువాక్ శ్రీకాంత జగత్త్రయైకసేవిత' అని కందపద్యము నుపయోగించి యున్నాడు. ఇచ్చట వీరు మగణమునకు ప్రాధాన్యమిచ్చియున్నారు. కాని కవిజనాశ్రయమున గల కందమును నాశ్వాసాదులయందుతప్ప కావ్యాది నెవ్వరును వాడియుండలేదు. మఱియు కందము కేవల సంస్కృత వృత్తము కాదు. జాతులలో జేరినది స్రగ్ధర సంస్కృత వృత్తమే యైనను, నాటింట 'త' యుండుట చేతను నదియశుభప్రదమగుట చేతను నెవ్వరును దానిని వాడియుండరైరి. కాబట్టి నన్నయ సంస్కృత శ్లోకము శార్దూలవృత్తమును వాడినరీతిని గమనించి నన్నెచోడుడు దేశిమార్గములను దేశీయములుగాఁ జేయఁదలఁచినవాఁడు గావున మగణప్రధానమగు స్రగ్ధరను తెలుఁగు కావ్యముఖమున నలరించి నన్నయకన్న భిన్నమగు మార్గము త్రొక్కినాఁడు. కాని తరువాతి కవులు నన్నయవలె సంస్కృత శ్లోకమునే కావ్యముఖమున పాటించుటయు, తెలుఁగుపద్యము కావ్యముఖమున రచియించుటకు నన్నెచోడుఁడే ప్రాథమికుడైనను, నాతనిమార్గమునుమాత్ర మనుసరించి, తెనుఁగు పద్యమును స్రగ్ధరతో చెప్పక నన్నయననుసరించి శార్దూల వృత్తములతోఁ జెప్పువారనియుఁ జెప్పనగును.

తిక్కనసోమయాజి నన్నయ ననుసరించి నిర్వచనోత్తర రామాయణమున సంస్కృత శార్దూలవృత్త ముపయోగించినను. భారత మునమాత్రము, ఉత్పలమాలను 'శ్రీయన గౌరినాఁబరగు' అని ప్రారంభించినాఁడు.

ఉత్పలమాల కేవలము సంస్కృతవృత్తము కాదు. మఱియు మగణముతో ప్రారంభము కాదు. భగణముతో మొదలిడును.

అయిన నందలి యాదిగురువు (దీర్ఘము) శ్రీకారమునిడి, తిక్కన కృతి ముఖమున ఉత్పలమాలను రచియించుటకు ప్రారంభకుఁడైనాఁడు. శ్రీకారప్రాధాన్యమువలన నగణముతో గాని, మఱి యేలఘ్వాది గణములతో గాని మొదలిడు ఛందస్సులెంతమాత్రము నుపయోగింప కూడదనియు నీ కారణముచేత లఘ్వాదిగణములు లోరెండు లఘువు లొకగురువుగా జేసి, దాని నాదియందునిలిపి, సీస, గీత, తరువోజ అక్కర, రగడాది ఛందస్సులేవియును కావ్యముఖమున నిలుపరాదనియు తిక్కనరచనమువలన సంప్రదాయసిద్ధమైనది. కందమున నాదిని శ్రీకారమిడుటకు నవకాశమున్నను, కావ్యాదిని, కందము సమవృత్తము కాకపోవుటచే ననగా నాల్గుపాదము లొకేరీతిని యుండకపోవుట చేతను కృతిముఖమున, కవిజనాశ్రయములోను శివతత్త్వసారములోను తప్ప తిక్కనచోట్ల కానరాదు. కాబట్టి తిక్కనకాలముననను, నా వెనుకను, కృత్యాదిపద్యములు రెండు విధములుగా రచియింపబడుట యేర్పడినది. ఇదియే సంప్రదాయమైనది.

తిక్కనసోమయాజి, నన్నయకన్న భిన్నముగ శుద్ధసంస్కృత వృత్తమువీడి, సంస్కృతచ్ఛందస్సునలె నతురగణప్రధానమయ్యు సంస్కృతమున ప్రచురప్రచారము లేని ఉత్పలమాలిక నుపయోగించుట, యాతఁడు దేశిసంప్రదాయమును, మార్గసంప్రదాయముతో మేళగించి యాపథమునకు నాచార్యపురుషుఁడైనవాఁడు. తిక్కనకు ముందుగ వెలసిన మల్లికార్జునపండితుఁడు వ్రాసిన శ్రీగిరిమల్లికార్జున శతకములో 'లోకములన్ని నీతనువులోనివ' అని ఉత్పములున్నట్లు కన్పట్టుచున్నవి. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు గ్రంథములనన్నింటను శ్రీకార ముపయోగించినాఁడు. వృషాధిపశతకమును ననుభవసార మును నుత్పలమాలలతో ప్రారంభించినాఁడు. ఉత్పలమాలయంతకు ముందు మూఁడు శతాబ్దములక్రిందటనే కావ్యములఁ బ్రయుక్తమై యున్నది. నన్నయకన్నడమున పోకడలెఱింగియు, సంస్కృతపద్ధతి నవలంబింపవలసిన వాఁడగుటచే కావ్యాదిని సంస్కృతశ్లోకము వాడినాఁడు. నన్నయ పలుమారు పారాయణముచేసి జీర్ణించుకొన్న

పంపభారతమున నాది యుత్పలమాలయే కర్ణాటభాషలోకలదు. కావున శివకవు లుపయోగించిన యీ యుత్పలమాలను గ్రహించి, తిక్కన, దేశిమార్గరచనల సమ్మేళనమును దేశీయపద్ధతిని చేసినాఁడు.

కేతన దశకుమారచరిత్రమున, మంచన కేయూర బాహుచరిత్రమున, మారన మార్కండేయ పురాణమున, శ్రీనాథుఁడు భీమఖండ, హరవిలాసములలోను, ఎఱ్ఱాప్రెగడ నృసింహపురాణముననుు, ప్రౌఢకవిమల్లన రుక్మాంగదచరిత్రమునను, అయ్యలార్యుఁడు, యుద్ధకాండ శేషమునను నుత్పలమాలల రచియించియున్నారు.

పై దాని ననుసరించి, తిక్కన భారతరచనముగావించి, మార్గకవితాపథకమున నున్న దేశి సాహితీరీతులను, దేశీయములుగా చేసిన వెనుక, ముందుభాగమును రచియించిన నన్నయపథకమును, తరువాత విరాటాది పదునేను పర్వములురచించిన తిక్కన పథకమును, నా వెనుక వెలసిన వాఙ్మయమునకంతకు ప్రమాణమైనది. కావున నే కావ్యముఖమున శ్రీకారము నిలిపినవు డీరెండు మార్గములును టింపఁబడినవి.

ఉదాహరణములలో నొక్కసంబోధన విభక్తియందుతప్ప క్కనచోట్ల ఉత్పలమాలయు చంపకమాలయు మాత్రమే యుపయుక్తమగును. తెలుఁగున మొదటి యుదాహరణమగు బసవోదాహరణమునుండి యిట్లే పాటింపఁబడినది. కాని బసవోదాహరణమున సంబోధనమునకూడ యుత్పలమాలిక కలదు. తక్కినవానిలో శార్దూలవృత్తములు కలవు. వృత్తములలో విభక్తులయందు తరువాతికవులు మత్తేభమునుకూడ వాడిరి. ఉదాహరణ ప్రారంభము శ్రీతో నుత్పలమాలతో ప్రారంభముగాన నిది దేశిరచనమే యని చెప్పనగును.

—: మంగళ మహాశ్రీవృత్తము :—

శ్రీకారము కృత్యాదినే గాక కృత్యంతమునఁగూడ నొకనియమముగా తెలుఁగు కవులు పాటించిరి. నన్నిచోడఁడు, శ్రీతో ప్రారం

ఖించి 'శ్రీ'తో ముగించినవారిలో తొలివాఁడు. ఈతఁడు మంగళ మహాశ్రీ వృత్తమును గ్రంథాంతమున నుపయోగించినాఁడు. దీని ననుసరించి పాల్కురికి సోమనాథుఁడు పండితారాధ్యచరిత్రమున ననుభవసారమున మంగళమహాశ్రీలతో సంపూర్తిగావించినాఁడు. తరువాతికవులలో నన్నెచోడని నియమము పాటించినవారు జక్కన (విక్రమార్కచరిత్ర) ముక్కుతిమ్మన (పారిజాతాపహరణము) వెన్నెలకంటిసూరన (విష్ణుపురాణము) కాణాదము పెద్దనసోమయాజి (అధ్యాత్మరామాయణము) మొదలగువారుకలరు.

తెలుఁగు ఛందస్సులలో మంగళమహాశ్రీ వృత్తముకలదు. కన్నడఛందస్సులో కన్పట్టదు. మాలావృత్తములలోని లయగ్రాహి, లయహారి, కన్నడమున లలితవృత్తముతో సరిపోవును. ఈవృత్తము తెలుఁగున ప్రాథమికచ్ఛందో గ్రంథమని చెప్పఁబడిన కవిజనాశ్రయమునగలదు. తరువాతిఛందో గ్రంథములయందు గలదు. గ్రంథాంతమున కాకపోయిన తిక్కన గ్రంథమధ్య భాగమునందు దీని నుపయోగించియున్నాఁడు[1]. వృత్తములపేరు, వృత్తములయందిముద్ద్రు స్వభావముగల[2] నన్నెచోడఁ డిట్లోకమాలా వృత్తమును మంగళమహాశ్రీతో వ్రాయగా తరువాత దీనికిని ప్రత్యేకముగ ఛందస్సున లక్షణము చెప్పిరాయని యూహాపోడమక మానదు. లక్ష్యమున్నగదా లక్షణము బయలుదేరుట! కావున నీయూహ సరియైనదే యనియు, యిట్టివింకను నున్నవేమో యని పరిశీలించుట కర్తవ్యమనియు మనము గ్రహింపవచ్చును.

ఉదాహరణములలో మొదటిదియగు బసవోదాహరణమున చంపకోత్పలములే యున్నవి కాని త్రిపురాంతకోదాహరణములో సంబోధనయందు శార్దూలము ప్రయుక్తమైనది. ఇదియే తరువాతి కవులకు ప్రేరవడియైనది. సంబోధనలయందు నందటును శార్దూలవృత్త

1. ఱ్ఱీపర్వము. 2-29.

2. ఇదియే ముద్రాలంకారము.

ములనే వాడిరి. ఉదాహరణ మధ్యమున హనుమోదాహరణము నుండి శార్దూలమత్తేభములను వాడుచుండిరి.

ఇట్లు కేవల సంస్కృతవృత్తములుగాని, సంస్కృతముగా చేయబడిన దేశివృత్తములుగాని నియతముగా వాడుటయు, నుదాహరణములో రెండవభాగమున ప్రయుక్తమగు పదకవితలో మార్పు లేక రగడలే ప్రధానముగ వాడుటయు జూడ, తెలుఁగుకవితలో సంస్కృతవృత్తములు వాడుకొనుటకు ప్రయత్నములు జరుగుచున్న ప్రాథమికావస్థనుండియు నుదాహరణ రచనము సాగుచున్నదని గ్రహించుట కవకాశము కలదు. కావున శతక, యక్షగాన, కావ్యాదులకన్న గ్రంథరూపమున తెలుఁగున తొలుత వెలువడినవి యుదాహరణములే యని చెప్పనగును.

—: విభక్తి ప్రత్యయ విశేషములు :—

ఉదాహరణకావ్యములు విభక్తిప్రత్యయములనే నియతముగా చూపించుటకుఁ బుట్టినవని వ్యాకరణశాస్త్రీయదృష్టిని చెప్పవచ్చును. [illegible]నన విభక్తిప్రత్యయములు భాషలో ప్రాథమికరూపముల నే రూపమున నుండునో, ఆ రూపముననే తరువాత నొక్కయుదాహరణములందు మాత్రమే ప్రయుక్తమగును. కావ్యాదులలో విభక్తిప్రత్యయముల నాయాకాలముల నేర్పడినవి యన్నియు నొకే కాలమున ప్రయుక్తమగుటకు వీలున్నది - ఉదాహరణముల నట్లుకాదు. ఇది మన తెలుఁగువిభక్తిపరిణామమును తెలిసికొనుట కెంతయు నుపయోగపడుచున్నది. ముఖ్యముగా తెలుఁగుననున్న విచిత్రపద్ధతి - భిన్నార్థకములగు రెండుప్రత్యయములలో కేవిభక్తినుండుట - యనునది తెలుఁగునకు, భాషాతత్త్వమునుబట్టి సరియైనదే యని నిశ్చయించుట కిది తోడ్పడును.

తృతీయా విభక్తి, తో, తోడ.

ఇందుల కుదాహరణముగా, తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయములగు [illegible], చేత, తో, తోడ, అనువానిలో, తో, తోడ అను ప్రత్యయము

లే యుదాహరణమందునను ముందునకైన కానరావు. చే, చేత, మాత్రమే ప్రయుక్తమగును నన్నయభారతమున, తృతీయావిభక్తి యందు రెండును ప్రయుక్తములై యున్నవి. కనుక నంతకుముందు తో, తోడ, అనునవి ప్రత్యయముల క్రింద పరిగణితములు కాలేదనియు వానికి ముందు చే, చేత మాత్రమే ప్రత్యయములనియు, క్రమముగా తో, తోడలు తృతీయావిభక్తిగా పరిగణితము లయ్యెననియు నూహింపవచ్చును. ఆంధ్రభాషాభూషణమున 'తోడ' తృతీయా విభక్తిలో నీయబడియుండలేదు. కావున క్రమముగా లక్ష్య గ్రంథమగు భారతమునుండి యీప్రత్యయము వ్యాకరణములలో తరువాత పరిగణితము కాదగును కావ్యాలంకారచూడామణిలో (14 వ శతాబ్దము) చేతకు 'తోడ' నామాంతరముగా నిచ్చియున్నాడు. కాని 14 వ శతాబ్దముతరువాత నేటివఱకు రచితములైన యేయుదాహరణములలో, తో, తోడ ప్రత్యయము లుపయుక్తము కాలేదు. కావున "తోడ" 14 వ శతాబ్దమువఱకు తృతీయావిభక్తిప్రత్యయముగా పరిగణితము కాలేదనియు, నిది యుదాహరణములు గావున, నానియమము ననుసరించి, ప్రాచీనసంప్రదాయము ననుసరించి, తొల్లి వెలసిన ప్రత్యయమే రచయిత లుపయోగించి, యీప్రత్యయ చరిత్రమునకు తోడ్పడినారని తెలియగలము.

ఇట్లు తెలుగులో తృతీయావిభక్తిప్రత్యయములలో 15 వ శతాబ్దివఱకు, తో, తోడలు పరిగణితములగుటకు నవకాశమే లేక పోగా, నాంధ్రశబ్దచింతామణిలో "తోడ సహార్థేలూనః"-అని కారక-పరిచ్ఛేద సూత్రింపబడుటయు, దానిని రచించినవాడు నన్నయభట్టనియు వాదించుట యెంత యసమంజసమో, విచక్షణులగు విద్వాంసు లూహింపగలరు. శాసనపద్యములలోగూడ తో, తోడలు లేవని ముందుదహరించినదానిని బట్టి గ్రహింపనగును.

చతుర్థీ విభక్తి, కై, కొఱకు.

ఇట్టిదే చతుర్థీవిభక్తిప్రత్యయము. కై - కొఱకు - అనునవి. ఇందులో 'కొఱకు' అనునది - కావ్యాలంకారచూడామణిలో నామాం

తరముగా చతుర్థికిఁ జెప్పబడుటచేతను, సంతకుమున్న ప్రయోగ
ములు కానరాకుండుటచేతను, నాంధ్రభాషాభూషణమున చెప్పబడి
యుండకపోవుట చేతను, వ్యుత్పత్తిననుసరించి "కొఱ-కు" అని యొక
స్వతంత్రపదమును నొకప్రత్యయమును గలిగిన సమస్తపదమగుట
చేతను, నిది విభక్తి కాకపోయినను, తరువాతి కావ్యములలో ప్రయో
గములు కానవచ్చుటచేతను, నవీనవ్యాకరణములలో నిదియును
విభక్తిగా నంగీకరింపఁబడినది. ఇది యుదాహరణములయందెంతమా
త్రమును ప్రయుక్తము కాలేదు. నన్నయభారతమున లేదు - శాసన
ములలో లేనేలేదు. అయినను, కై-కొఱకు "కొఱకు కయి చతుర్థ్యా
స్తః" అని ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందు సూత్రింపఁబడినదనియు,
నది ప్రాథమిక వ్యాకరణమనియు, నది నన్నయకృతమనియు, వాదిం
చువారింకను గలరు!

బసవోదాహరణములలో చతుర్థీవిభక్తికి "కున్నై" "కిన్నై" అను
ప్రత్యయము లుపయుక్తములైనవి. ఇది వాస్తవముగా కున్+ఐ
న్+ఐ=(కునయి) (కినయి) అనునవి - కాగా 'ఐ' లేక 'అయి' అను
దియే చతుర్థీవిభక్తిప్రయుక్తము. ఈ ప్రత్యయము తక్కిన
నుదాహరణములలో ప్రయుక్తము కాలేదు. నీకున్నై - చేరుటకున్నై
అను ప్రాచీన ప్రయోగములు, గలవు. కావున సోమనాథుఁడు
దీని నుపయోగించియున్నాఁడు. కాని తెలుఁగునకు నంబంధించిన
వ్యాకరణములలో తక్కిన వానికై లాక్షణికులు దీనిని నిరూపించ
లేదు. దీనికి కారణము, 'కొఱకు' అను విభక్తిప్రత్యయము పై
నొక్కక్కప్పుడు, సిద్ధించుకొఱకున్నై - వర్ధించుకొఱకున్నై అని వచ్చు
చుండుట చేత దీనిని ప్రత్యేకింపలేకపోవుటయే యని యూహింప
వచ్చును. మొదట 'కొఱకు' విభక్తి కానప్పుడు దానిపై వచ్చిన
ప్రత్యయమునుమాత్రము విభక్తిగా నెట్లు పరిగణింతురు? కాని
ప్రాచీనకాలమున నిట్టి చతుర్థీవిభక్తిరూపమున్నట్లును, నది యుదా
హరణముల మూలముననే మనకు తెలియవచ్చుచున్నదని మనము
గహింపవచ్చును. ఇట్టివానివలన వీనిప్రత్యేకత తేటపడును.

త్రిపురాంతకోదాహరణమున "కై" అనునది నియతముగా ప్రయుక్తమై, ఆ వెనుక "కై" ప్రత్యయమే తక్కినవానిలో గ్రహింపబడినది. ఒక్క కృష్ణోదాహరణమున నప్పకవి దీని సంప్రదాయమును విస్మరించి పప్పులో యడుగువైచినాఁడు. అదిముందు తెలుపుదును. ఉదాహరణములలో విభక్తిప్రత్యయములు పద్యములయందు పాదాంతముల భాసిల్ల నేరవు. కళికోత్కళికయందు మాత్రమే భాసిల్లును. అందును కళికలో ప్రతి పాదాంతముననను, ఉత్కళికలో చివరి రెండుపాదముల యందును భాసిల్లవలెను. దీని కుదాహరణముగా నీ క్రిందివిభక్తి నిచ్చుచున్నాఁడను.

చ॥ పసిగొని యెప్పుడేని బసవా యను నీ సుకృతాక్షరత్రయం
బెనఁగఁ బఠించెనేని గిరి-జేశుని కాతని వక్త్రగహ్వరం
బసదృశగేహమన్న ముని-యార్యుల వాక్యము లట్లకావునన్
బసవనఁ బుణ్యమూర్తిఁ దలపంగదె చిత్తము ! పాయకెప్పుడున్

కళిక

వెండియును భక్తాభివృద్ధిఁ జెందినవాని
బండమాయావాదపథము ద్రుంచినవాని
అద్వైతి వాక్యసంహారుఁడై చనువాని
విశ్వోత్తముల గెల్చి వీరుడయి మనువాని
మీమాంసకుల ముక్కు మిగుల గోసినవాని
తామసధ్వాంతంబు తగులు బాసినవాని
పెక్కుదైవంబులని పేరు మాపినవాని
ఒక్కఁడే రుద్రుఁడని యుక్తిఁ జూపినవాని

ఉత్కళిక

ప్రకృతివాదముఁ దుడిచి
వికృతవేషము లుడిచి
సకలవాదుల నోర్చి
సుకృతవాదము దీర్చి

భూమిభారము మాన్ప
గామించుగతిఁ జూప
నెమ్మి బాలినవాని
మమ్ము నేలినవాని

పై యుత్కళికలో చివర రెండు పాదంబులలో ద్వితీయావిభక్తి భాసించినది. తక్కినవానిలో పాదాంతమున విభక్తిప్రత్యయము లేనేలేదు. పై పద్యమును ద్వితీయావిభక్తిప్రత్యయము చివర కది గురువు అంతమునందు గల పద్యమగుటచే నిలుచుట కవకాశమే లేదు. ఇట్లే ప్రథమావిభక్తికూడ వృత్తములలో నిలువదు. ప్రథమ ద్వితీయా విభక్తుల ప్రత్యయములు రెండింటియందు యక్షరములు లఘువులు. కాని తృతీయావిభక్తి ప్రత్యయము చే, చేతలలో మొదటి అక్షరములు గురవులు. కాని 'నే' అనునది గురువైనను, స్వత్వ మగుట చేతను, ద్రుతాంతముగ నుండినగాని శ్రవణసుఖదముగ నుండకపోవుట చేతను, శ్రుతిమనోహరమగు తెలుఁగు భాషకు నిట్టి పద్ధతి యస్వాభావికమగుటచే, దీనిని ఉదాహరణ పద్యములలోకవు లుపయోగింపలేదు. దీనివలన 'చే' ప్రత్యయము మొదల ద్రుతాంతము కాదనియు, (ఒరుచేపడవు), మొదలగు తిక్కనాది మహాకవుల ప్రయోగములచే నదికళగానే యుండెననియు, నన్నయ ప్రయోగములలోగల 'చేన్' అను దాని ననుసరించి తరువాత నిది ద్రుతాంతముగా నెన్నబడియెననియు నూహింపవచ్చును. ఇక కై ప్రత్యయము.

బసవోదాహరణమున చతుర్థి 'కునై, కినై' అనుప్రత్యయములతోనున్నట్లు ముందు తెలిపితిని. త్రిపురాంతకుఁడు తనయుదాహరణములో చూపిన విశేషమేమనఁగా తక్కిన తృతీయాదిప్రత్యయముల యందువలె నుత్కళికయందు చివర రెండు పాదములయందే గాక, తక్కిన పాదములారింటియందును దీనిని చూపియున్నాఁడు.

పద్యమున - "త్రిపురాంతకదేవునకై నమస్కృతుల్"

అని చూపి, కళికయందు - శృంగారికినై

వారికినై
బావకునై
త్రోవకునై
జోగికినై
త్యాగికినై
దేవునకై
భావునకై

అని సోమనాథుని కునై, కినై, ప్రత్యయముల నుపయోగించి చివఱి రెండు పాదములలో మనకు నేటివఱకు నిలిచియున్న కై ప్రత్యయముతో ముగించినాఁడు. మఱియు నుత్కళికయందు-

కడు దీనతతో ముదితాపసికై
వడి నింటికిఁ జని వెడకప్పెరగై
కొని యీలువుగల వెనురచ్చలకై
చనుదెండని నిక్కము సేయుటకై
వెనుద్రిప్పిన గుండములోపలఁ గై
కొని చన యెప్పటి రూపముఁగై
కొని గుండయ మెచ్చిన వేల్పునకై
వినతపితా మహాఫణితల్పునకై "

అని యన్ని పాదముల యందును నీ ప్రత్యయము పాటించి రచియించియున్నాఁడు.

—: విభక్త్యాభాస సంప్రదాయము :—

కాని వాస్తవముగా తాపసికై, రచ్చలకై, సేయుట వేల్పునకై, తల్పునకై, అను చోట కై విభక్తిప్రత్యయము7 తక్కిన చోట్ల, కప్పెర కై కొని లోపలఁగై కొని రూపముఁ గై (మున్నగువానిలోని "కై" విభక్తి ప్రత్యయ మెంతమాత్రము కాదుకదా! ఇది కేవల శబ్దగతమే యైనను, దీనిని ప్రతిపాదాంతము నుపయోగించి, యాపాదాంతము చతుర్థ్యంతముగాఁ దోపింప

జేయుట యనునది యొక సంప్రదాయముగా తరువాతి యుదాహరణములందెల్ల పాటింపబడినది. ఈ సంప్రదాయమును గూర్చి కావ్యాలంకార చూడామణిలో విన్నకోట పెద్దన్న —

అంత్య చాతుర్థిక కళికోత్కళి కాఖ్యఁ జూడ
బడి చతుర్థియుఁ బోలె భాసిల్లవలయు

—4-ఉ. 18 పద్యము

అని చెప్పియున్నాఁడు. ఇది పై త్రిపురాంతకోదాహరణమునుఁ గూర్చిన చతుర్థీవిభక్తి పద్ధతినుండియే పెద్దన గ్రహించినాఁడనియు నంతకు ముందీపద్ధతి యనఁగా సోమనాథుని కాలమున లేదనియు మనము గ్రహింపవచ్చును. ఇచ్చట విభక్తిప్రత్యయము చివర భాసించి, తక్కిన-చోట్ల, ప్రత్యయరూపముగనే భాసించి, విభక్తి కాకపోయి, విభక్తి యనుభ్రమ కలుగఁ జేయుటయే "విభక్త్యాభాసమనియు" నది చతుర్థీవిభక్తియందు మాత్రమె తప్పక యుండవలయుననియు, కావ్యాలంకార సంగ్రహమున (నరసభూపాలీయమున) నిట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

కం॥ కలికోత్కలికలు పద్యము
లలరారు విభక్తులుం దదాభాసయుతో
త్కలికలు నజయుతిపదమా
నల మానిని మొదలుగా నుదాహరణంబుల్.

కం॥ అందు విభక్త్యాభాసము
లందుఁ జతుర్థికిని; తెనుఁ గుదాహరణము పెం
పొందు గలికోత్కలికల
నందీప్తవిభక్తి తాళసప్రాసంబై.

ఇందు స్పష్టముగా చతుర్థీ విభక్తియందు మాత్రమే విభక్త్యాభాసము గలుగుననియు, నందు నుత్కలికయందే యొకదానియందు విభక్త్యాభాసముండుటచే "నాభాసయుతోత్కలికలు" అనియు చెప్పఁబడియున్నది. పై నరసభూపాలీయపద్యము విన్నకోట పెద్దన

సంప్రదాయమునననుసరించి సరిగా నున్నది. అయినను నీనడుమ కావ్యాలంకార సంగ్రహమునకు (నరసభూపాలీయమునకు) బృహద్ వ్యాఖ్యరచించిన శిరోమణి సన్నిధానము సూర్యనారాయణశాస్త్రుల వారు, వారి వ్యాఖ్యానములో పై 'అందువిభక్త్యాభాసము' అను పద్యము దాహరించుచు, యిట్లు వ్రాసియున్నారు. (పుట 247).

"ఈ పద్యముయొక్క యర్థమస్పష్టము ... ఆంధ్రమున ... మరియు విభక్త్యాభాసాంకితములైన వాక్యములుగల యుత్కళిక లును లేవు."

పై వ్రాఁతవలన విమర్శకశిరోమణులకు నుదాహరణ సంప్రదాయమే తెలియు లేదని చెప్పనగును. వారిట్టి విభక్త్యాభాసాంకిత ములైన యుదాహరణములను చూచినట్లు 254 పుటలో వారిచ్చిన యుదాహరణపట్టికలోని, "త్రిపురాంతకోదాహరణమే" సాక్ష్యము. మఱియు పరిశీలన లేకుండ వారిట్లు వ్రాయుటయేగాక యుదాహరణ లక్షణమును గూర్చి చర్చించినపుఁ డప్పకవియుదాహరణము ప్రమాణ ముగా గ్రహించుటచేత, వారియభిప్రాయములు మఱియును తల్ల క్రిందులైనవి. పై పద్యముయొక్క యర్థమస్పష్టముగాదు. వారికే యస్పష్టమగు నభిప్రాయముగలుగుటచే నర్థముచేసికొనలేకపోయి నారు.

అప్పకవి, తనకుముందుఁ మూఁడు దాహరణములలో త్రి. రాంతక, వేంకటేశ్వర, హనుమోదాహరణములలో నీవిభక్త్యాభాస ములు కనుపట్టుచుండఁగా, నరసభూపాలీయమున నది లక్షణముగా చెప్పబడగా అప్పకవి, తనయుదాహరణమున దీనిని పాటింపకపోవుట యతని పరిశీలనలోపమేగాని వేఱొండుగాదు. అప్పకవి వెనుకఁ బుట్టిన శేషాద్ర్యుదాహరణమున నిది పాటింపఁబడుటచే నట్టిలక్షణము విస్మరించుట అప్పకవితప్పుగా నెన్నఁనగును. అట్టి తప్పులక్షణము నిచ్చినగ్రంథమును ప్రమాణీకరించుట యంతకన్న గొప్పతప్పిదము. అప్పకవి చతుర్థీవిభక్తి యుత్కళికలో—

"తొలిపుట్టువు నోముఫలంబున వే
బలువిడి నగుపేదఱికంబున వే
సరికొందలమందుచు పయనంబై"

... ...

అని యిట్లు వ్రాసి, చివరపాదములలో
"కలిమిచ్చిన శాలస్నేహునకై
కలుములచే నేలినకృష్ణునకై"

అని యీ సంప్రదాయము మఱుఁగు పఱచినాఁడు.

ఒక్క చతుర్థీవిభక్తికే యిట్టి ప్రాధాన్యమెందులకని మనకు సందేహము గలుగవచ్చును. గాని యిట్లు చెప్పుటచేతనే తెలుఁగు కవు లుదాహరణములలో నొక విశిష్టమైన శాస్త్రీయ సంప్రదాయము ను నిలిపినవారని మన మెంచవలసియున్నది.

తిక్కన శాంతిపర్వమున భీష్మధర్మజసంవాదమున విష్ణుమంత్ర ప్రభావముగూర్చి చెప్పుచు (4 ఆ-213) లో

"ప్రణవపూర్వకమగు నమఃపదము వొంత
షడ్గుణైశ్వర్యవాచక సర్వవసన
నిర్వచనశబ్దములు క్రమనిష్ఠమెయి చ
తుర్థిగూర్పంగ మంత్రంబుఁ దోచు బెరసి."

ని చతుర్థినిఁ గూర్చిన సంప్రదాయము వివరించినాఁడు. ఉదాహరము స్తోత్రరూపమగు గ్రంథమగుటచేతను, నది భగవంతునిఁ గార్చియే ప్రధానముగ రచితమగుటచేతను, నిందు విభక్తిప్రత్యయములే నియతములగుటచేతను, చతుర్థిని నీ నియమము ప్రాచీన కవులు పాటించిరని తెలియుచున్నది.

చతుర్థి

తెలుఁగునగల నీ విభక్త్యాభాససంప్రదాయము చిక్కదేవరాయోదాహరణమున సంస్కృతిమునగూడ పాటింపబడినది. విద్యానాథుని ప్రతాపరుద్రీయమునగూడ దీనికి లక్షణము వివరింపబడినది.

కలిక

అపిచ నూత్నరత్నఖచిత హర్మ్యరచిత తోషణాయ
విపులతర సమస్తదాన విహితవిబుధ పోషణాయ
సర్వచంద్ర చంద్రికావిభాసి కీర్తిమండనాయ
సర్వదేవతా వితానసన్నుతారి ఖండనాయ

ఉత్కలికా

సమరసమయ విహితమాయ
విమతకుమత రాడపాయ
కరణపటుత రోగ్రసాయ
కరణాకరణాచణ దుపాయ
ఫలితమహిత జయనికాయ
విలసదతి మనోజ్ఞకాయ
కలితవివిధ భూషణాయ
లలితసరస భాషణాయ

పై వానిలో మొకటి పూరాలుపంక్తులలోను విభక్తి ప్రత్యయము లేద గదా! ఇది తెలుఁగుననుసరించి విభక్త్యాభాసమేయని చెప్పనొప్పును

మఱియు నీసందర్భమున తెలుఁగునకు తక్కిన ద్రావిడ భాషల లోవలె చతుర్థీవిభక్తియం దొక్కటే ప్రత్యయమను విషయమును మనము మఱువరాదు.

"తక్కిన విభక్తులలో వివిధప్రత్యయములనొకటే యర్థమున ద్రావిడభాషలో వాడవచ్చునుగాని, చతుర్థీ ప్రత్యయము మాత్ర మొక్కటే యున్నది."

"ఆయాద్రావిడభాషలయందు ద్వితీయా, తృతీయా, పంచమీ సప్తమీ విభక్తులందు వివిధార్థములతో వివిధప్రత్యయము లున్నవి; కాని చతుర్థికి ప్రత్యయ మొక్కటి మాత్రమున్నది." అని కాల్డువెల్లు ద్రావిడభాషా సామయిక వ్యాకరణము.

దీనినిబట్టి తెలుఁగున చతుర్థీవిభక్తికి రెండు ప్రత్యయములు లేవనియు 'కొఱకు' అనునది విభక్తికాదనియు, నదివిభక్తిగా పరిగణింపక, తెలుఁగు వ్యాకరణమగు నాంధ్రభాషా భూషణమున నిచ్చుట శాస్త్రీయమై యున్నదని గ్రహింపనగును. కావ్యాలంకార చూడామణిలో నది విభక్తికి నామాంతరముగా గ్రహింపబడుటయు నైయభిప్రాయమును బలపఱచుచున్నది.

చిన్నయసూరి బాలవ్యాకరణమున "కయి-కొఱకు" అని 'కై' ప్రత్యయమును రెండు లఘువులుగా నిరూపించినాఁడు. ఇది "కొఱకు కయి చతుర్థ్యాస్తః" యాంధ్ర శబ్దచింతామణిసూత్రము ననుసరించినది. కాని యిచ్చట 'కయి' అని గ్రహించిన మాత్రాగణ ప్రధానములగు సీసగీతాది పద్యములలో నెట్లయిన సరిపోవును గాని యక్షరగణప్రధానములగు శార్దూలాదివృత్తముల నెట్లు సరిపోవును? "నీకై వాక్పూజలొనర్తు." అని పాదమాదియందు "హరికై" యనిపాదము చివరను రెండులఘువులుగా నెట్లుపీనిని సమర్థించుట రాదుఁ రూహ్యము. ప్రాచీనప్రయోగములు చూడక చిన్నయసూరి ఆంధ్రశబ్దచింతామణినే యాధారముగ గ్రహించినందువలన యిట్టి యవ్యవస్థ యేర్పడె నని చెప్పనగును. బాలవ్యాకరణవ్యాఖ్యాత లెవరును దీనినిపఱకు తాఁకలేదు. కై ప్రత్యయమునకు నన్నయ కాలములో అ+ఇ=కై అని స్వరయతియే కలదు. తిఅవాతికవులు స్వరయతితోఁ బాటు 'కై' అను నేకాక్షరమేర్పడిన వెనుక దీనికి వ్యంజనయతికూడఁ బాటించిరి. 41 రకముల యతులను బేర్కొనిన గొప్పకవియగు నప్పకవి దీనిని జాటవిడచినాఁడు. చూడుడు :

(1) తే. అనఘ! మామామశకుని నాకయిగడంగి.

—(సభా. 2-174 ఆనందప్రతి)

(2) "గాన యెంతవారికైన"

—భాగ. 7-8 పద్యము.

పంచమీవిభక్తియందు, 'వలన' అనుప్రత్యయము తప్ప తక్కినవి, "కంటె", "పట్టి" యుదాహరణములలో ప్రయుక్తము కా లేదు.

షష్ఠీవిభక్తియందు 'కు' ప్రత్యయమేగాని, యొక్క, లో, లోపల, వాడఁబడలేదు. సంబోధనలయందు 'ఓ' యనునది ప్రయుక్తము కాదు.

ఉదాహరణములలో పై వాడుకలనుబట్టి చారిత్రకముగ విభక్తిప్రత్యయముల చరిత్రమును భాషాతత్త్వ సంప్రదాయాను సారముగ తెలిసికొనుటకు మఱికెంతయేని యవకాశము కలదు. తెలుఁగు వ్యాకరణముల క్రమపరిణామముఁగూడ తెలిసికొనుటకుఁ దోడ్పడును.

సంస్కృతోదాహరణములు

వానిలక్షణములు

సంస్కృతమున మనకు లభ్యములైన యుదాహరణము లలో నన్నియు తెలుఁగునగల యుదాహరణ లక్షణములే ప్రాయిక ముగా గలిగియున్నవి - దీనికి కారణము తెలుఁగులో నుదాహరణ ములు పుట్టినతరువాత సంస్కృతమున దానికి లక్షణ మేర్పడుటయే యని చెప్పనొప్పును. 12 వ శతాబ్దమున పాల్కురికి సోమనాథుఁడ బసవోదాహరణములను, తెలుఁగు సంస్కృతములలో వ్రా వెనుక క్రీ. 1320 ప్రాంతమున సుప్రసిద్ధాంధ్ర దేశీయాలంకారి విద్యానాథుఁడు ప్రతాపరుద్రీయమున నుదాహరణలక్షణ మిట్లు యున్నాఁడు

> అథ క్షుద్ర ప్రబంధా నిరూప్యంతే—
> యేన కేనాపి తాళేన గద్యపద్యసమన్వితమ్।
> జయత్యుపక్రమమ్ మాలిన్యాదిప్రాసవిచిత్రితమ్॥
> తదుదాహరణం నామ విభక్త్యష్టక సంయుతమ్।

యత్రాదౌ జయత్యుపక్రమం మాలిన్యాదివృత్తం రమ పద్యం నిబధ్యతే అనంతరమపి చేత్యుపక్రమమాణ అష్టవాకా

సప్రాసాని సతాళాని ప్రతివిభక్తి నిబధ్యంతే అనంతరం విభక్త్యాభాసాఃతదుదాహరణమ్.

వ్యాఖ్యానములో-అథ క్షుద్రప్రబంధేషూదాహరణస్య లక్షణమాహ యేనకేనేతి తాళేన చంచత్పుటాదినా గద్యైః క్రమేణ కలికోత్కలికా పరపర్యాయై ర్విభక్త్యాభాసాంకితై ర్వాక్యైః పద్యం ప్రతివాక్యమాదౌ తత్తద్వాక్య సమానవిభక్తి నాయకనామాంకిత శ్లోకైశ్చ సమన్వితమ్.

మాలినీనామ వృత్తవిశేషః 'ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగి లోకై' రితిలక్షణాత్ - అత్ర లక్షణస్య నూనత్వాత్ వర్తమాన పదానాం చ సంకీర్ణత్వా దుభయం వారయన్ వ్యాచష్టే."

పై యుద్ధృతాంశమువలన నుదాహరణములు మాలినీ వృత్తముతోడను, జయతి యను నుపక్రమముతోడను నుండవలెననియు, నెనిమిది వాక్యములు లేక పాదములు తాళానుగుణములు కలిగినవి యుండవలెననియు, అవి కళికలనియు నందులోనగ ముత్కళికలనియు, నివి గద్య పద్యములలో నుండుననియు నివి విభక్తులు తోలుత నేది చెప్పబడునో, అది యే పద్యము, కళిక యుత్కళికల యందుండుననియు, నొకచో విభక్త్యాభాసము వెలయవలయు ననియు తెలియుచున్నది.

సంస్కృతోదాహరణములు పై దాని ననుసరించి మాలినీ వృత్తముతోడను, జయతిపదముతోడను ప్రారంభమగుచున్నవి. క్కన కళికోత్కలికలయందు విభక్తులు సక్రమముగా పాటింపబడినవి. ఇంతవఱకు నిట్లు తెలుగుదాహరణలక్షణము ననుసరించినను నావెనుక రెండిటికి కొంత భేద మగపడుచున్నది.

—: సార్వ విభక్తికము :—

తెలుగునందున్న ఉదాహరణములలో అష్టమీవిభక్తి చివఱ సార్వవిభక్తిస్వరూపమున నొక పద్యమున్నది - ఇది విద్యానాథుం చ్చిన యుదాహరణలక్షణమున లేదు. కావుననే వ్యాఖ్యాత

కుమారస్వామిసోమయాజి పై లక్షణవ్యాఖ్యానములో యింతకుముం దిచ్చినదాని వెనుక—

"యత్త్వేత్యాదినా అత్ర సంబోధన విభక్తి రష్టమీ ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంకితో పద్యశ్లోక శ్చేత్యాది విశేషాణామ్ సాక్షి శ్లోకా సాహిత్యచింతామణౌ ద్రష్టవ్యాః" అని ప్రత్యేకముగ చెప్పినాఁడు.

ఈ సార్వవిభక్తి స్తవపద్యము పాల్కురికి సోమనాథుని సంస్కృత బసవోదాహరణమునం దున్నది - తెలుఁగు బసవోదాహరణమునకూడ నున్నది - విద్యానాథు డీలక్షణము నెట్లు విస్మరించెనో తెలియదు - ఈ సార్వవిభక్తిస్తవము తెనుఁగులో నుదాహరణమునకు ప్రత్యేకలక్షణముగా నున్నను, సంస్కృతమున కులశేఖరాళ్వారు ముకుందమాలలో నిట్లు సార్వవిభక్తికముగా నొక శ్లోకమున్నది.

కృష్ణో రక్షతు నో జగత్త్రయగురుః కృష్ణం నమస్యామ్యహం
కృష్ణేనామరశత్రవో వినిహతాః కృష్ణాయ తస్మై నమః
కృష్ణాదేవ సముత్థితం జగదిదం కృష్ణస్య దాసోస్మ్యహం
కృష్ణే తిష్ఠతి సర్వమేతదఖిలం హేకృష్ణ ! రక్షస్వ మామ్॥

కులశేఖరుఁడు సోమనాథునికిఁ బూర్వుఁడు. ఉదాహరణలలో సోమనాథుడే యీసార్వవిభక్తికస్తవమును నెలకొల్పెనని యూహింపనగును.

మఱియు నీ సార్వవిభక్తిక పద్యవిశేషమును సాహిత్యచింతామణి యను నలంకారశాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడిన దని వ్యాఖ్యాత తెలిపినాడు. సాహిత్యచింతామణి తెలుఁగుదేశపు రెడ్డిరాజును, సర్వజ్ఞ బిరుదాంకితుఁడును శ్రీనాథుని కాశ్రయుఁడును నగు పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు రచించినది - ఇది సంస్కృతమైనను, దేశీయములగు రచనలఁగూర్చి, కృతికర్త తెలుఁగురాజగుటచే, విశేషముగఁ దెలిపినాఁడు.

—: అంకితాంకిత పద్యము :—

ఈ సార్వవిభక్తిక స్తవమే గాక - అంకితాంక పద్యము కూడ పై వ్యాఖ్యయందు చెప్పఁబడియుండలేదు. ఇదియును సోమనాథుని సంస్కృతోదాహరణమునఁ జెప్పఁబడియున్నది - తెలుఁగునఁ జెప్పఁబడియుండలేదు.

సంస్కృతోదాహరణము చివర—

ఆర్యా :- శ్రీ బసవరాజగుణమణి
ఖచితమ్ జయతాత్ సువర్ణమేతత్
సోమసుకవినా రచితమ్
హృదయాభరణమ్ సదాము దాహరణమ్

అని అంకితాంకపద్యము చెప్పఁబడినది.

తెలుఁగున నుదాహరణములో బసవోదాహరణములో నిది లేక పోవుటచే త్రిపురాంతకోదాహరణమున నంకితాంక పద్యము లేదు - కాని తరువాతి దేయగు వేంకటేశ్వరోదాహరణమున—

ఉ॥ ఆరవితారకంబుగ నుదాహరణంబు రచించె భక్తి వి
స్తారతఁ దాళ్లపాకపుర శాసనుఁ డన్నయ తిమ్మయార్యుఁ డిం
పారఁగఁ జక్రనందక గదాంబుజధారికి శ్రీవధూమనో
హారికి, వేంకటాచల విహారికి శౌరికి నంకితంబుగన్.

అని కవిపేరు కృతి పతిపేరు, ఉదాహరణములోఁ జెప్పఁబడినవి—దీనిని తరువాత కవులందఱు ననుసరించిరి.

ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానములో నీ యంకితాంకపద్యమును గూర్చి యిట్లు చెప్పియున్నాఁడు—

అంతే కవిప్రబంధనామాంకితాంక పద్యవిశేషం కుర్యాత్ తదుక్తమ్ 'అంతేఽనుష్టుభ మార్యాం వా కవికృత్యాఖ్యయాన్వితాం । కుర్యాచ్చాటుప్రబంధానామయం సాధారణో విధిః.

[ప్రతాపరుద్రీయము - కావ్యప్రకరణము. పుట 83 వావిళ్లముద్రణాలయము 1927].

సాహిత్యచింతామణి యం దిదియును చెప్పఁబడియుండుటచేత, పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు విద్యానాథుని లక్షణమును దేశీయపద్ధతులను గమనించి సంస్కరించి విశేషము చూపించినవాఁడని చెప్పఁదగును. ఈతనికి సోమనాథుని యుదాహరణమే లక్ష్యము - ఈ యంకితాంకపద్యమును సోమనాథుని కృతిలోని విశేషమే. కావున సోమనాథుఁడు, దేశీయవాఙ్మయమగు ద్విపదలోనే కాక, ఉదాహరణ వాఙ్మయములోకూడ ప్రత్యేకతను నిరూపించి, తరువాతివారికి మార్గదర్శకుఁడయ్యెను.

సంస్కృతమున, యతిప్రాసలు నిర్బంధములు కాకపోవుటచేత సోమనాథుఁడా భాషాలక్షణము ననుసరించి వానిని పాటింపలేదు. తరువాతి సంస్కృతోదాహరణములో, చిక్కదేవరాయోదాహరణమున, మాలినీ, కలికోత్కలికలలోను, శివోదాహరణమున నన్నింటి యందును యతిప్రాసలు పాటింపఁబడినవి.

పాల్కురికి సోమనాథునికి ముందు సంస్కృతభాషలో నతిప్రాచీనకాలమునుండి యుదాహరణములున్నట్లు నీవలనే సూచించితిని. కాని యట్టి యుదాహరణ మొకటియేని, యుదాహరణమునకై లభ్యముకాలేదు. మొత్తముమీద తెలుఁగున నున్నన్ని యుదాహరణములు సంస్కృతభాషలో లేవనియే చెప్పనగును.

—: కలికోత్కలికల లక్షణములు :—

1. భరతనాట్యశాస్త్రమున—

శ్లో॥ గుర్వాదిరథ లఘ్వాదిర్యగ్మస్సర్వలఘుస్మృతః ।
చతుర్మాత్రాగణా జ్ఞేయాః పూర్వచ్ఛందోవికల్పనాః ॥
పాతోర్ధకలికాన్ పాతాన్ గుర్వ్యాల్లఘ్వేతరేషు చ ।
గుర్వక్షరే తాలగీతపాతాస్తు కలికా స్మృతాః ॥

—31 అధ్యాయము 317-18 శ్లోకములు.

ఇందర్ధకలికయన నుత్కలిక.

2. కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో వామనుఁడు—

గద్యం వృత్తగంధి చూర్ణముత్కలికాప్రాయం చ
పద్యభాగ వద్వృత్తగంధి
అనావిద్ధలలితపదం చూర్ణమ్
విపరీత ముత్కలికాప్రాయమ్.

దీనిపై గోపేంద్రతిప్పభూపాలుని కామధేనువ్యాఖ్య—

ఉత్కలికాప్రాయమితి - ఉత్కలికా ఉత్కంఠా. 'ఉత్కంఠో త్కలికే సమే' ఇత్యమరః. ఉత్కలికాయాః ప్రాయః ప్రయోగ బాహుళ్యమ్ యస్మిం స్తత్ ఉత్కలికాప్రాయం గద్యమ్ యస్మిన్ శ్రూయమాణే శ్రోతౄణా ముత్కంఠా బహుళా భవతీత్యర్థః. యద్వా కలికాశబ్దోఽత్ర లక్షణయా రుహిరుహికాయాం వర్తతే. ఉల్లసంతీ కలికాం రుహికాం వైతి ప్రాప్నోతీత్యుత్కలికా ప్రాయమ్. యత్ర పదసందర్భపరిపాటీ కాండోపకాండ సందోహ శాలినీ. కలికే ప్రోల్లసతి దదుత్కలికా ప్రాయమిత్యర్థః.

3. కేదారభట్టు వృత్తరత్నాకరమున—ఉక్తిచ్ఛందోభేదము.

ప్రథమమపరచరణ సమత్థం శ్రయతి యదిసలఘ్నో
ఇతరదితరగదితమపి, యది చ తుర్యమ్
చరణయుగళమవికృతమపరమితి కలికాసా.

పై వానిలోఁ గొన్నింటిని వివరించుచున్నాఁడను.

1. వృత్తగంధి - పద్యభాగముగలది-దీర్ఘసమాసములుగలది.

2. చూర్ణము - అల్పసమాసములుగలది - ఇదియేచూర్ణిక.

3. ఉత్కలికా - దీర్ఘసమాసరచనముగలది. వృత్తగంధికిని దీనికిని భేదమేమనిన, రెండును దీర్ఘసమాసరచనములే యైనను, నొక దానియందు వృత్తభాగము స్పష్టముగా కానవచ్చును, ఉత్కలిక యందు కానరాదు.

ఉత్కలికలు దీర్ఘసమాసరచనములగుటచేతను, ద్రవిడభాష లోనిదగు తెలుఁగున దీర్ఘసమాసరచనము భాషాతత్త్వమువలన కుదురుపడక పోవుటచేతను, నుత్కలిక యేకసమాసముగా నుండ వలయునని నియమము నుదాహరణములలో పేర్కొనఁబడినది. తెలుఁగున నేకసమాసము, క్త్వార్థక క్రియలతో నడిపి, చివఱ సమాపక క్రియతో నంతమునొందించి, విభక్త్యంతముగా జేయుటవలన నేర్పడును.

ఉదాహరణములలో నిట్లే యేకసమాసరచనము గావింపఁ బడినది. పంచమీ విభక్తియుత్కలిక. (త్రిపురాంతకోదాహరణము).

తన కినుకతోఁ బుట్టి
కసలి దక్షునిఁ గొట్టి
యుడరి వేల్పులఁ బఱచి
తొడరి జన్నము చెఱచి
వీరభద్రుఁడు వచ్చి
చేరి మ్రొక్కిన మెచ్చి
యులరు నిత్యునివలన
దళికదైత్యునివలన.

ఇచట సమాపకక్రియతోనున్న వాక్యము నేకసమాసముగా నుదాహరణముల కవులు వాడియున్నారు.

గద్యములనగా నిట్టిరచనలే కాని నేటి వచనము లెంత మాత్రము గావు. ఈగద్యలే ప్రాచీనకాలమున వచనములుగా తనములు - చూడుఁడు:—తాళ్లపాక వారివచనములు - ఇవి శ్వరవచ ము లను పేర బరఁగుచున్నవి ఇవి యన్నియు ర లతో, తాళములతో పాడఁదగినవి.

స్పష్టతకొఱకు నొక యుదాహరణము చూపుచున్నాను.

శ్రీ వేంకటగిరిదేవా! నాదేహంబు నీవుండెడి నిత్యనివాసఁ నాజ్ఞాన విజ్ఞానంబులు నీయుభయపార్శ్వముల దీపంబులు, నాకు

జెజిమలయూర్పులు నీయిరుదెసలంబట్టెడి యాలవట్టంబులు. నామ నోరాగంబు నీకుం జంద్రకావివలువ ; నీకు మ్రొక్కనెత్తిన చేతులు రెండును మరకతతోరణంబులు ; నాభక్తియే నీకు సింహాసనంబు ; నామేనంబొడమినపులకలు నీకు గుదులుగ్రుచ్చి యర్పించిన పూదండలు ; నేమిమ్మునుతించిన నుతులయక్షర రచంబులు భేరీభాంకార ఘంటికా నినాదంబులు నాపుణ్యపరిపాక ఫలంబులు నీకునైవేద్య తాంబులాదులు ; మదీయనిత్య నివాసమయనీరీక్షణంబులు నీసర్వాంగంబుల నలందిన తట్టుపునుంగు నాసాత్త్వికగణంబు నీకు ధూపపరిమళంబు; నీవు దేవదేవుఁడవు నేనర్చకుండను; ఈరీతి నిత్యోత్సవంబు నాయందు నవధరింప శ్రీవేంకటేశ్వరా[1] ! మఱియు

ఇదియే గుజ్జరియేకతాళిగా పాడఁదగినకీర్తన—

శ్రీవేంకటగిరిదేవా ! నాదేహంబు నీవుండెడి నిత్యవాసంబు
నాజ్ఞాన విజ్ఞానంబులు నీయుభయపార్శ్వంబుల దీపంబులు
నాముకుఁ జెజిమల యూర్పులు నీయిరుదెసలం బట్టెడి యాల
వట్టంబులు
నామనోరాగంబు నీకు చంద్రకావి వలువ

... ...

ఈరీతి నిత్యోత్సవంబు నాయందునవధరింప 'శ్రీవేంకటేశ్వరా!

ఇట్లే 'ఏగంటివారి' వచనములని, చిలుకపాటివారి వచనములని యముద్రితములగు రచనములన్నియు సంకీర్తనలుగా రాగ తాళములతో పాడఁదగినవియే కాని, నేఁడు మనము వ్యవహరించు వచనము (Prose) అనునది యెంతమాత్రమును కాదు. వచనము లిట్టి వృత్తగంధులగుటచేతనే కొందఱు ప్రాచీనకవులు తాము పద్య కావ్యములు వ్రాసినను వానిని వచనములని పేర్కొనినారు. హరిభట్టు, ఉత్తరనారసింహపురాణమున నట్లే చెప్పినాడు. లోకేరా

1. (The Minor works of Tallapakam Poets - Annamacharya & his sons (Peda Tirumalacharya) - వైరాగ్యవచన మాలికాగీతము. పుట 93.

సోమన శివరాత్రిమహాత్మ్యమును వచనకావ్యముగా రచియించితి నని తన బలభద్రవిజయమునఁ జెప్పుకొన్నాఁడు. అది పద్యకావ్యము-
1 "అల శివరాత్రిమహత్త్వము తెలుఁగు వలనుగా వచనకావ్యము చేసినాఁడ" అని యాతనివాక్యము.

మఱియు తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణమున—

వచనము లేకయు, వర్ణన
రచియింపఁగ నొంతవచ్చుఁ బ్రౌఢులకుఁ గథా
ప్రచయము బద్యములన పొం
దుచితంబగఁ జెప్పు టార్యులొప్పిదమనరే. (1-15)

అని చెప్పిన పద్యములో వచనమనగా నిట్టి సమాసభూయిష్ఠమై వృత్తగంధితోఁగూడిన గద్యరచన యని మనము తెలుసుకొనఁదగును.

తిక్కనకుముందు, గద్యపద్యమయములగు చంపూకావ్యములు వెలసినవి - అందును వస్తువిస్తరములగు ప్రబంధరీతిగల విశేష వర్ణనాత్మకములునైన, దీర్ఘసమాసభూయిష్ఠములునగు కావ్యములు గలవు - తిక్కనతాత మంత్రి భాస్కరుడు రచియించిన రామాయణమున వచనములు దీర్ఘసమాస సంపూర్ణములై యున్నవి - దానికి కారణము అటవీవర్ణనము మున్నగువానియందు గద్యము శోభించినట్లు పద్యముశోభింపదను నాలంకారికోక్తినిబట్టి (యదాహి అటవీవర్ణనాదౌ గద్యం ప్రగల్భతే - సరస్వతీకంఠాభరణము)- ప్రాచీనులైన తెలుఁగుకవు లిట్లు వ్రాసియుందురనియు, తరువాతనది శిష్టాచారమయ్యెననియు నూహింపఁదగును. 2 సమాసరచనము తెలుఁగునకు స్వభావసిద్ధము కాదనియే తిక్కన 'అలతియలతిఁపదములకావల సంధించనవిధమున, నా పథకమును వీడి జాతీయమగు తెలుఁగు కవిత రచనను సృష్టించినాఁడు.

---

1. తంజావూరి పుస్తకభాండాగారము - గ్రంథసూచి సంఖ్య 306 పుట 95.

2. బమ్మెరపోతన భాగవతమున 'గజేంద్రమోక్షణమున' అది మఱియు మాతులుంగలవంగ చూతకేతకీ భల్లాతకామ్రాతక పనస ... ... ఇత్యాది యంతయు గద్యతోకూడియుండుట పైసంప్రదాయము ననుసరించినది.

తిక్కనకుముందు వెలసిన తెలుఁగు మహాకావ్యములలో నన్నయ భారతభాగము, నన్నెచోడని కుమారసంభవము ముఖ్యమైనవి -
వీనిలో నన్నయభారతభాగమున వచనము వ్రాసినను నది వృత్తగంధిగానే రచియించియున్నాఁడు. దానికి నొకటి రెండుదాహరణముల నిచ్చుచున్నాను. "వ. ఇట్టి మహోత్పాతంబులు పుట్టిన ... ...

కం. ఇట్టి మహోత్పాతంబులు
పుట్టిన ... ...

వ. అని కుంతియును మాద్రియును ... సీ. అని కుంతియును మాద్రియును ..." అని సీసపద్యము* ఇక నన్నెచోడుఁడు, వచనమును శబ్దాలంకారములతో సమానభూయిష్ఠముగా రచియించినాఁడు. కాఁబట్టి తిక్కన యీ పథకమును వీడి దేశీయపద్ధతిని కృతిని నిర్వచనముగ రచియించినాఁడు. కావున తిక్కన "వచనములేకయ వర్ణన రచియింపఁగ" అనుచో నచ్చట వచనమన ప్రాచీన సంస్కృత సంప్రదాయ రచనానుసారులగు గద్యలేయని గ్రహించవలెను. తిక్కన కవితను నామూలముగ జీర్ణించుకొన్న విద్వత్కవి మహామహోపాధ్యాయ కొక్కొండ వేంకటరత్నకవి తన బిల్వేశ్వరీయమును నిర్వచనోత్తర రామాయణమువలెనే రచియించి తన్మార్గదర్శియగు తిక్కన నిట్లు ప్రశంసించినాడు.

ఉ. పేరిడి పద్యకావ్యమని పెద్దఁగ గద్దెను బెంచి నించి యీ
పేరు నిరర్థకంబుగను పెంపఱఁజేయుటకిన్న మున్నె యీ
దారిని గాదటంచు దగ ధన్యుఁడు మాన్యుఁడు తిక్కయజ్వ దా
నేరిమిఁజేసె నిర్వచననిష్ఠను నుత్తరరామసత్కథన్.

ఇంతియేకాక, మనము దేశిరచనలనుకొనుచున్న ద్విపదలు, శతకములు రగడలు మున్నగువానిలో, వచనములుండుటకే యువ

* చూడుఁడు. నా వ్యాసము నన్నయయుగమునాఁటి తెనుగు వాఙ్మయము- ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచిక. (1950-51) పుటలు 128-146.

కాశము లేదుగదా ! ఇక చంపూపద్ధతి (గద్యపద్యమయము) సంస్కృత సంస్కారముపొందిన దేశిరచనయగుటచే, తిక్కన యాపథకము వీడి ప్రాచీన సంస్కృతకావ్య సాంప్రదాయమునననుసరించి, అనఁగా రఘువంశాది కావ్యములవలె, నిర్గద్యముగను. తెలుఁగున కావ్యరచనకు మార్గదర్శకుఁడయ్యెను. మఱియు నీ పద్ధతి జాతీయమగుటచే తిక్కన, తాను నిర్వచనోత్తర రామాయణములో, తెలుఁగున విశేష ప్రచారములోనున్న, కందము, తేఁటగీతి, ఆటవెలఁది, సీసము, చంపకము, ఉత్పలము, మత్తేభము, శార్దూలము, ఆశ్వాసాంతమున మాలిని, తప్ప తక్కిన వృత్తములుగాని జాతులుగాని వాడనే లేదు. ఇచట తిక్కన తక్కిన వృత్తరచన చేయకుండుటకు కావ్యరచనా పథకమును, నిట్టి నూతనమార్గమునకు ద్రిప్పుటకేగాని, యతనికి తక్కిన వృత్తరచనము చేయుట యసాధ్యమని కాదు. భారతమున నట్టిరచన తనకుసాధ్యమని తిక్కన చూపియే యున్నాఁడు.

పైనుదాహరించిన విషయమును బట్టి గద్యపద్యమయములగు చంపువులు మనభాషలో మార్గకవితలో దొలుత వెలసెననియు, నుదాహరణములో గద్యపద్య కవిత లంతకుముందు చాలకాలముక్రిందటనే వెలసియుండవలెనని తెలియుచున్నదికదా. దేశి కవితకు సంబంధించినదొకటియు, మార్గకవితకు సంబంధించినదొకటియు గలిసి తొలుత గ్రంథరూపమున కానవచ్చుచున్నవి గాన తెలుఁగులో తొలి గ్రంథరూపము లుదాహరణము లేయని చెప్పనొప్పును.

—: ఛందస్సు - రగడలు :—

ఉదాహరణమున నుపయుక్తములగు రగడలు మాత్రాచ్ఛందస్సునకు సంబంధించినవి. ఈ రగడలు తెలుఁగులోఁ బ్రాచీనకాలమునుండి యున్నట్లు తెలియుచున్నను వీనికి తెలుఁగులో ప్రథమచ్ఛందో గ్రంథమని చెప్పఁదగిన కవిజనాశ్రయమున లక్షణము లేదు. తరువాత విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకారచూడామణిలో నిట్లు చెప్పినాఁడు.—

కం॥ సరియగు పదిఱేకులచేఁ
బరువడి నుత్సాహవృత్తి పదియుగళముచే
నిరవుగ వడి ప్రాసంబుల
నరుదుగ రచియింప రగడ యగు తగు వృత్తిన్.

—చతుర్థోల్లాసము. 40 పద్యము.

కాని వైలక్షణమసమగ్రము - రగడలనుగూర్చి విపులముగాఁ జెప్పిన వాఁడనంతుఁడు. ఆతఁ డీక్రింది విధములను పేర్కొనినాఁడు.

రగడలక్షణము :—

కం॥ ఆద్యంత ప్రాసంబులు
హృద్యంబుగ రెంటరెంట నిడి పాదము లు
ద్యద్యతులఁ గూర్పఁదగు నన
వద్యంబగు రగడలందు వారిజనాభా !

1. హయప్రచార రగడ లేక తురగవల్గనరగడ—

హనచతుష్టయుంబు బుతుల
జనితయతులఁ జరగుఁ గృతుల
జను హయప్రచార రగడ
వినుతశాస్త్రవిదులు బొగడ.

శ్రీసతీశుఁ బరమపురుషుఁ జిత్తమున దలంచువారు
వాసవాది నిఖిలదివిజవంద్యు నాశ్రయించువారు
నిటజనింప రనఁగ నన్వయించుఁ దురగ వల్గనంబు
పటుదినేశలఘువిరామ భానుమద్గణాష్టకంబు.

వైలక్షణములో హనచతుష్టయుననఁగా 4 హగణములు (గలములు 4 నగణములు = 3 లఘువులు నొక పాదమునందుండుననియు, నది రెండు భాగములనియు, నొక్కొక్క భాగమున 4 గలములు = గ = 3 లఘువులు కావున హగణము 3 లఘువులు $4 \times 3 = 12$ లఘువులుండ ననియు రెండుపాదములు చేర్చినపుడు. దినేశలఘువు అనగా 12 లఘువు దాటినవెనుక యతియనియు ననంతుఁడు చేప్పినాడు

మఱియు నొక్కపాదమున 12 లఘువులు నున్నప్పుడా ఆవ యక్షరము (ఋతువిరామము) పై యతి యని చెప్పినాడు. లక్షణమునందు 'జగతియతులఁ – జరగుఁగృతుల' అనునది దీనిని ధృడపఱచును. అనంతుఁడు లక్ష్యమున రెండుపాదము లొకటిగాఁజేసి, లక్షణమున నొకపాదమే చూపుటచే నా రగడ ప్రాచీనసంప్రదాయము తెలిసికొనుటకు వీలుకలుగుచున్నది. సంగీతశాస్త్రమున లఘువనఁగా మాత్రయని నిర్వచనము.

కం॥ మాత్రయన నొక్కలఘువగు
మాత్రాద్వయ మైన గురుసమాహ్వయ మయ్యెన్
మాత్రాత్రియంబు ప్లుతమగు
మాత్రార్ధము ద్రుతము భరత మతమునఁ జెలఁగున్.

—తాళ్లపాక అన్నమయ్యగారి సంకీర్తనలక్షణము 38 పద్యము.

కాబట్టి మూఁడేసి మాత్రలకు విఱుగుచు నడచు నీరగడ త్రిస్రగతికి సరిపోవును – [1] త్రిస్రమనఁగ మూఁడుమాత్రలు లేక మూఁడక్షరముల కాలము – దీనికి నుదాహరణము – మఱియు, మత్ర్తి, ప్రమాని, మొదల- మరగి యున్న గురునిచేత – ఇచట మత్ర్తి, ప్రమాని, ఉన్న, చేత, అను వానిలో గురువును రెండు లఘువులుగా నెన్నవలెను – దీనిలో తొలి భాగము – మఱియు, మత్ర్తి ప్రమాని, మొదల – అనునదియే మొదట మాయప్రచార రగడ భాగమని 6 వ యక్షరము యతి తెలుపుచున్నది- మఱియు సాధారణముగ జనపద వ్యవహారమున నున్న పదములే, యిట్టి రచనల కాధారము లగుటచేత, నీ భాగము 12 అక్షరముల పాదములో 6 అక్షరములు గల పాదమే దీని మూలమని యీ క్రింది వ్యవహారములలోనున్న పాట వరుసవలె నుండు మాటలు వ్యక్తపఱచు చున్నవి.

ఏమి చెట్టు కడిమి చెట్టు
ఏమి కడిమి

---

1. సంగీతమున దీనికే త్ర్యశ్రమని వ్యవహారము.

పై దానిలో—ఏమిచెట్టు
కడిమి చెట్టు.

అనునపుడు ద్వితీయమగు ననుప్రాసకూడ పాటింపఁబడినది. ఇందును నాఱేసిలఘువులే - కాబట్టి తెలుఁగు భాషకు స్వతస్సిద్ధమగు నిట్టి జనపద గేయములనుండియే మన సంగీత సాహిత్యములు బయలు వెడలినవని తెలిసికొనఁదగును - దీనిసంగీతసంప్రదాయమును తెలిసిన నీ విషయ మింకను స్పష్టమగును - మాత్ర యనగా నొకలఘువని సంగీతశాస్త్ర సంప్రదాయమని యీవఱకుఁజెప్పఁబడినది - లఘు వనంగా మాత్ర. ఈమాత్ర స్వరసంప్రదాయము ననుసరించి, రెండు ద్రుతములు గలది. ఈ ద్రుతమునకు సంగీతశాస్త్రమున తాళ మునకు నక్షరమని పేరుండుట చేతను 6 ద్రుతములు లేక, 6 అక్షర ములకాలముగల రూపకతాళము దీనికి చెప్పఁబడినది - కాఁబట్టి యే రంగరాట్ ఛందస్సులో దీనికి రూపకతాళము సరిగానున్నది-

2. విజయమంగళము - పై హయప్రచార రగడ లేక తురగ వల్గనము రెండుపాదము లొకదానినిగాఁజేసి, యట్టి రెండుపాదములకు ప్రాసపాటించుట-

శ్రీధరాయ శిష్ట జననిషేవితాయ భక్తలోక
జీవితాయ గర్వితోరుసింధురాజ బంధనాయ
గాధిపుత్రయజ్ఞ విఘ్నకార మహాసురీమహోగ్ర
కాయ శైల దళననిపుణఘనసురాధిపాయుధాయ
కేశవాయ తే నమోస్తు కృష్ణ కృష్ణ పాహి యనుచుఁ
కేలుమొగిచి మాలి మనుచి కృష్ణు బలికె ననుచు నిట్లు
దేశభాషణములఁ జెప్ప ద్విగుణతురగవల్గనమునఁ
దేగ విజయమంగళంబు తీయ చెఱకురసమునట్లు.

ఈ రగడ హయప్రచారమునకు రెట్టింపుగావున నిందును మూఁడు మాత్రలకు విఱుగును. కావున దీనికిని రూపకతాళమే చెప్పబడినది.

3. ద్విరద గతిరగడ—

శ్రీయువతి నిజయువతిఁ జేసి యెంతయుమించి
కాయజునిఁ దనతనయుఁగా నెలమిఁ బాటించి
సకల దేవతలఁ బరిజనులుగా మన్నించి
ప్రకటగతి శ్రుతులనుతి పాఠకులఁ గావించి
హరియొప్పు ననవొప్పు నవతార లఘువిరతి
శరధితగనలల భలనలతరల ద్విరదగతి.

ఇది 5 మాత్రలు లేక లఘువులకు విఱుగునది. శ్రీయువతి, నిజయు వతి జేసియెం, తయుమించి. (2 లఘువులు = 1 గురువు) 5 × 4 = 20 మాత్రలు కావున అవతారవిరతి. అనగా 10 అక్షరముపైని 11 వ అక్షరము యతి.

దీనికి జంపెతాళము. ఇది ఖండగతిని నడచునది. అనగా 5 అక్షరములకు విఱుగుచు నడచునది.

4. జయభద్రరగడ—

శ్రీకి నొడయండనగఁ జిత్తజుని గురుఁడనఁగ
శేషశయనుండనఁగఁ జెలువుగఁజతుర్భుజుఁడు
నాకౌకసుల నేలు నముచిసూదనుపూజ
నతఁడు దాఁగైకొన్న నందగోపాత్మజుఁడు
ఇతనిఁగొల్చినఁగాని యిహపరంబులు గలుగ
వితరసేనలనగ నెసగు నివ్విభుఁడంచు
జతురమతులొనరింప జయభద్రరగడ
లిటు సద్ద్విరద గతిరెంటఁ జాటింపులుంబెంచు.

ఇది ద్విరదగతిరగడకు రెట్టింపుగాన 21 వ అక్షరము యతి. తాళము జంపెతాళము.

5. మధురగతిరగడ—

శ్రీవనితాధిపుఁ జేరిభజింపుఁడు
భావజజనకుని భక్తిఁదలంపుఁడు

అని గగనలభస లను నాల్గిటఁగృతి
జను గజలఘు వి శ్రమము మధురగతి.

ఇది 4 మాత్రలు లేక లఘువులతో విఱుగుచు నడచునది. శ్రీరని, తాధివు, జేరిభ, జింపుఁడు = (2 ల = 1 గ) 4×4 = 16 మాత్రలు గావున గజవిశ్రమము అనగా 8 వ అక్షరముపైని విశ్రమము. దీనికి ఏకతాళము. ఇది చతురశ్రగతిని నడచును. అనగా నాలుగక్షరములకు విఱుగును. ఏకతాళమునకు తాళాంగము 4 అక్షరముల కాలము. అనగా సంగీతసంప్రదాయమున నొకలఘుకాలమున 2 అనుద్రుతములు+2 ద్రుతములుండును. సంగీతము స్వరప్రధానముగావున, 4×4 = 16 అవి సాహిత్యమున వర్ణములు గావున 4 అక్షరముల కాలమైనది.

6. హరిగతియనురగడ—

శ్రీరామాకుచకుంకుమ పంకము
చేఁబొలుపగు విపులోరః ఫలకము
తార తుషార పటీరసమానో
దకవాహిని యొదవిన పదకమలము
అతిశయమై యలవడునే దేవుని
ననవరతోదారత నాహరిగతి
ఇతరులకలవడదని నృపలఘుయతి
నిభ ననలగ భభసలనగును హరిగతి.

ఇది మధురగతి రగడకు రెట్టింపుగావున - నృపయతి - 16 అక్షరముపైని చెప్పఁబడినది. తాళము-ఏకతాళము.

7. వృషభగతిరగడ—

శ్రీమనోహరు నంబుజోదరు
చిత్తజాతగు రుందలంచెద
కామితార్థవిధాయి నిర్జిత
కాళియాహిని నాశ్రయించెద

నమవుగా భగణములు భానుస
మన్వితద్వితయములు నాలుగు
ననిమిషాధిపలఘుయుతి నిడగ
నలరు వృషభగమనము మేలగు.

ఇది మిశ్రజాతికిఁ జేరినది. అనగా నేడుమాత్రలకు లేక లఘువులకు విఱుగునది శ్రీమనోహరు - నంబుజోదరు - చిత్తజాతగు - రుందలం చెద 7 × 4 = 28 కావున అనిమిషాధిపయతి - అనగా 14 వ అక్షరము పై యతి - ఇది మిశ్రగతి - త్రిపుటతాళము.

8. హరిణగతి—

శ్రీనివాసుభ జింతు నేనని
పూని కుజనుల పొంతఁబోవని
భానుయుతనల భసగగంబుల
లోన నిరుదోలును నగంబుల
నిరవుగా నిరుమాఱులఘువుల
నెల్లవారును నొగి గణింపఁగ
విరతులను గావింప నిమ్మల
హరిణగతి చెలువగు జగమ్మున.

ఇది వృషభగతిలో సగము—

శ్రీనివాసు భజింతు నేనని
పూని కుజనుల పొంత బోవని.

ఇందు 7 అక్షరముపైన 8 అక్షరము యతిపాటింపబడినది.

అనంతుఁడిచ్చిన రగడలక్షణములలో లఘువులపైని విశ్రమము చెప్పినాడు. ఇది ప్రాచీనసంప్రదాయపద్ధతి ననుసరించినది. తొలుత చతుర్మాత్రాపద్ధతిని మాత్రాచ్ఛందస్సులు ప్రస్తరింపబడినవి. ఆపైని అక్షరగణములలోని శ్రుతిసౌఖ్యము కొఱకు చతుర్మాత్రా పద్ధతిని విడిచి నలములను విడచి గగములను చేకొనిరి. అనంతుఁ డీరెండు మార్గములనుకూడ పైలక్షణములలోఁ జూపినాఁడు. ఇందలి

యతి సంగీతశాస్త్రమున చెప్పఁబడినదియే - సాహిత్యమున కెక్కినది. ఇది యొక్కటియే తెలుఁగుభాషకు, సంగీతసాహిత్యములకుగల యవినాభావసంబంధమును తెలుపఁజాలును. యతిస్థానమందు సాహిత్యవర్ణమున్న శ్రుతిహితముగనుండుట యీ కారణమువలననే యని యెన్నవగును.

రగడలు, నన్నయభట్టు భారతభాగమునను, నన్నిచోడుఁడు కుమారసంభవమున నుపయోగింపకపోయినను, తరువాతికవులు వీనిని చంపూకావ్యములనఁదగిన ప్రబంధములలో వాడుక చేసిరి రగడలు కన్నడమున క్రీ.శ. 840 ప్రాంతములకే వర్ధిల్లుచున్నట్లు కవిరాజమార్గము తెలుపుచున్నది. క్రీ.శ. 940 లో సంపమహాకవి లలిత, మందానిలరగడల వాడియున్నాఁడు. క్రీ.శ. 990 ప్రాంతమున నాగవర్మ ఛందోంబుధియందు, లలిత, మందానిల, ఉత్సవ అను మూఁడు విధములగు రగడల నిచ్చియున్నాఁడు. వీనిలో మందానిలము తెలుఁగున మధురగతికి, లలిత ద్విరదగతికి, ఉత్సవ, తురగవల్గనరగడలకు సరిపోవును. తెలుఁగున ప్రథమచ్ఛందోగ్రంథమని చెప్పఁదగిన కవిజనాశ్రయమున నీరగడలక్షణములు లేవు. క్రీ.శ. 1402 ప్రాంతమున కావ్యాలంకార చూడామణిలో నలఁతిగను అనఁగా ఉత్సాహద్వితయ రగడగలదు. క్రీ.శ. 1435 లో అనంతుని ఛందస్సున సంపూర్ణముగను విపులముగను నీరగడలకు లక్షణము చెప్పఁబడినది. దాని ననుసరించియే తరువాతివారును లక్షణములను రచియించిరి.

సంస్కృతమున నీరగడ వృత్తము ప్రచారమున లేదు. ఇది దాక్షిణాత్య సంస్కృత కావ్యములయందు మాత్రము కన్పట్టుచున్నది. క్రీ.శ. 9 వ శతాబ్దినాటి సోమదేవసూరి 'యశస్తిలక' చంపువున రగడలుకలవు. అందొకరగడ వచనభేదముగా ముద్రితమైనది. (చూ. యశస్తిలక చంపువు - నిర్ణయసాగర ముద్రాక్షరశాల 1916 పుటలు 15-16.)

"వికచకర్ణోత్పలస్పర్ధితరలేక్షణాః కేలితాళక్వణత్కనకమయకంకణాః సరసనఖరాజివిస్ఫురిత భుజమండలాః కాంచికోల్లాసవశదర్శి

తోరుస్థలాః స్వైరసంజల్పనస్మేరబింబాధరాః కర్ణకండూమిషోద్వలిత కటాక్షాంతరాః పృథునితంబస్థలల్లటహాగతి విక్రమాః సహజ శృంగార రసభరితముఖవిభ్రమాః."

పై వచనమును——

వికచకర్ణోత్పల స్పర్థి తరళేక్షణాః
కేళీతాళక్వణత్కనక మయకంకణాః
సరస నఖరాజివిస్ఫురిత భుజమండలాః
కాంచికోల్లాస వశదర్శితోరుస్థలాః
స్వైరసంజల్పనస్మేర బింబాధరాః
కర్ణకండూమిషోత్కలిత కటాక్షాంతరాః
పృథునితంబస్థలల్లట హాగతివిక్రమాః
సహజశృంగారరసభరిత ముఖవిభ్రమాః

ఇది తెలుఁగున ద్విరదరగతిరగడతో సరిపోవుచున్నది. రెండేసి పాదముల కనుప్రాసముపాటింపఁబడినది - మాత్రాగణప్రధానములగునవి యిట్టివి యశస్తిలకచంపువునగలవు. ఇవి దేశీయచ్ఛందోవిశేషములగుటచే కేవలసాంస్కృతికుఁడగు యశస్తిలకవ్యాఖ్యాతకు వీనివిశిష్టత గోచరించలేదు.

తెనుఁగున రగడలు ప్రత్యేకముగ వందలకొలఁది చరణములతోనుండును. తెలుఁగున చక్రపాణి రంగనాథుని "నయనగతిరగడ" లేక శివభక్తిదీపిక యనంతయురగడయే - ఇట్లే నమశ్శివాయరగడ - కొన్నివందల చరణములు గలవి - ఈరెండును నేడు ప్రత్యేకముగ ముద్రితములైనవి.[1]

రగడలు నవీనప్రబంధములలో పుష్పాపచయము చేసినప్పుడు వర్ణితమగును - కాని ప్రాచీనకాలములో నవి దైవస్తుతిపరములు - శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండమున మణికర్ణికాప్రశంస రగడలోచేసి

1. బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు - తిరుమల వేంకటేశ్వర ప్రాచ్య పరిశోధనాలయ సంచిక - 7 సం. 1 పుటలు. (17-40)

యున్నాఁడు - నాగులూటి శేషనాథుఁడు తన పర్వతపురాణమున రగడలు వ్రాసి యున్నాఁడు. తరువాతి ప్రబంధములలో పుష్పాపచయ వర్ణనమున నీరగడ నియతముగాఁ బ్రయుక్తమగుట ప్రాచీన కాలమున లేదు. పుష్పాపచయసమయమున నాడుచు, బాడుచు, యువతులుండురుగాన, నట్టిసందర్భమున గానయోగ్యములగు నీరగడల నుపయోగించిరని తోఁచుచున్నది.

రగడలు తొలుత శాసనములందు బ్రయుక్తములైనవి. కన్నడ దేశమున చాళుక్యశాసనములలో నివి గానవచ్చుచున్నవి. తెలుఁగు దేశమునను తొలుత నిది శాసనములయందు కానవైనట్లు రాజరాజ నరేంద్రుని కోరుమిల్లి శాసనమునఁగుర్తించితిని. [1] ఇది సంస్కృతభాషామయమైనను దేశిరచనయగుటచేత మనము ముఖ్యముగ పరిగణింపదగినది - ఇది కావ్యములలో తరువాత బ్రయుక్తమగుట చేతనే, దీనిని దేశిరచనక్రింద పరిగణింపవలెననియు, నవియే ప్రత్యేకముగ నుప యుక్తములగుట చే, నుదాహరణరచనము కావ్యరచనకంటె ప్రాచీనమనియు స్పష్టమగుచున్నది.

కన్నడమున నంతకుముందు కావ్యములలో వెలసిన నన్నయ నన్నెచోడులిరువురును దానిని గ్రహింపక పోవుట యాశ్చర్యము నున్నది. ఒక భారతమువంటి పురాణమున నన్నయ కవకాశము లేపోయినను, ప్రబంధవర్ణనలఁ బాటించిన నన్నెచోడుఁడు తన కుమారసంభవమున దీనిని గ్రహింపలేదు. ఆనాఁటికి తెలుఁగున నుత్తమ కావ్యరచనలోఁ జేర్పదగిన, కొన్ని రగడ భేదములైన యుండితీరునకాని యానాటికవి యింకను గేయప్రధానములై యుండి యుదాహరణములకెక్కి, యుత్తమ కావ్యవాఙ్మయమున ప్రయుక్తవ కాలేదని యూహింపనైయున్నది.

---

1. ఆంధ్రపత్రిక-ఉగాది-1950-51. పుటలు 128-146.

ఉదాహరణ మూలములు

(తెలుఁగు)

ఉదాహరణము పేరు	కాలము క్రీ.శ.	కవి	పుట.
1 బసవోదాహరణము	1220	పాల్కురికి సోమనాథుఁడు	74
2 త్రిపురాంతకోదాహరణము	1380	రావిపాటి త్రిపురాంతకుఁడు	82
3 ఉదాహరణ లక్షణము	1403	విన్నకోట పెద్దన	97
4 ఉదాహరణభేదము	1430	శ్రీనాథుఁడు	100
5 ఉదాహరణలక్షణము	1435	అనంతుఁడు	102
6 ఉదాహరణలక్షణసూచనము	1530	చింతలపూఁడి యెల్లకవి (రాధామాధవకవి)	103
7 వేంకటేశ్వరోదాహరణము	...	తాళ్లపాక పెదతిరుమలయ్య	105
8 హనుమోదాహరణము	1540	చిత్రకవి పెద్దన	123
9 ఉదాహరణ సూచనము	...	బైచరాజు వేంకటనాథకవి	136
10 ఉదాహరణ లక్షణము	1550	మూర్తికవి	137
11 ఉదాహరణ సూచనము	...	అయ్యలరాజు రామభద్రకవి	138
12 హరిహరశ్లేషోదాహరణము	1580	చిత్రకవి అనంతకవి	139
13 శ్రీకృష్ణోదాహరణము	1656	కాకునూరి అప్పకవి	141
14 ఉదాహరణ రచనము	1680	గణపవరపు వేంకటకవి	151
15 ఉదాహరణ సూచనము	1700	పోచన	154
16 విశ్వేశ్వరోదాహరణము	1720	ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి	,,
17 శేషాద్ర్యుదాహరణము	1730	బాలకవి అనంతయ్య	157
18 ఉదాహరణరచనము	1756	పోడూరి పెదరామామాత్యుఁడు	167

ఉదాహరణ మూలములు (*contd.*)

(తెలుఁగు)

ఉదాహరణము పేరు	కాలము క్రీ.శ.	కవి	పుట.
19 రఘునాథీయోదాహరణము	1810	సుదురుపాటి సాంబశివకవి	168
20 ఆశ్వాసాంతవిభక్తులు	1853	పరవస్తు చిన్నయసూరి	170
21 ముఖలింగేశ్వరోదాహరణము	1896	మచ్చ వేంకటకవి	172
22 నాగేశ్వరోదాహరణము	1937	మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి	—
23 గోపాలోదాహరణము	1940	విశ్వనాథ సత్యనారాయణ	173

పై యుదాహరణములలో (1) దైవపరములు :—

1. శివపరములు ... త్రిపురాంతక, విశ్వేశ్వర ముఖలింగేశ్వరోదాహరణములు
2. విష్ణుపరములు ... వేంకటేశ్వర, హనుమ, శ్రీకృష్ణోదాహరణములు.
3. హరిహరనాథుఁడు. హరిహర శ్లేషోదాహరణము.

2. మానవపరములు :—

1. బసవ
2. శేషార్య
3. రఘునాథీయ
4. నాగేశ్వర
5. గోపాలోదాహరణములు

ఉదాహరణ మూలములు

(సంస్కృతము)

ఉదాహరణము పేరు	కాలము క్రీ.శ.	కవి	పుట.
1 బసవోదాహరణము	1220	పాల్కురికి సోమనాథుఁడు	174
2 ఉదాహరణ లక్షణము	1400	గౌరన	181
3 చిక్కదేవరాయోదాహరణము	1710	తిరుమలార్యుఁడు	183
4 శివోదాహరణము	1710	ఓరుగంటి రామయామాత్యుఁడు	191
5 ఉదాహరణ రచనము*	1800	సిద్ధరాముఁడు	—

*ఈ యుదాహరణరచనము లభ్యము కాలేదు.

పైవానిలో దైవపరములు—శివపరములు :—

4. శివోదాహరణము.

5. సిద్ధరాముని యుదాహరణము.

మానవపరములు :—

బసవ, చిక్కదేవరాయోదాహరణములు.

భోగావళి :—

చక్రవాళమంజరి, చతుర్భద్ర.

లక్షణలక్ష్యము లిందుగలవు.

"ఉదాహరణములు"

మూ ల ము లు

బసవోదాహరణము.

పాలకురికి సోమనాథమహాకవి రచితము.

—: కవిజీవితము - గ్రంథవిషయము :—

[ఆంధ్రదేశ శైవవాఙ్మయమునకేగాక, కన్నడదేశశైవవాఙ్మయమునకు మూల పురుషుఁడని చెప్పఁదగిన పాల్కురికిసోమనాథుఁడు క్రీ.శ. 1190-నుండి 1260 వఱకు వెలసిన వాఁడు. ఈతని చరిత్రము సమగ్రముగ నా తెలుఁగు కవి చరిత్ర 3వ భాగములో చూడనగును.

ఈయుదాహరణమున కన్నడదేశమున వీరశైవమతము ప్రతిపాదించిన బసవేశ్వరుని మహిమవర్ణితమైనది - సోమనాథుఁడు తన బసవపురాణమునను, వృషాధిపశతకమునను, గద్యలయందును పేర్కొనిన విషయములే యిందును పేర్కొనినాఁడు. ఈ యుదాహరణశాఖకు, సంస్కృతాంధ్రముల నితఁడే మూలపురుషుఁడు.]

ఉ॥ శ్రీగురులింగ తత్పరుఁ డ - శేషజగన్నిధి, శుద్ధతత్త్వసం
యోగసుఖప్రపూర్తి, వృషభోత్తమమూర్తి యుదాత్తకీర్తి, ది
వ్యాగమమార్గవర్తి, బస - వయ్య కృపాంబుధి మాకు దివ్యసం
భోగములం బ్రకాశసుఖ - భోగములం గరుణించుఁ గావుతన్.

కళిక

వెండియుఁ ద్రిభువన - వినుతి సమేతుఁడు
మండిత సద్గుణ - మహిమోపేతుఁడు
సురుచిరశివసమ - సుఖసంధానుఁడు
పరమపరాపర - భరితజ్ఞానుఁడు
విదితానందా - న్వితమనస్కుఁడు
పదముల విపుల వి - శాలయశస్కుఁడు
శ్రీవిలసిత పద - చిరతర భద్రుఁడు.
[1] గావున సాక్షాత్ - కలియుగరుద్రుఁడు

ఉత్కళిక

భువనోపకార [2]
భవమోహదూర

1. గావుత 2 కారా అన్నిపాదములు చివర వ్రాఁతలో దీర్ఘములు - వీరా యోగా, భోగా.

భక్తిసంయోగ
ముక్తిసంభోగ
సౌఖ్యాబ్ధిలోన
ముఖ్యుఁడై తాన
నెలయు శుభకరుఁడు
[1] ఇఁక విశ్వగురుఁడు.

ద్వితీయా విభక్తి

చ॥ వసిగొని యెవ్వఁడేని బస - హాయను నీసుకృతాక్షరత్రయం
బెసగఁ బఠించెనేని గిరి - జేశుని కాతనివక్త్ర గహ్వరం
బసదృశ గేహమన్న[2] యవి - యార్యులవాక్యము[3] లట్లకావునన్
బసపసఁ బుణ్యమూర్తిఁ దలఁ-పంగదె చిత్తమ! సాయకెప్పుడున్

ద్వితీయావిభక్తి కళిక

వెండియును భక్తాభి - వృద్ధిఁ బెంచినవాని
[4]బండమాయావాద - పథముఁ ద్రుంచినవాని
నద్వైతవాక్యసం - హారుఁడై చనువాని
విద్వత్తముం గెల్చి - వీరుఁడై మనువాని
మీమాంసకులముక్కు - మిగులఁ గోసినవాని
తామసధ్వాంతంబు - తగులు బాసినవాని
పెక్కుదైవంబులను - పేరుమాపినవాని
నొక్కఁడే రుద్రుఁడని - యుక్తిఁ జూపినవాని

ఉత్కళిక

ప్రకృతివాదముఁ దుడిచి
వికృతవేషము లుడిచి
సకలవాదుల నోర్చి
సుకృతిమార్గముఁ దీర్చి
భూమిభారము మాన్పి
గామించుగతిఁ జూప

1. నలివిశ్వ 2. యది 3. నట్ల. 4. చండమాయా చారసరణి-ముద్రితము 194

నెమ్మిఁ జాలినవాని
మమ్ము నేలినవాని

తృతీయావిభక్తి

ఉ॥ జంగమపాత్రుచే, సమయ - సమ్మతుచే, భవరోగవైద్యుచే
మంగళమూర్తిచే, గరళ - మర్దనుచే, నసమానసశౌర్యుచే
లింగకుమారుచే, బసవ - లింగనుచే, బసవయ్యచే, కృపా
సంగతుచేఁ బ్రసాదసుఖ - సౌఖ్యమునొందెద భక్తిఁ జెందెదన్

కళిక

వెండియును వేదోక్త - విలసచ్చరిత్రుచే
దండిభవబంధనల - తాచయ లవిత్రుచే
విధినిషేధాతీత - వినుతైకగణ్యుచే
బుధజనప్రోద్గీత - భువనాగ్రగణ్యుచే
ప్రవిమలశివాచార - భవ్యప్రసారిచే
భవిజనపరి[1]త్యాగి - భక్తి [2]బండారిచే
శివచిన్మయాపరి - చ్ఛిన్నప్రమోదిచే
పరమార్థతత్వాను - భవసుఖాస్వాదిచే.

తృతీయావిభక్తి - ఉత్కళిక

సన్నుతులగరిగట్టి
మన్ననల తుదముట్టి
ప్రమథకవిలియకెక్కి
విమలసంపద నిక్కి
శివలీలఁ బెంపార
భువి బసవఁడను పేర
మెఱయు సువిధజ్ఞుచే
నెఱయుఁ దత్త్వజ్ఞుచే

---

1. త్యాగ. 2. భండారిచే.

చతుర్థీ విభక్తి

చ॥ అతని ప్రసాదసౌఖ్యమున - కంగము, కీర్తికిఁ గర్ణముల్, గుణ
స్తుతులకు జిహ్వయుం జరణ - తోయజసంగతికి న్నగంబు స
న్నుతగుణదివ్యమూర్తికి న - మస్కృతియుఁ విధియించి కూడవ
ట్లతులితపుణ్యుఁడైన బస - వయ్యకు నై ప్రణమిల్లు చిత్తమా!

కళిక

వెండియును నిర్మల ప - విత్రగోత్రునకునై
పండిత[1] స్తవనీయ - పాత్ర గాత్రునకునై
దురితభంజనకళా - ధుర్యచరితునకునై
సరవి నిష్టవ్రతా - శ్చర్య భరితునకునై
సవిశేషవిమలగుణ - జాలలోలునకునై
శివయోగ సంధాన - శీలపాలునకునై
2. ... ...
... ...

ఉత్కళిక

లింగచిహ్నాలు మోచి
దొంగలుండఁగఁ జూచి
కొంగులను బొదిగొన్న
వంగకాయలు మున్న
లింగములుఁగాఁ దెల్పి
జంగమేచ్ఛలు సల్పి
భవరోగ హరునకై
శివరూపధరునకై.

---

1. స్తవనైక.

2. ఈ రెండు పాదములును శ్రీబండారుకేమ్మయ్యగారిచే నిట్లు పూరింపఁబడినవి.

"భక్తిసీమంతినీ ప్రాణనాథునకునై
భక్తగణసేవనవ్రతసనాథునకునై" —1944. ముద్రణము.

పంచమివిభక్తి

చ॥ పానపతిపోరు మాపకాల - పాంగణగించి పధించి మించి య
వ్విసయు ప్రసాదిమై యశుభ - వించి జగంబులనెల్ల మించి వెం
వెసగంగం దేజరిల్లెడు మ - హిష్ఠయశోనిధిగాన యెప్పుడున్
బసవనదండ నాథువలన్ - నన్ [1]భజియింతుం బ్రసాదసౌఖ్యముల్

కళిక

వెండియును జగదేక - వీరవత్తమువలన
బండారు బసవ స - త్పండితోత్తమువలన
సీరమహేశ్వరా - న్వితవర్తనువలన
ఘోర సంసార సం - క్షోభ కర్తనువలన
సుకృతదుష్కృత శుభా - శుభవిదూరగువలన
సకలనిష్కల తత్త్వ - సౌఖ్యపారగువలన
నాదవిద్యాసుధా - ర్ణవవిహారునివలన
[2] ఆది వృషభేంద్రా ప - రావతారుని వలన

ఉత్కలిక

సారజీవన్ముక్తి
కారణంబగు భక్తి
చేకూరు సమ్మత[3]
మ్మేక లింగవ్రతము
త్రోకం బొండని పనుప
దైవజ్ఞులను మనుప
నోపుఢీరునివలనం
బాపహారునివలన

---

1. గడియింతు. 2. వాది బుషభేంద్ర. 3. చేకూరు సమ్మతమ్మేక లింగ వ్రతము ఇదియంతయు నొకేపదానము - సమాసమధ్యమున 'ఏకలింగ' అని యుండదు.

ననపరిపూర్ణునందు, గణ - నాథునియందు దయాపయోధిమా
బసవనియందు మాబసవ - పాత్రునియందు వసింపు చిత్తమా!

కళిక

వెండియు[1] ... ...నందు
చండమదన - శౌర్యునందు
దురిత భయవి - దూరునందు
సరసభక్తి - సారునందు
సుకరశరణ - సూత్రునందు
సకలవిషయ - జైత్రునందు
భువనసత్ర్వ - బుద్ధునందు
శివగణప్రవ - సిద్ధునందు

సప్తమివిభక్తి - ఉత్కళిక

శరణజనుల
పడువుబనుల
తనువుతగవు
ధనముమనము
సమసిసంగ
తముగలింగ
నిజమునందు
విజయునందు

సంబోధన

చ॥ ఎసగ లలాటవహ్నిఁగుసు - మేషుదహించినకాలరుద్ర ! మున్
గసిమసఁజేసి దక్షునిమ - ఖంబు హరించిన వీరభద్ర! యి
వ్వసుమతిఁబుట్టి భక్తజన - వశ్యుఁడవై నకృపాసముద్ర! యో
బసవ! భవత్ప్రసాదసుఖ - భాజనుఁజేయవె నన్ను నర్మిలిన్.

1. శివవీర్య - ముద్రితము.

షష్ఠీవిభక్తి

ఉ॥ దుస్తరకర్మభూసురులు - దూషకులై కులమెత్తిపల్కఁగన్
నాస్తికులాచుఁ జూడ శివ - నాగయగారిగుతింపి వారి శ్రీ
హస్తతలంబునందు వికు - లామృతధారలు వెల్లిగుర్యనా
ర్యస్తుతిఁ [1] జేర్చు సబ్బసవ - రాజనకే నతిభక్తి సేయుదున్

షష్ఠీవిభక్తి - కళిక

వెండియు నోంకారసార - విదితమోదితమేళనునకు
పండిపిండి పొలుపు సలుపు - భక్తియుక్తి పాలనునకు
భవ్యసేవ్యశరణ చరణ - పద్మసద్మఖేలనునకు
నవ్యదివ్యలలితగళిత - నాద భేద[2]లోలనునకు
యమ నియమ నిరంతరాంత - రాంగసాంగవర్తనునకు
సమిత శమిత విషమ విషయ - హారి భూరి కీర్తనునకు
సత్యనిత్యభోగయోగ - జంత్ర తంత్రదూరగునకు
సత్యనిత్య శుద్ధ బుద్ధ - సత్త్వ తత్త్వపారగునకు

ఉత్కళిక

మహిఁ బురాతనోక్త భక్తి
మహిత తత్త్వ శక్తి యుక్తి
యిమ్ముఁ గొనగ లింగజంగ
మమగు ప్రాణలింగమునకు
సమ్మతముగ భువిని వెలసి
ప్రమథలీలసొలసి యొలసి
యున్న గణవిరాజితునకుఁ
[3] జన్న బసవపూజితునకు

సప్తమీవిభక్తి

చ॥ అసమగుణాఢ్యునందు, శర - ణాగతవత్సలునందు, జంగమ
వ్యసనమహిష్ఠునందు, భవ - వారణ కారణమందు, భక్తమా

1. నించు. 2. లాలనునకు. 3. చెన్నబసవ.

కళిక

వెండియును సమస్తలోక - విదితవిమలభక్తిబీజ!
దండితేంద్రియప్రచండ - తరళవిషమగుణసమాజ!
జంగమప్రసాదభోగ - సారసౌఖ్యశరధిమగ్న!
లింగసంగతానుభావ - లీలశరధి [1]సంవిలగ్న!
అతులసకలభువనపావ - నావతారపుణ్యమూర్తి!
సతతవితత విమలతత్త్వ - సారసౌఖ్యజనహార్తి!
భవభయప్రసారదూర - భవ్యసులభసుకృతికాయ!
దివిజబృందవందితద్వి - తీయ శంభునామధేయ!

ఉత్కళిక

పరమగురుమతానుకూల
భరితసుగుణ గతివిలోల
లింగపూజనా విధేయ
జంగమార్చ [2]నానపాయ
శ్రీవృషేంద్ర దివ్యమూర్తి
శైవసమయ చక్రవర్తి
భక్తిసత్క్రియాధురీణ
భక్తముక్తిదప్రవీణ!

సార్వవిభక్తికము.

ఉ॥ నీవు దయాపయోనిధివి-నిన్ను నుతించినఁగల్గు భక్తి నీ
చే వరవీరశైవరతి - చేకుఱు, నీకయి యిత్తుఁ గబ్బముల్
నీ వలనం గృతార్థత జనించును, నీకు నమస్కరింతు నా
భావము నందు నుండి సను-బాయకుమీ బసవయ్య! వేఁడెద

వివరణము

నీవు దయాపయోనిధివి — ప్రథమావిభ
నిన్ను నుతించినఁగల్గు భక్తి — ద్వితీయా ,,

1. సోవిలగ్న. 2. నానపాయ

నీచే వరవీరశైవరతి చేకుఱు	తృతీయా విభక్తి
నీకయి యిత్తుఁగబ్బముల్	చతుర్థీ ,,
నీవలనం గృతార్థత జనించును	పంచమీ ,,
నీకు నమస్కరింతు	షష్ఠీ ,,
నీభావమునందు నుండి నను బాయకుమీ	సప్తమీ ,,
బసవయ్య! వేఁడెదన్	సంబోధన ,,

గ్రంథసూచిక :—

1. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారము - చెన్నపురి. తాళపత్రప్రతి సంఖ్య. డి. 2765

2 భారతి-సం. 5. సంచిక 2. (ఫిబ్రేవరు 1928) పుటలు-299-303. బ్రహ్మశ్రీయుత వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారిచేఁ బ్రకటితము.

3. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక. సం. 34. సంచిక 1-2 (చైత్ర-ఆషాఢముల) 9-17 పుటలు -పార్థివ-

శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారిచేఁ బ్రకటితము.

త్రిపురాంతకోదాహరణము

కవి జీవితము

[రావిపాటి త్రిపురాంతకుని వాడుకపేరు తిప్పన. [1] తెలుఁగుకవులలో నీతని చరిత్రము బహుసులభముగా వ్రాయవచ్చును. ఏలయన నితని పేరుతప్ప తలిదండ్రుల పేళ్లుగాని, కులగోత్రవిద్యావిషయము లితరములేవియుఁ దెలియరావు. త్రిపురాంతకుని నితరకృతులు సంపూర్ణముగా దొరకినచోఁ గొంత తెలియునుగాని వానియందు కొన్ని పద్యములే లభించుచున్నవి గావున నీతని చరిత్రము నిగూఢమైయున్నది.

జన్మముచే నెవ్వఁడైనను భక్తిప్రపత్తియుండిరఁడు శైవుఁ డనిచెప్పనొప్పును. ఈ యుదాహరణమునందలి శైవసంప్రదాయాభిజ్ఞతయం జేమి, ప్రాచీనశివభక్త కథానూచనమునం జేమి కవి శైవుఁడఁగుట స్పష్టమే! పేరు శైవుఁడదే! ఈతఁడు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పువాకిలియగు త్రిపురాంతకక్షేత్రమున జనించి తద్దేవునకు భక్తుఁడై శృంగారకావ్యములను భక్తిరసప్రధానములగు కావ్యములు రచియించె

---

1. భాస్కర శబ్దమునకు బాచన్న, తిరుమలశబ్దమునకుఁ దిమ్మన, త్రిపురాంతకునికి తిప్పన, జగన్నాథశబ్దమునకు జగ్గన్న, ఆదిత్యునకు నైతన, భైరవునకు బయ్యన్న వికృతరూపములు.

నని రెండవప్రతాపరుద్రుని కాలములోనివాఁడని శ్రీరామకృష్ణకవిగారు త్రిపురాంతకోదాహరణము తొలిపూర్వానను, మలిపూర్వానముగూడ వ్రాసియున్నారు. దీని కాధారమూహ్యము.

కాలనిర్ణయము

శ్రీరామకృష్ణకవిగారు, త్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతాపరుద్రుని కాలమువాఁడని వ్రాసినారు. త్రిపురాంతకుఁడనుకవి ద్వితీయప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమున నున్నట్లు ప్రతాపచరిత్రమున [1] గలదు. కాకతీయచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁడగు నీప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. 1295 మొదలు 1326 వఱకు బరిపాలించినవాఁడు. కావున నితఁడా కాలమువాఁడు కావలెను. కాని దీనికొక ప్రతిబంధకము గలదు. రావిపాటి తిప్పన్నచాటు ధారయని యప్పకవీయమున యతిప్రాస విషయికమగు మూడవ యాశ్వాసమున ననుస్వారబంధయతి కుదాహరణముగా నీక్రిందిపద్యము దాహరింపబడియున్నది.

మ॥ సరివేసై రిపుడేలభాస్కరులు భాషానాథ ! పుత్రా ! వసుం
ధరయం దొక్కఁడు మంత్రి యయ్యె వినుకొండన్ ; రామయామాత్యభా
స్కరుడో ? ఔ, నయినన్సహస్రకరశాఖల్లేవ వేయున్నవే
తిరపై దానము సేయుచో, రిపులపై త్రివ్వేయుచో వ్రాయుచోన్.

పై పద్యమునందలి పాఠము ముప్పదియిద్దఱు మంత్రుల చరిత్రమున రాయనామాత్య భాస్కరుఁడని యున్నది. ఇదియ సరియగు పాఠము. ఈ భాస్కరులు పెక్కఱు గలరు. వారిలో నీరాయని భాస్కరుఁడు దాతృత్వమున తెలుఁగునాఁటఁ బేరెన్నికఁ గన్నవాఁడు. ఈతనిఁ గూర్చి భట్రాజులు చెప్పినపద్యములు చాలకలవు. గ్రంథవిస్తరభీతి నుదాహరింపమానితిని. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1386 సం॥ ప్రాంతమున రాజమహేంద్రవరమును పరిపాలించిన రెడ్డిరాజు కాటయవేముని యాస్థానముననున్నట్లీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

చ॥ కలయఁ బసిండిగంటమునఁ గాటయవేముసమక్షమందు స
త్ఫలముగ రాయనిప్రభుని బాచఁడు వ్రాసినవ్రాలప్రోఁతలున్
గలుగలు గల్లుగల్లురనఁ గంటకమంత్రుల గుండెలన్నియున్
జలుజలు జల్లుజల్లురనె సత్కవివర్యులు మేలుమేలనన్.

రాయనిభాస్కరుని స్తుతియించిన త్రిపురాంతకుఁడు క్రీ. శ. 1380 ప్రాంతమువాఁడు గావలెను.

ఇందులకు ప్రబలముగ శ్రీనాథకవిరచితమై వల్లభరాయనికృతిగా పేర్వెలసినక్రీడాభిరామమున త్రిపురాంతకుని ప్రశంసగలదు.

---

1. ప్రతాపచరిత్రము. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్త్రిక. సం. 7. పుట. 7.

ఉ॥ నన్నయభట్టు, తిక్కకవినాయకుఁ డన్న, హుళిక్కి భాస్కరుం
డన్ననుఁ, జిమ్మపూడియమరాధిపుఁడన్నను సత్కవీశ్వరుల్
నెన్నుదుటం గరాంజలులు నింతురు 'జే' యని రావిపాటితి
ప్పన్నయునంతవాఁడ! తగునా యిటుదోసపుమాట లాడగన్.

మఱియు నీత్రిపురాంతకుఁడు సంస్కృతమునరచియించిన ప్రేమాభిరామము ననుసరించి తెనుఁగునక్రీడాభిరామము రచియించినట్లా గ్రంథమునఁ గలదు.

"దిప్పమంత్రీంద్ర తనయుఁ డార్యమణివల్లభామాత్యుఁడహరహంబు"

వ. ఆమంత్రిశేఖరుండు రావిపాటి త్రిపురాంతక దేవుఁడను కవీశ్వరుఁడొనరించిన ప్రేమాభిరామనాటకము ననుసరించి క్రీడాభిరామంబను రూపకంబు తెలుఁగుబాసను రచియించినాఁడు."

వల్లభరాయుని తండ్రి తిప్పన్న కర్ణాటకరాజ్యమును పరిపాలించిన మొదటి హరిహరరాయుని రత్నభాండాగారాధికారి యగుటచేతను, నాతని పెదతండ్రి లింగన రెండవ హరిహరరాయుల సేనాధిపతి యగుటచేతను, వీరిరువురు 1404, 1412, సం॥ ప్రాంతమున నున్నవారు.

ఆంధ్రదేశమున భాస్కరుల చరిత్రమునుఁ దెలిసికొనఁగోరువారి క్రింది గ్రంథముల చూడనగును.

(1) ముప్పది యిద్దఱు మంత్రుల చరిత్రము (1889).
(2) భాస్కరోదంతము. కాశీభట్ట బ్రహ్మయశాస్త్రి (1898).
(3) రాయని భాస్కరమంత్రిచరిత్రము. గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి (1900).
(4) కొండవీటి సామ్రాజ్యము. మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశర్మగారు (1915).
(5) చాటుపద్య మణిమంజరి. ప్రథమభాగము వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి గారు 1924 పుట 78-83.

వల్లభరాయఁడును శ్రీనాథుఁడును సమకాలికులు (క్రీడాభిరామము పీఠిక 10 పుట.) కావున. క్రీ. శ. 1404-12 ప్రాంతముననున్న వల్లభరాయఁడు స్తుతించిన కవి త్రిపురాంతకుఁడు క్రీ. శ. 1380 ప్రాంతమువాడనుట సమంజసము.

శ్రీరామకృష్ణకవిగా రూహించినట్లే త్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతాపరుద్రుని కాలమునఁ బెద్దవాఁడు కాకున్నను నాకాలమున ననఁగా క్రీ. శ. 1320 ప్రాంతమున జన్మించి యుండవచ్చును. మఱికొందఱు విద్వాంసులు త్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతాపరుద్రుని యాస్థానవిద్వాంసుఁడని వ్రాసియున్నారు.[1] దీనికి

1. Sources of Vizianagar History 17. Kridabhiramam of Vinukonda Vallabharaya. "This is a translation into Telugu of the Sanskrit Premabhiramam a drama belonging to the class called Vidhi in Sanskrit Dramaturgy of the poet Ravipati Tripurantaka of the court of Prataprudra II of Warrangal. Page 55 (1919) published by Madras University)

కవిగారి వ్రాతయే యాధారమై యుండనోపును. కవి 14 వ శతాబ్ది వాఁడని ప్రతము.

కవికృత యితర గ్రంథములు

త్రిపురాంతక కవికృతు లీక్రిందివి మనకుఁ దెలియుచున్నవి.

(1) త్రిపురాంత కోదాహరణము. (2) అంబికాశతకము. (3) చంద్ర గారావళి. (4) మదనవిజయము.

సంస్కృతమున ప్రేమాభిరామము.

త్రిపురాంత కోదాహరణముగూర్చి ముందు తెలుపఁబడును.

2. అంబికాశతకము

ఇందేడుపద్యములుమాత్రము లభించినవి. వాని నిటఁ బొందుపఱచెదను. శతకమున కంబికా యను మకుటము.

ఉ॥ ఆదిమశక్తి యనాతరుణి యాద్యకుటుంబిని యాకుమారి, ము
త్తైదువ యాతలోదరి, చిదాత్మక యాసతి, విశ్వమాత యా
పైదలి సర్వలోకగురుభామిని యాచపలాక్షియంచు బ్ర
హ్మాదులు వచ్చినిచ్చలు హిమాద్రికి నిన్నుతింతు రంబికా!

ఉ॥ కూడెడి చంద్రుకల్ ?డుదరకూఁకటిఁ బ్రోవఁగ, బొట్టుపైవళుల్
జాడలుదోపఁ గ్రొమ్ముల్లకచన్నులు మించుదోలంక; సిగ్గునన్
జూడఁగ నేరముల్ మెఱుఁగుబాపులు నీవ హిమాద్రియింట నీ
వాడుట కూలికిన్ మనసువాడుటగాదె తలంప నంబికా!

ఉ॥ భారతివై సరోజభవుపాల వసించి, రమావధూటివై
నీరజనాభుఁ జెంది, ధరణీధరనందనవై మహేశ్వరుం
గోరివరించితమ్మ నినుఁ గొల్వక యారక యేలకల్గు సం
సారసుఖంబు లీమనుజసంతతి కిందలపోయ నంబికా!

—(ప్రబంధరత్నావళి. పుట 58).

చ॥ కడఁగగు రత్నదర్పణముఁ జేరినవెన్నెల వోనినిచ్చలున్
దడుపఁగ, పాలసంద్రమునఁ దోఁచి సుధాకరుతోనికందువో
గడుగఁగ, నేరకేటసితకంజము నుంపఁగ, నైజకాంతితోఁ
జూడరివళిల్లి నీ మొఱగముతో సరిపోల్పఁగ జాలు నంబికా!

ఉ॥ అప్పలఁబోరుఁ దల్పులిసిటెంకలు వాతెఱుచూపు గుంచియున్
ద్రిప్పి తెలుక్కునం దెఱచి తిన్నని మోమునఁ గాయు వెన్నెలల్
మప్పిరిగొన్న వేడుకలు మూఁగినసిగ్గసియాడఁ బ్రీతినీ
వప్పరమేశుఁ జూచి తనువర్థము గొంటి పొసంగ నంబికా!

(ప్రయోగరత్నాకరమునందు దాహృతము).

ఉ॥ వ్రాలినకన్నుమంగురులు వాతెఱకెంపు మెఱుంగు జంటిపై
గ్రాలెడు తారహారములు కంకణవారుకరంబు దాపలన్
దూలుచునున్న పయ్యెదయుఁ దోచినకన్నులు మోడ్చి మోడ్చి నీ
పాలగునీశు మేనుసగపాలు మనంబునఁ జేర్తు నంబికా!

ఉ॥ లాచిపరాంగనల్ పరవిలాసమనోహర విభ్రమంబులన్
చూచినఁ జూడఁడుత్తముఁడు చూచినఁ జూచును మధ్యముండు దా
జూచిన చూడకుండి నను జూచు కనిష్ఠుఁడు నన్ను వీరిలో
చూచిన చూడకుండు గుణిఁ జూచిన చూపున చూడుమంబికా!

(తొలికూర్పునుండి)

ఈ శతకమునుఁ గూర్చి శ్రీ రామకృష్ణకవిగారి యభిప్రాయమునిటఁ బొందుపఱచుట యుక్తము.

"అంబికాశతకమునఁ బార్వతీనాయికాగుణవర్ణనములు రసజ్ఞులకింపుగా మృదుభావతోఁ గూర్పఁబడినవి. నేఁటి కాలమున శృంగారరస సముద్రసారవిధురులు కొందఱును, భక్తిరస నియమప్రణాళికాపారీణులు గొందఱును నుత్తమదేవతావర్ణనముల శృంగారరసభావముల రసాభాసములుగఁ దలచుచున్నారు. దీనిలో నుత్తమదేవతలైనను నంబికాశివుల పరస్పరశృంగార రసోన్నతి వర్ణింపబడినది. కాని ధ్వనికారుల మతమున రసాభాసమనునది యొచటను గానరాదు."

ప్రేమాభిరామము

ఇయ్యది సంస్కృతమున వీథిరూపకముగా రచియింపబడినది. క్రీడాభిరామము దీనియాంధ్రానువాదమని తెలిపితిని. ప్రేమాభిరామము సంపూర్ణముగా లభించినగాని గ్రంథపరిశీలనకుఁ గుదురుగలుగదు. ప్రేమాభిరామము పెదకోమటి వేముని "సాహిత్యచింతామణి" యనునలంకార గ్రంథమున నుదాహరింపఁబడినది. సాహిత్యచింతామణి యముద్రితమే - అందుండి.

పరారి సందర్శితసన్నివేశా
పరుత్పరాభూత పయోజకోశా।
ఇహైవమస్తాళ ఫలోపమానా
స్తనా కిమన్తా పురతో భవేతామ్॥

అనుశ్లోకము సాహిత్యచింతామణియం దుదాహృతము. దీని తెలుఁగుపద్యము.

“దొరసెనునందు మట్టుకొని తోరణకట్టై సరోవిభాగమున్
నిరుపమ సరోజకోశరమణీయతఁ దాల్చెను వర్తమాన
త్సరమున నొప్పె హేమకలశంబులచాడ్పున నుండ పేటికిన్
గరిభయానచన్నుఁగవ కౌఁగిలిపట్టులుగాక యుండునే.”

—క్రీడాభిరామము (పుట 86).

మఱియు ప్రేమాభిరాముని వృత్తరత్నాకర వ్యాఖ్యయం దుద్ధరింపఁబడినది.

తరుణం సర్షపశాకం
నవౌదనం పిచ్ఛిలాని చ దధీని ।
స్వల్పవ్యయేన సుందరి
గ్రామ్యజనో మృష్టమశ్నాతి ॥

దీని తెనుఁగు పద్యము.

“శీతకాలంబు కడిమాడ నేయుఁగుడుచు
భాగ్యవంతుండు తేపాడిపల్లెపట్ల
గొఱ్ఱెయోరెంబు నిగురావఁగూరతోడఁ
పిచ్ఛిలంబైన పెరుగుతోడ.”

—క్రీడాభిరామము. (87. పుట).

3. చంద్రతారావళి

ఇందిరువదేడు పద్యములలో నాలుగుమాత్రమే లభించినవి.

మ॥ చరమక్ష్మాధర చారుసింహముఖ దంష్ట్రాకోటి యానాఁగ సం
బరశార్దూలనఖంబు నాఁగఁదిమిరేభ ప్రస్ఫురద్గర్వసం
హరణక్రూరత రాంకుశంబనఁగ నుద్యల్లీల మీరేఖని
త్యరుచిం బోల్పఁగఁ బెంపఁగున్నిదియుచంద్రా! రోహిణీవల్లభా!

మ॥ అమితధ్వాంత తమాలవల్లిలవన వ్యాపారపారీణదా
త్రమొ, సౌగంధికషండ కుట్మలకుటీరాజీసముద్ఘాటన
క్రమనిర్వాణధురీణ కుంచికయొ, నాఁగం బెంపుఁ నీకళా
రమణీయత్వముఁ జూడ నొప్పెసఁగు చంద్రా! రోహిణీవల్లభా!

మ॥ రతినాథుండను మాయజోగి చదలం ద్రైలోక్య వశ్యాంజనం
బఱియన్మున్నుఁ గూర్చి మౌక్తికమయంబై యున్న పాత్రంబునన్
మతకంబేర్పడఁ బెట్టి దాచెనన మీమధ్యంబునన్ మచ్చ సం
తతముక్ కన్నులపండువై వెలయు చంద్రా! రోహిణీవల్లభా!

మ॥ పొలకయ్యంబులఁ గల్గుముద్దుటలుకన్ బుష్పాయుధారాతిమౌ
క్కలఁదీర్పన్ దల మీదగానవగు నీక్రొమ్మేను పుణ్యాంగనా

తిలకంబైన భవానిపాదనఖ పంక్తిం జెంద డెందంబులన్
దలఁతౌ చుక్కలతోఁడి మక్కువలు చంద్రా ! రోహిణీవల్లభా !

—(ప్రబంధరత్నావళి. పుట. 54).

4. మదనవిజయము

ఇత్యాది యొనిమిదాశ్వాసముల గ్రంథమనియుఁ గామశాస్త్రవిషయికమనియూ, బిందుసంజ్ఞాభియోగిక, భార్యాధికార, పారదారిక, వైశికాది ప్రకరణములు గలిగినదనియు వ్రాసి, ప్రతి క్రిమిదష్టమై యుంటనందుండి రెండు పద్యములు మాత్ర మే తొలిపూర్వన శ్రీరామకృష్ణకవిగా రుదహరించినారు.

క॥ సతిగుణవతి యగునేనియు
పతికది రత్నంబ ప్రాణ బంధువయమృతం
బతివయ దుర్గుణియగునేఁ
బతికెడపని చిచ్చుకాలుపక యదికాల్చున్.

మ॥ గుణమున్ సుందరరూపమున్ విభవమున్ గూటంబు సౌభాగ్యల
క్షణమున్ జారుచరిత్రమున్ వినయమున్ జాతుర్యమున్ ధర్మభూ
షణమున్ గల్గిపతివ్రతామహిమ మించంగల్గెనేఁదత్సతీ
మణిచింతామణిఁ దానిఁదాల్పఁగలగన్ మర్త్యుండె మర్త్యుండిలన్.

పై ప్రకరణవిభాగమును సంస్కృత కొక్కోకమునగలదు. ఇది కన్నడమున 'మదన తిలకము' అను గ్రంథమున కనువాదమని 'పూర్వసాహిత్య వీథులు' అను నా వ్యాస మునఁ జూపితిని భారతి - సం. 26. సం. 8.

కొక్కోకమును దెలుఁగున రచియించినకూచిరాజు ఎఱ్ఱన త్రిపురాంతకుని నుతియించుట నీగ్రంథకర్తృత్వము నిశ్చయమని చెప్పనొప్పను]

ప్రథమావిభక్తి

ఉ॥ శ్రీనగచక్రవర్తి తుది - శృంగము చూచెదమంచు నేఁటికిం
బోననికేంబు నుండునిదె - పుట్టువుఁజావును లేని మందు నా
చేననుచుంబతాకయును - చేఁదనునాచలమెక్కి చీఱుఁ బం
చాననుఁడిందుమౌళి త్రిపు - రాంతక దేవుఁడు భక్తలోకమున్.

కళిక - వృషభతిరగడ - త్రిపుటతాళము.

మఱియు సజ్జనభక్తగృహముల - మరగి తిరిగెడి కామధేనువు
కలదలెఱుఁగక వేఁడు దీనులఁ - గదియు జంగమరత్నసానువు

శైలజాముఖ చంద్రరోచుల - చవులఁదవిలెడు నవచకోరము
వేలుపుందపసుల తలంపుల - వెల్లికొల్పెడు నమృతపూరము
దేవతలు మువ్వురకు నవ్వలి - దెస వెలుంగుచు నుండునెక్కటి
భావవీథులఁ గలసి పలుకులఁ - బట్టిచెప్పఁగరాని చక్కటి
ఆఱురేకుల మంత్రకుసుమము - నందు వెలిఁగెడి చంచరీకము
వేఱుసేయక యోగిజనములు - వెదకిపొందెడు, నూర్ధ్వలోకము

ఉత్కళిక

అడుగుఁ దమ్ములఁ జొప్పునసిగని
యడరి శునకాకృతులు గైకొని
మీఱి చదువులుదవుల ముందట
బాఱు క్రోడము నేసి మందట
లాడి తనుమార్కొనఁగ వచ్చిన
క్రీడికోరినవరము లిచ్చిన
యాటవికకుల సార్వభౌముఁడు
జూటభాస్వత్తుహినధాముఁడు

ద్వితీయావిభక్తి

ఉ॥ పామును హారమున్, నెలయుఁ - బాపటసేసయు, నేఱుమల్లికా
దామము, తోలుదువ్వలువు - దట్టపుభూతియు చందనంబుమై
సామునఁజాలనందముగ - సన్నిధిసేసిన చూడగంటినే
నామదిలోఁ గుమారగిరి - నాథుని శైలసుతాసనాథునిన్.

కళిక - విజయభద్రరగడ - జంపెతాళము.

మఱియు వేలుపులేటి - మాళినాఁగినవాని
నెఱయఁ గన్నపనోటి - నీటఁదోఁగినవానిఁ
బాలఁతితో నొక్కొడలఁ - బొత్తుఁగూడినవాని
దలఁకిసేనమరాజు - దాడి కోడినవాని
శాఖ్యతొండని రాల - జడికి నోర్చినవాని
సాఖ్యతరసాయుజ్య - సరణిఁగూర్చినవాని

వెన్నెలలఁ బురుణించు - వెలఁదినవ్వులవాని
వెన్నునకు నలువకును - వెదుక దవ్వులవాని

ద్వితీయావిభక్తి - ఉత్కళిక

చిగురుఁగైదువు వెఱికి
మగల సిగ్గులు నఱికి
సతులఁబాటులు పఱిచి
యతులవ్రతములు చెఱిచి
అలులు చిలుకలు పిండు
లెలయఁగొలువఁగ నుండు
మరు జయించినవానిఁ
గరుణమించిన వాని

తృతీయావిభక్తి

ఉ॥ వాలినటించుముక్తివర - వర్ణినిపయ్యెదకొంగు చాడ్పునన్
గ్రాలు నిజాంకపుంబడగ - కన్నులఁ జూచినఁజాలు, నిమ్నగా
స్ఖాలితమౌళిచేత, పుర-భంజనుచేత, కుమారపర్వతం
బేలెడు రాజుచేత ఫలి - యించు జనావళి కోరుకోరుకుల్.

కళిక - హయప్రచారము లేక తురగవల్గనము - రూపకతాళము.

మఱియు మత్త్రిమాని మొదల - మరగి యున్న గురుని చేతఁ
గొఱలి తాపసులకు నెఱుకఁ - గొలుపు జటిలవరుని చేత
నంబివనుప కుంటెనలకు - నడచిన యెడకాని చేత
నంబరాదితత్త్వములకు - నవలయైన ఱేని చేత
బల్లహుని వధూటికాస - పడిన దుండగీని చేత
నల్లయలకనేలురాజు - నసుఁగు సంగడీని చేత
భూతిపూయుమానవులకుఁ - బుట్టుమాన్పువైద్యు చేత
ప్రీతి ధాతపునుకకోర - భిక్షసేయునాద్యు చేత

ఉత్కళిక

ఇలరథంబు లీలనొప్ప
నలువ నిగమహారులరొప్పఁ
బూనగఁ బాఁప నారిఁబట్టి
పసిఁడి కొండ యెక్కువెట్టి
జడధినిద్రప్రోవు శరముఁ
దొడఁగి నేలఁగూలఁ బురము
లేసియున్న జోదుచేత
దాసవర కణాదుచేత

చతుర్థీ విభక్తి

ఉ॥ ఆఱడియాస నీరసధ - రాధిపలోకము లిండ్లువాకిళుల్
దూఱుటమాని శ్రీనగము - తూఱువువాకిలిఁజొచ్చి పాపముల్
నీఱుఁగఁజేసి గంధవతి - నీటనుఁ గ్రుంగి మనంబులోని చి
చ్చాఱఁగఁ జేయుటొప్పు త్రిపు-రాంతక దేవునకై నమస్కృతుల్

కళిక - వృషభగతిరగడ - త్రిపుటతాళము.

మఱియును మెఱయఁగ దిశలనియెడు నును
మడుగులు గట్టినశృంగారికినై
కొఱలినదయబాణాసురుమోసలఁ
గూరిమిఁ గాచిన ఫణిహారికినై
మేలపుఁ జదువులు చదివిన విని మది
మెచ్చినలక్ష్మీపతి బావకునై
యీలువుగల సద్భక్తులు ముక్తికి
నేఁగెడు చేరువ పెనుత్రోవకునై
కూటికిఁ గూరకు కూరిమిభక్తుల
కొడుకుల నడిగెడి వెడజోగికినై

ఏటికి బోఁటికి జడలును నొడలును
నిచ్చిన జగదేకత్యాగికినై
ప్రొద్దును రేవెలుఁగును నేత్రములై
పొలయఁ గనుంగొనియెడు దేవునకై
నిద్దములగు పెద్దల పేరెఱుకల
నెలకొనియెడు నిశ్చలభావునకై

ఉత్కళిక

కడు దీనతతో ముదితాపసికై
వడి నింటికిఁ జని వెడకప్పెరగై
కొని యాలుమగల వెనురచ్చలకై
చను దెండని నిక్కము సేయుటకై
వెనుద్రిప్పినగుండములో పలఁగై
కొని చని తనయెప్పటిరూపముకై
కొని గుండయ మెచ్చినవేల్పునకై
వినతపితామహ ఫణితల్పునకై

పంచమీవిభక్తి

ఉ॥ పోయెడుఁగాల, మన్యగతిఁ బొందదు మోక్షము, వెండికొండకుం
బోయెడు త్రోవమీఁ దెఱుఁగఁ - బోలదు మానవులార! రండు లేఁ
ద్రాయవుఁగొండ కండు శివ - భక్తులలోఁగొను నద్రిరాజక
న్యాయుతపుణ్యమూర్తివల - నం గడతేఱెడు జన్మఖేదముల్

కళిక - జయభద్రరగడ - జంపెతాళము.

మఱియు సకలాశ్రితుల - మనుచు నర్థమువలన
వఱలు పరమానంద - వనధితీర్థమువలన
కొమరుమిగిలిన మంచుఁ - గొండయల్లునివలన
విమతపురదహన కర - విష్ణుభల్లునివలన

శివభక్తహృదయ సం - చితనిధానమువలన
వివిధరూపములలో - వెలయు జ్ఞానమువలన
అజ్ఞాన ఘనతమం - బడచు దీపమువలన
సుజ్ఞానులకును బోడ - సూపురూపమువలన

పంచమీవిభక్తి-ఉత్కళిక

తన కినుకలోఁ బుట్టి
కనలి దక్షునిఁ గొట్టి
యడరి వేల్పులఁ బఱచి
తొడరి జన్నము చెఱచి
వీరభద్రుఁడు వచ్చి
చేరి మ్రొక్కిన మెచ్చి
యలరుదైత్యునివలన
దళితదైత్యునివలన

షష్ఠీవిభక్తి

చ॥ కమలజుతోరపుంబునుక - కంచెము, పాదసరోరుహార్చనా
కమలము వారిజోదరుని - కన్ను, కరంబున కాదిభోగి భో
గము రవణంబు చంద్రుఁడు శి - ఖాకుసుమంబటె యెవ్వరీ డుమా
రమణునకుం గుమారగిరి - రాజనివాసున కన్యదైవముల్.

కళిక - హయప్రచారము లేకతురగవల్గనము - రూపకతాళము.

మఱియు మెఱయు వేదవాద - మథన కథనసారమునకు
మెఱయు దట్ట ముట్టి ముట్టు - మేటినీటితీరమునకు
బత్తులుత్తులొరసి యొరసి - పట్టు గట్టి తేజమునకు
సత్తుఁ జిత్తుదానయైన - సత్యనిత్యబీజమునకు
వలచి కొలుచు వారిఁ చేరి - వలపుఁదలపు దయ్యమునకు
నిలిచి నిలిచి చూడఁజూడ - నిండియుండు తియ్యమునకు
మునులు ఘనులు బోధవీధి - ముట్టినట్టి తత్త్వమునకు
పనులుఁ గనులునెఱుఁగనట్టి - పరమపదమహత్త్వమునకు

ఉత్కళిక

కదలి వదలి జూటకోటి
చదలఁబొదలనేటి నీటి
కడలఁగడలఁ జెందె చెంది
జడల నొడలఁ బొందె పొంది
బాలలీలఁ జూడ జూడ
పోలి లీలఁ గ్రీడలాడ
నాది నాథ జనకమునకు
వాదపూరి కనకమునకు

సప్తమీ విభక్తి

ఉ॥ వాచవిలోనుగా నొడలి - వాకిళులం జవిచూపుతీపులం
క్రోచి శివార్చనానియతి - తో వెలిచూడక చూడనేర్చినన్
లోచవిఁ బోలునే చవులు - లోకముఁ జూడనిచూపులం గుమా
రాచలనాథునందు ప్రియు - రాంతకునందు కరంగు చిత్తమా!

సప్తమీవిభక్తి-కళిక

జయభద్రరగడ-జంపెతాళము.

మఱియునుఁ గటాక్షజిత - మారునందు
తిఱిప్రౌఢు సొమ్మగు ను - దారునందు
బరులూను భక్తపశు - పాలునందు
కరుణా సుశీతకరి - కాలునందు
జగములు జనించు తొలి - జాడయందు
నిగమార్థముల్ నిలుచు - నీడయందు
పాడవెల్ల శాంతియగు - పుణ్యునందు
కడలేక యొప్పునర - గణ్యునందు.

ఉత్కళిక

ఇలయు సలిలంబు
వెలుఁగు ననిలంబు

దివియు మిత్రుండు
కువల యాప్తుండు
పరగు యజమాన
పరిపూర్ణుఁడైన
యష్టతను నందు
శిష్టనుతునందు.

సంబోధన

ఉ॥ శ్రీచనుదోయివై శరముఁ - జేర్చి, భుజంగమరాజ సజ్యహే
మాచల మెక్కుడించి నిగ - మావళి యఱ్ఱులు వీడ్చి, పద్మజుం
జూచి మొగంబులిచ్చి దివి - జుల్ గొనియాడఁ గనున్న నీరణాం
తా చరణంబు విందు చెవు - లారఁ గుమారగిరీంద్రమందిరా!

కళిక - జయభద్రగడ - జంపెతాళము.

మఱియు నానామంత్ర - మణిగణసుధాకల్ప!
కొలువు నేనుఁగుమోము - కొడుకుఁగాంచినవేల్ప!
మూఁడుమోముల పోటు - ముట్టుఁ బట్టెడుశూర!
వేఁడిచూపులఁ దియ్య - విలుతుఁ ద్రుంచిన ధీర!
తాపసుల యీలువుల - తనరు తపములపంట!
చూపులకు నెల్ల పర - సుఖవార్ధి వెన్నింట
తిలకాయమానదీ - ధితిసుధాసంసూతి!
వెలుఁగులకు నెల్లతొలి - వెలుఁగగు పరంజ్యోతి!

ఉత్కళిక

వినుతముఖనలినమును
ఘనజఘనపులినమును
వరవళితరంగములు
గురుకుచరథాంగములు

గలిగిన యుమానరసి
లలితముఖముల బెరసి
క్రాలునొక కలహంస !
బాల చంద్రోత్తంస !

సార్వవిభక్తికము

శా॥ నీవాద్యుండవు, నిన్నుఁదెల్పుచదువుల్ - నీచేత మేలొందఁ నీ
కై వాక్పూజలొనర్తు, నీవలన బ్ర - హ్మాండావళుల్ పుట్టు నీ
కేవేల్పుల్ సరి, అన్యదైవభజనం - బేనొల్ల నీయందు మ
ద్భావంబొందఁ దగున్ గుమారగిరినాథా! చంద్రచూడామణీ!

గ్రంథసూచి :—ముద్రితములు

1. త్రిపురాంతకోదాహరణము - విస్మృత కవులు-6. శ్రీమానవల్లి రామ కృష్ణ కవి గారిచే, వనపర్తి, బ్రహ్మవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలలో ముద్రితమై ప్రకటితమైనది - 1912.

2. శ్రీతిరుమల వేంకటేశ్వరపత్రిక - ఏప్రిలు 1933. ప్రకటనము. శ్రీరామ కృష్ణకవి.

3. త్రిపురాంతకోదాహరణము. 1937- నిడుదవోలు వేంకటరావు, కాకినాడ ముద్రాక్షరశాల కాకినాడ.

4. ,, 1947 పునర్ముద్రణము, వావిళ్ల ముద్రణాలయము, మద్రాసు.

1. తాళపత్రప్రతి - ఒకటి మాత్రమే.

తంజావూరి శ్రీ సర్వతీ పుస్తక భాండాగారము. సంఖ్య. 166. M. 400. S. 16¾×1¾. L. 11 11·3. G. 110.

1. కవిజీవితము. తెలుఁగు కవులచరిత్ర. 4 వ భాగము.

2. గ్రంథవిషయము. త్రిపురాంతకోదాహరణము. ప్రత్యేకగ్రంథము చూడఁ దగును.

——: ఉదాహరణ లక్షణములు :——

విన్నకోట పెద్దన - కావ్యాలంకార చూడామణి

పెద్దన జీవితము తెలుగుకవుల చరిత్ర ౪ వ భాగమున చూడనగును.

కం॥ ధరఁ జాటుకృతులలోనం
బరగు నుదాహరణమను ప్రబంధము తద్వి
స్తరలక్షణంబు పరువడిఁ
బరికింపఁగఁ దగు నశేషభాషాకవులున్.

కం॥ చతురశ్రత్ర్యశ్రాదివి
తతయతితాళములు గలుగు దళములనెల్లన్
కృతగుచ్ఛానుప్రాసం
బతులితగతి నిలుపఁదగు నుదాహరణలకున్.

కం॥ సురభాషాది ప్రాకృత
పరిభాషలనైన నితరభాషలనైనన్
విరచించుట యుక్త ముదా
హరణ మిలాసురముఖాదులగు పుణ్యులకున్.

విభక్తులకు మాఱుపేరులు——

సీ॥ ప్రథమావిభక్తిఁ జొప్పడు వాణినాఁగ, రెం
డవయది ఝుటనాఁగ నతిశయిల్లు
కీర్తి మూఁడవ విభక్తికిఁ బేరు, నాలవ
యది దేవలాభిని యండ్రు కృతులఁ
బంచమి పాణినాఁ బరగు, షష్ఠివిభక్తి
పాటిల్లు సుకవులు మోటినాఁగ
సప్తమి ఘోటికా సంజ్ఞత సంబుద్ధి
సరసావళీనామ జగతివీని

విభక్తుల కధిదేవతలు——

కయినవేల్పులు వీరావళియును గీర్తి
మతి సుభగయును మతి భోగమాలినియును

మహిఁగళావతియును గాంతిమతియుఁగమల
యును జయవతియునాఁగ నొప్పు నెపుడు.

కం॥ ఈవిదితాష్ట విభక్త్యధి
దేవత లాఖ్యలయు నామధేయసమముఁగా
భావింపఁదగిన శుభములఁ
గావింతురు కర్తృనాయక ద్వయమునకున్.

కం॥ మును శుభగణవర్ణతఁబ
ర్విన మాలినియొండె చండవృత్తము యొండెన్
దనరింపవలయుఁ బ్రథమకు
ఘనకలికాత్మక తదర్ధకలికాయుక్తిన్.

కం॥ ఇంబడరఁగఁ బ్రథమాదుల
సంబుద్ధ్యంతములనైన సరళవిభక్త్యా
లంబనపద్యమ్ముల బిరు
దంబులు గలపౌరుషములుదగ నిడవలయున్.

తే॥ కళికయేతాళమునఁ బరిఘటితయయ్యె
నుత్కలికయును దానన యునుపవలయు
నంత్యచాతుర్థికోత్కలికాఖ్యఁజూడఁ
బడి చతుర్థినిఁబోలె చూపట్టవలయు.

కం॥ ఓజఃపదబహుళము, వి
భ్రాజితపటుగాఢరీతి బంధురమును ని
చ్ఛాజాతరసవిభావవి
రాజితమునుగా నుదాహరణఁ దగుఁజెప్పన్.

కం॥ నాయకవిభవమునకుఁ గవి
నాయకచతురతకు భాజనంబగు పద్యం
బాయితముసేసి యిడఁదగు
నాయతిగాఁదుదలయం దుదాహరణలకున్.

స ద్ద ళి

కం॥ సంబుద్ధివిడిచి, మునుగల
సంబంధంబెడల కుండ, స ప్తవిభక్త్యా
డంబర మొడలించిన నొడి
కంబగు సద్దళి యనంగఁగవులకుఁ జెప్పన్.

ప ద్ద ళి

తే॥ సరివిభ క్తులు సంబుద్ధిసహితఁగాఁగఁ
జెప్పనొప్పారుఁబద్దళి సిద్ధమగుచు

వి ద్ద ళి

యు క్తసంబుద్ధి విషమవిభ క్తికలిత
మైనకృతిపేరు విద్దళియంద్రు బుధులు.

ర గ డ

కం॥ సరిమొనిమిది రేకులచేఁ
బరువడి నుత్సాహవృ త్త పదయుగళముచే
నిరవుగవడి ప్రాసంబుల
నరుదుగ రచియింప రగడయగు తగురీతిన్.

బిరుదావళి చక్రవాళలక్షణములు సంస్కృత భాగములోఁ జూడనగును.

గ్రంథసూచి—కావ్యాలంకార చూడామణి. (వేదమువారి ముద్రణము 1929).
కావ్యాలంకార చూడామణి—

తాళపత్రప్రతులు— తంజావూరు పుస్తకభాండాగారము. సంఖ్య 6-92, 693.
మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాల సంఖ్య 11-18-18.

ఉదాహరణ భేదము.

(శ్రీనాథుని హారవిలాసము)

శ్రీనాథచరిత్రము :—తెలుఁగుకవులచరిత్ర - 5 వ భాగమున చూడనగును.

విద్దళి

"సంబుద్ధితోడ విమమవిభక్తులతోడఁ బలికినకృతియు విద్దళియునంగ".

— అప్పకవీయము. (4-307)

హారవిలాసము. సప్తమాశ్వాసము. కిరాతార్జునీయకథ. 92-99 పద్యములు:—

ప్రథమావిభక్తి:—

క॥ నీవ పరబ్రహ్మంబవు
నీవఖిలాజాండపతివి - నీవు ప్రసన్న
శ్రీవిభవారోగ్యాయుః
ప్రావీణ్యప్రాభవైక - ఫలదుఁడవు శివా!

ద్వితీయావిభక్తి: —

క॥ నిన్నుఁ ద్రిజగన్నివాసునిఁ
బన్నగకంకణుని భక్తపర తంత్రుని స
ద్భ్యున్నత కరుణాగుణ సం
పన్నునిఁ గనుగొంటి మంటి బాలేందుధరా!

తృతీయావిభక్తి: —

క॥ నీచేతఁ గృపానిధిచే
వాచాగోచర వివేకవై భూత్యునిచే
నోచంద్రకలాశేఖర!
యాచించి మనోరథార్థ - మర్థింగందున్

చతుర్థీవిభక్తి:—

శా॥ నీకై యేను దపంబు చేసితి మహా - నిష్ఠాగరిష్ఠస్థితిన్
నీకై సంస్తుతి సేయుదుం గడగినా - నేర్పొప్పఁగా నెంతయుఁ
నీకై పూజయొనర్తుఁ గ్రొత్తవిరుల - న్నిత్యంబు సద్భక్తితో
నీకై సేవయొనర్తు శంభో సరుచు - న్వేదండ చర్మాంబరా!

షష్ఠీవిభక్తి:—

తే. గీ॥ సాటియెవ్వరు నీకు నిశ్శాటజఘన
కైటభారాతిహాటక గర్భవంద్య
ఘన జటాజూట వాటి కాఘటిత వికట
గగనగంగా స్రవంతిక! కరటివైరి!

సప్తమీవిభక్తి:—

కం॥ నీయందు జగములుండన్
బాయక యాజగములందు బాయక నీవుం
దీయనువు దెలియు నజునకు
దోయజనేత్రునకునైనఁ దోపదు శర్వా!

సంబోధన :—

శా॥ జయ సర్వేశ్వర! సర్వలోకజనకా! చంద్రార్ధచూడామణీ!
జయకామాంతక! కామితార్థఫలదా! చక్షుశ్శ్రవఃకుండలా!
జయ సంపూర్ణకృపాగుణైకవసతీ! శైలేంద్రజావల్లభా!
జయ దక్షాధ్వరమర్దనా! జయగిరీశా! యీశ! రక్షింపవే!

పై వానిలో పంచమీవిభక్తి లేక, సంబుద్ధితోఁగూడ నేడు విభక్తులు గావున నివమవిభక్తులైనవి.

భీమఖండమున (1-118) భీమేశ్వరుని కొలువుకూటమున "జేగో లగంబుండి ... ... చంపూచాటునాటకోదాహరణజయఘోష చక్ర వాళ చతుర్భద్ర చతురాతిప్రబంధంబులాకర్ణించుచు." అని ఉదా హరణములను శ్రీనాథుఁడు ప్రత్యేకముగ పేర్కొనినాఁడు.

గ్రంథసూచి. ముద్రితములు.

1. హారవిలాసము- 1901. సరస్వతీ పత్రికలో ముద్రితము.
2. ,, 1913. వావిళ్ల వారిచే ముద్రితము
3. ,, 1940. ఆనందముద్రణాలయమువారిచే ముద్రితము.
బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారిచే పరిష్కృతము.

అముద్రితము - తాళపత్రప్రతులు -
తంజావూరి పుస్తకాగారము - సంఖ్య 286.
మదరాసు ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకశాల - సంఖ్య R. 104.

అనంతచ్ఛందస్సు :— ఛందోదర్పణము - ఉదాహరణలక్షణము

[అనంతుని జీవితము - తెలుఁగు కవులచరిత్ర 6వ భాగము చూడుఁడు.]

సీ॥ భాసిల్లుసప్త విభక్తులందును మఱి
సంబోధనంబును సరవిఁగాఁగ
ప్రభునామయుతముగాఁ బద్యమొక్కటియునుఁ
దగఁజెప్ప రగడ భేదంబులందు
కళికలు ప్రత్యేకదళము లెన్మిది చేసి
తత్పరార్థముల నుత్కళికలనఁగ
నేకసమాసమై యేడుదళంబులు
తుదవిభక్త్యర్థంబు దోపఁ బలుక
తే. గీ. దానికెనఁగాఁగఁ జిక్కినదళముమర్చి
ఫణితు లొడఁగూర్చి సార్వవిభక్తికముగఁ
గట్టకడపటి పద్యమొక్కటి రచింప
నది యుదాహరణంబగు నబ్జనాభ ! (3-68)

సీ॥ ప్రథమ విభక్తికిఁ బరగు వీరావలి
మఱి ద్వితీయకు* గీర్తిమతి దలంప
సుభగాభిధానమచ్చుగఁ ద్వితీయకు చతు
ర్థికి భోగమాలిని దృఢముగాగ

---

* పైవానిలో గీర్తిమతి, కళావతి, భోగమాలిని, జయగతి మొదలగునవి ఆయా పాత్రల పేళ్లనియు, తొల్లి దేవదాసీలీయుదాహరణములను చదివి నాట్యము సేయుచుండెడువారనియు వారివారి పేళ్లుఆయా విభక్తులకుఁ బెట్టఁబడెననియు నిది ప్రాచీనసంప్రదాయమనియు బ్రహ్మశ్రీ వేటూరిప్రభాకరశాస్త్రిగారు తెలిపిరి.

షష్ఠిఁ బంచమికి కళావతి కాంతిమతి షష్ఠి
కమరు నుదాత్త సప్తమికిఁ గమల
సంబోధనమునకు జయగతి యీగతి
దగు విభక్త్యధిదేవతాచయంబు

గీ॥ నెలమి నయ్యయి విభక్తులనెనగఁ జెప్పఁ
గావ్యములను సంతోషించి కరుణతోడ
నాత్మనామాభిరూపఫలాభివృద్ధి
భర్తలకుఁ గర్తలకుఁ జేయుపద్మనాభ.

గ్రంథసూచి :—

అనంతచ్ఛందస్సు లేక ఛందోదర్పణము.

తాళపత్రప్రతి—

వ్రాఁతప్రతి - మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాల ఆర్. 530.

ముద్రితప్రతులు—

1. వావిళ్లముద్రణము - 1921 శ్రీగిడుగు సీతాపతి పీఠికతో ప్రకటితము.

2. ,, 1947 { డిటో. నిడుదవోలు వేంకటరావు పీఠిక. }

—: ఉదాహరణ లక్షణసూచనము :—

చింతలపూఁడి యెల్లకవి, (రాధామాధవకవి)

[రాధామాధవకవి శ్రీకృష్ణదేవరాయల కాలమున విలసిల్లినవాఁడు. ఈతని గ్రంథము లిదిగాక విష్ణుమాయా నాటకము, తారక బ్రహ్మరాజీయమును గలవు. వీనిలో విష్ణుమాయా నాటకము - మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయాంధ్రభాషాశాఖచేఁ బ్రకటితమైనది. శ్రీపీఠికాపురరాజేంద్రులు దీనిని పునర్ముద్రణము గావించిరి. తారకబ్రహ్మరాజీయ మముద్రితము.]

ఈతఁడు తన రాధామాధవమున శ్రీకృష్ణస్తుతియందు నుదాహరణ లక్షణములలో నొకటియగు సార్వవిభక్తిక పద్యమును రచియించినాఁడు. అది రగడలో నుండుటయు విశేషము.

మధురగతి రగడ :—

నీవేచిన్మయమూర్తివి తలపఁగ
నిన్నుం గొలువ శుభము సేకూరును
నీచేతఁ దమోావరణము విరియును
నీకై నుతివాఙ్మణు లొనఁగూర్చుట
నీ వలనఁ గృతార్థత్వము నొందుట
నీకును సరిగా రేవేలువులును.
నీయందు దలంపులు నిలుపందగు
నీరేజాతూ ! రతు నమస్తే

రాధామాధవము - శ్రీకపిలేశ్వరపురాపధితులచేఁ బ్రకటితము. కాకినాడముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ. 1936.

1. రాధామాధవము—

తాళపత్రప్రతి ఆర్. 346 మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాల.

2. విష్ణుమాయా నాటకము డి. 787 డిటో.

వ్రాఁతప్రతి

3. తారకబ్రహ్మరాజీయము ఆర్. 347 డిటో.

ఈ తాళపత్రప్రతి - కీర్తిశేషులగు మానా.....గారు. సుందరము పంతుల వారు తొలుత దీనిని సంపాదించిరి. వారి భాండాగారమునుండియే యది ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకశాలలో చేరినది.

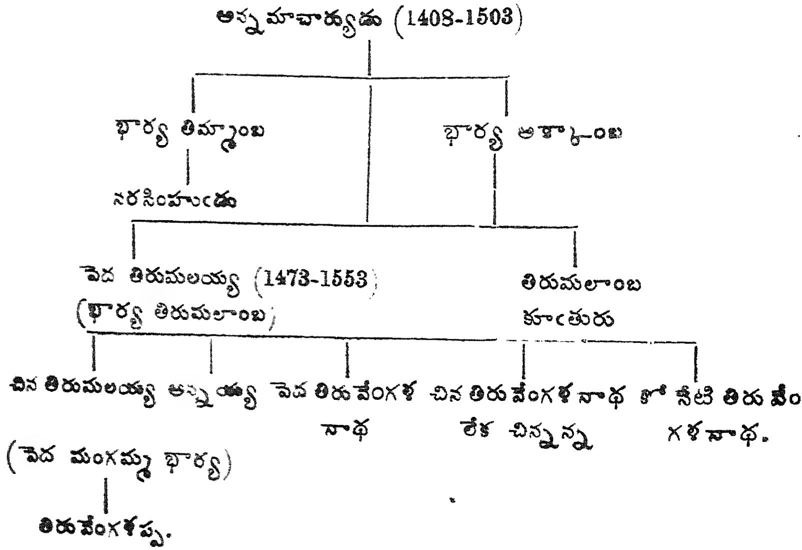
శ్రీ వేంకటేశ్వరోదాహరణము

కవి :— తాళ్లపాక పెద తిరుమలయ్య (క్రీ.శ. 1463-1553)

[వేంకటేశ్వరోదాహరణమును రచించిన తాళ్లపాక పెద తిరుమలయ్య, తిరుపతిదేవస్థానమున మొదటి సంకీర్తనాచార్యులై మహాప్రసిద్ధిం జెందిన తాళ్లపాక యన్నమాచార్యుల పుత్త్రుఁడు. తాళ్లపాకవారు తొలుత నందవరీకులు, ఋక్శాఖీయులు, ఆశ్వలాయన సూత్రులు, భారద్వాజ గోత్రులు - కడపమండలములో, రాజంపేట తాలూకాలోని తాళ్లపాక గ్రామము వీరి తొలినివాసము - కావుననే తాళ్లపాక యూరిపేరు, వీరికింటిపేరైనది. వీరిలో తాళ్లపాక అన్నమాచార్యుఁడు, వైష్ణవముస్వీకరించి తిరుపతి వేంకటేశ్వరస్వామి సన్నిధిని సేవకై, తిరుపతినే నెలకొనెను. నాఁటినుండియు, సంకీర్తనా చార్యత్వము నెఱపుచు నేఁటికిని తిరుపతి వారినివాసస్థానమైనది.

పెద తిరుమలయ్య తండ్రి యన్నమార్యులు క్రీ. శ. 1408-1503 వఱకు 96 ఏండ్లు జీవించిరి. వారు క్రీ. శ. 1424 లో తమ 16 వ యేట శ్రీవేంకటేశ్వర సన్నిధానమున సంకీర్తనలు చేయుట ప్రారంభించి, 80 యేండ్లు సేవచేసి, 23-2-1503 తేదిని వైకుంఠవాసులైరి. ఆనాఁడే, సంకీర్తనాచార్యత్వము, తన కుమారుఁడగు పెద తిరుమలయ్యకిచ్చి, సేవచేయనాజ్ఞాపించిరి. పెద తిరుమలయ్య గారి కానాఁటికించుమించుగ 40 యేండ్లుండుటచే వీరిజన్మకాలము 1463 ప్రాంతము కాఁదగును. పెద తిరుమలయ్యయును క్రీ. శ. 1553 వఱకును నఖండముగ శ్రీ వేంకటేశ్వరుని సేవచేసి ఆయిదుగురు పుత్త్రులఁబడసి సంకీర్తన గ్రంథరచనకావించి, సాహిత్యపథకము జవిజూచి, కృతకృత్యుఁడయ్యెను. ఈతని నాల్గవ కొమారుఁడే యీతరువాత తాళ్లపాక కవులలో మహాప్రసిద్ధికెక్కిన చిన్నన్న. తన తండ్రివలె, పెద తిరుమలయ్యయును చిరకాలజీవియై యుండెను. ఈతఁడు జీవించియుండిన కాలముననే, నీతని పెద్ద కొమారుఁడు, తిరుమలయ్య పెద్దవాఁడగుటచే, కొమారుని చిన తిరుమలయ్యయనియు, తండ్రిని పెద తిరులయ్యయనియుఁ బిలిచెడివారు. అవియే గ్రంథములలో కూడ రూఢములైనవి.

ఈ క్రింది వంశవృక్షమువలన పైని వివరించిన విషయములు స్పష్టపడగలవు.

పెద తిరుమలయ్య, తండ్రియగు నన్నమాచార్యులవలె చాలఁ బ్రసిద్ధులగుటచే వారెన్నియో విధముల వ్యవహృతులగుచుండెడివారు "పెద తిరుమలాచార్యులు, పెద తిరుమలయ్యంగారు, అన్నయ, తిరుమలయ్య, అన్నయ తిమ్మనార్యులు, పెరియ తిరుమలయ్యంగారు, తిమ్మయ, తిమ్మయార్య, తిరుమల, తిరుమలాచార్య, తిరుమల గురు, తిరుమలార్యదేశిక, తిరుమలయ్యంగారు, తాళ్లపాక తిరుమలయ్య." .... ఈతని నాల్గవ కొమారుఁడు తాళ్లపాక చిన్నన్న, తనకృతులలో నీతని తండ్రినిఁ గూర్చి యిట్లు ప్రశంసించియున్నాఁడు.

"అష్టమహిషీ కల్యాణము (4, 5 పుటలు 80-108 ద్విపదపంక్తులు)
అక్కలాంబుధి కన్యయన నొప్పునట్టి
అక్కలాంబకు సుముఖాబ్జ బింబకును
గరిమ నంబుధిసుధాకరుఁడు జన్మించు
సరళిమై తిరుమలాచార్యుండు వొడమె
............ఉరుయోగ సామ్రాజ్యవిభవ
జనకుఁ డాతిరుమలాచార్యవర్యుండు
వేదాంత విద్యాప్రవీణుఁడై యాంధ్ర
వేదాంత మొనరించె, ద్విపదరూపమున
హరివంశ కావ్య మాయతరసస్ఫూర్తి
హరివంశ మిగురొత్త ననువొందఁజేసి

చక్రవాళములోన సరిలేదనంగ
చక్రవాళముగ మంజరి రచియించి
శ్రుతులచిక్కులు దీర్చు శుకతాతవోలె
సతతరేఫలకారసరణు లేర్పఱచి
సంగీతసాహిత్య సార్వజ్ఞకత్వ
మంగళ సామ్రాజ్యమహితుఁడై యలరె
మండెముకోటలో మండలం బెలుఁగ
మండలాగ్రాహతి మండితపుష్ప
దామమై ధర్మాంగదస్థితిఁ బొలిచె
నేమహామహుని యహీనగాత్రమున
నాపావనాత్ముని యంగనామాళి
రూపపాలి ప్రత్యరుచిర భావముల
సరసిజాలయఁబోలు సాధ్వీలలామ
తిరుమలాంబయనంగ తేజంబు మెఱసి
యరుదొందె నయ్యంతియులపంచకల్ప
తరువులు నానొప్పు తనయరత్నముల"

పెదతిరుమలయ్య కృతులలో, ఆంధ్రవేదాంతమును, హరివంశమును మనకు లభ్యముకాలేదు. తక్కిన కృతులఁ గూర్చి వివరించెదను.

నీతిసీసపద్యశతకము

ఇది సీసపద్యశతకము "కలితలక్ష్మీశ సర్వ జగన్నివేశ! విమలరవికోటి సంకాశ వేంకటేశ!" అను మకుటము - ఇందు నూఱుపద్యములు - ఇందు లోకనీతియేగాక రాజనీతియు ప్రస్తుతమైయున్నది - తెలుఁగు భాషలో లోకనీతిని పెంపొందించి రాజనీతియందలి దోషముల గర్హించు శతకముల కిదియే మూలము - ఇది కృష్ణదేవరాయలసభలోఁ చదివి వినిపించినట్లు, తెనాలిరామలింగని జీవితములోనఁగల 'పాతివ్రత్య ప్రదర్శినీ తిరస్కారము' అను విషయము తెల్పుచున్నది. "పతికి మాఱాడక, పలుమఱు నేడ్వక, యలయక మిగులఁగయ్యాళిగాక" అను పద్యపాద మీ శతకములోనిదే యగు 32 వ సీసపద్యములోని తొలిపాదము - దీనినే రామలింగఁడు హేళనఁగావించినాఁడు. దీనివలన నీ శతకకము క్రీ.శ. 1526,30 ప్రాంతములకు ముందే రచితమైనట్లూహింపఁ దగియున్నది - ఇది ముద్రితము -

1. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రతి -
2. తిరుపతి దేవస్థానము ప్రతి - (తాళ్లపాకవారి లఘుకృతులు - పుటలు- 20-54)

2. శృంగార వృత్త పద్యశతకము.

పేరును బట్టి యిది శృంగారపరమనియు, చంపకోత్పలాదివృత్తములతో కూడి కొన్నదనియు తెలియునగును. ఇందు 103 వృత్తములు గలవు. ఇది శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామి, అలమేలుమంగ శృంగారలీలలు ప్రపంచించు శతకము - ఇందు, 3 శార్దూలములు, 14 మత్తేభములు, 27 చంపకములు, 59 ఉత్పలములు గలవు. చంపకోత్పలములలో 'వేంకటేశ్వరా' అను మకుటము - మత్తేభశార్దూలములో 'వేంకటాద్రీశ్వరా' అను మకుటము 50 వ పద్యమున 'వేంకటశైలనాయకా' అనియు, 63 వ పద్యమున 'శేషగిరీంద్రనాయకా' అనియు, 66, 84, 86, 100 పద్యములలో తిరు 'వెంకటేశ్వరా' అనియు మకుటములు గన్పట్టుచున్నవి. తండ్రి అన్నమాచార్యులు రచించిన 'వేంకటేశ్వర శతకము' ననుసరించి యీ శతకమును నీతఁడు చెప్పియుండఁదగును. ఇందు, ముక్తపద గ్రస్తములు, యమకములు - పాదమధ్యమున యమకములు గలవు. ఇది ముద్రితము.

1. దేవస్థానపుప్రతి - పుటలు 118-136 పుటలు.

3. చక్రవాళమంజరి.

ఇది దేశికృతులలో లెక్కింపఁదగినకృతి. ముక్తపద గ్రస్తముగా మంజరీ ద్విపదలో వేంకటేశ్వరునిపేర రచితమైనది. లక్షణగ్రంథములలోనిచ్చిన లక్షణమునకు నిదియొకలక్ష్యము - 113 పంక్తులుగలవు. దీని స్వరూపముఁ దెలియుటకు నిందు కొన్నిపంక్తు లుదాహరించు చున్నాను. ఇది ముద్రితము.

శ్రీలలనాధారుఁ జిన్మయాకారు
కారుణ్యావర్తి వేంకటగిరిమూర్తి
మూర్తిత్రయశరీరు మునిజనోద్ధారు
ధారుణీసంగు నుత్తమశ్లోభితాంగు
..................చంద్రికలు
కలుగంగఁ జెలికినగ్గలమయ్యెజాలిఁ
జాలించి నీరుబ్బెఁ జంద్రకాంతముల
తములాలనము నేయఁ దగుననిగునియ
....
పేరఁగు జవరాలిపెనిమిటి పేరఁ
బేరఁ గీర్తనకెక్కి బెరసినందవర
వరముఖ్యుఁడై భరద్వాజసంతాన
తానకుండన నెన్నఁదగు తాళ్లపాక
పాకశాసనుఁడు వైభవముల నొనరు
నరులలోఁ బూజ్యుఁడన్నయవర్యతనయ

నయుకాలి తిమ్మయ్య నవచతురతలఁ
దలచి మంజరిఁ జెప్పెఁ దజ్జాలింపార
సారవితారాజ్యమై యొప్పుజగతి
గతియైన విష్ణుమంగళమహాశ్రీలు.

ఇది దేవస్థానపుప్రతి - 14-20 పుటలు.

4. సుదర్శనరగడ.

ఇది శ్రీమహావిష్ణువు పంచాయుధములలో నొకటియగు సుదర్శనచక్రముపై చెప్పఁబడిన రగడ - ఇందు 108 చరణములు గలవు. ప్రతిచరణమున చక్రపదము గలదు. ప్రతిచరణద్వయమునకుఁ బ్రాసపాటింపఁబడినది. చరణమధ్యమున యతి గలదు. దీని స్వరూపమును వివరించెదను.

ఓంకారాక్షర - యుక్తము చక్రము
సాంకమధ్యవల - యాంతరచక్రము
సర్వఫలప్రద - సహజము చక్రము
పూర్వకోణసం - పూర్ణము చక్రము
... ...
విహ్వాలితనరక - వీరకచక్రము
సైంహికేయగళ - సంహారచక్రము
... ...
కల్హారమాలి - కాధర చక్రము
సిల్హాధూపసం - శ్లిష్టము చక్రము
... ...
భావించునుజన - పాలన చక్రము
శ్రీవేంకటపతి - చేతిది చక్రము.

తాళ్లపాకవారు సుదర్శనచక్రోపాసకులుగావున నీరగడరచనను వెనుక, నీతనికొమారులు, చిన తిరుమలయ్యయును, చిన్నన్నయు నీచక్రమమూర్తిని ప్రతిష్ఠించి, పూజాదికములు జరుగుటకు నిత్యముగ నేర్పాటుచేయించిరి.

5. రేఫ 'ఱ' కార నిర్ణయము.

ఇది 'రేఫ' ఱకారములను రెండువిధములుగాఁ దెలుఁగుభాషలో వెలయు రెండురకారములఁ గూర్చి తెలియఁజేయు కందపద్యగ్రంథము. తెలుఁగులాక్షిణికులలో నీనిర్ణయము చేసినవారిలో నీతఁడే మొదటివాఁడు. ఈ తని వెనుక లక్షణగ్రంథములోను, ప్రత్యేకముగను వీనినిఁగూర్చి వివరణగ్రంథములలోను నీవిషయము విస్తృతమైనది. కాని సంప్రదాయసిద్ధముగ నీవిషయమునుఁ గూర్చి తెలిసికొను భాషాతత్త్వవేత్తలకు, వైయాకరణులకు నిది తొలి గ్రంథమగుటచే చాలయుపకరించినది.

కావుననే మహాప్రసిద్ధుఁడైన యప్పకవి, (క్రీ.శ. 1656) తన గ్రంథమున రేఫఱకార సీస మాలికలో నీతనిఁ బ్రత్యేకముగఁ బేర్కొనినాఁడు. ఈ గ్రంథరచనా కాలమున కీతఁడు యత్యాశ్రమమును స్వీకరించినటుల గ్రంథాంతమందలి యీక్రింది పద్యము వలనఁ దెలియుచున్నది.

గీ॥ క్షీరనీరవిభేదంబు చేసినట్లు
ధరణి రేఫఱకారముల్ తాళ్లపాక
తిరుమలార్యుండు వేర్వేఱ దేటపఱచె
నుచితమది గాదె పరమహంసోత్తమునకు.

అందులో 55 కందములు రేఫలనుగూర్చియు, 52. పద్యములు ఱకారములనుఁగూర్చి యుకలవు. అన్నింటికిఁ గృష్ణాయని మకుటము. గ్రంథాదియందు, 5 పద్యములలో నీ గ్రంథవిషయతత్త్వము నెఱుకపడు చున్నదిగాన దాని నిట నుదహరించుచున్నాఁడను.

కం॥ శ్రీవేంకటేశ నీకుం
గావించెద నంకితంబుగా జా రేఫల్
వావిరి నేర్పఱచిన కృతి
శ్రీవనితారామనాథ! చేకొను కృష్ణా!

కం॥ అచ్చులు హల్లులు వరుసనె
వచ్చిన రేఫలును జాలు వర్ణించెద మున్
మెచ్చఁగ నాదికవీశ్వరు
లచ్చుపడం గృతులఁ జెప్పినటువలె కృష్ణా!

కం॥ ఇచ్చిరి తెచ్చిరి యనియెడి
యచ్చ తెనుఁగులఁ గ్రియాపదాంతంబులపై
వచ్చినవియెల్ల రేఫలు
రచ్చలజడ్డలవి జాల రచనలు కృష్ణా!

కం॥ ఇలఘోషాక్షరములపై
గలుగవు, తెలుఁగున నే, జాలు కడగును, రేఫల్
తలఁపఁగ సంస్కృతపదములఁ
గలిగినవియు రేఫలయ్యె గనుగొన కృష్ణా!

కం॥ ఎఱుక, యెరవనుట మొదలుగ
మొఱపెడియెత్వములు నిత్యములు తెలుఁగున నే
ర్పఱచినవి యెల్ల నచ్చులు
వెఱిగి యకారములు గావు పెంపున కృష్ణా!

గ్రంథప్రారంభమునకు ముందు "తిరుమలయ్యంగారు కవిత్రయము పొంద
న పూర్వపు కవీశ్వరుల ప్రబంధములలోని 'రేఫ' 'ఱ'కారము లేర్పఱచి లక్షణా

గ్రంథముగా నానతిచ్చిన రేఫఱకారముల పద్యాలు" అని యుండుటచే నిది బాగుగ పరిశీలన చేసినవెనుక వ్రాయఁబడినది. గ్రంథము నేఁడును ప్రామాణికముగాఁ గొనఁదగినది. గ్రంథమున పదజాలము, వర్ణక్రమము ననుసరించి యీయఁబడినది. ఇందీయఁబడిన రేఫఱకారములు కొన్ని, నేఁటికి మనకు లభ్యములైన ప్రయోగముల ననుసరించి సంస్కారార్హములుగా నున్నను, తొలిదొలుత భాషాతత్త్వశాస్త్రమునకు సంబంధించిన యిట్టివిషయముఁ గూర్చి ప్రత్యేకముగ నీతఁడు చేసిన కృషి శ్లాఘనీయమని చెప్పనొప్పును - ఒకటి రెండుదాహరణములఁ జూపెదను.

'శౌరప్రాణములనఁగ రేఫగుణములు కృష్ణా' అని శౌరప్రాణములోని శౌర రేఫగాఁ జెప్పియున్నాఁడు కాని రంగనాథరామాయణమున నుత్తర కాండలో

"అతిమి కొందఱు చచ్చిరాహవక్షోణి
కొఱప్రాణముల తోడఁగొందఱు పడిరి". (77 పుట 12 పంక్తి)

అనికలదు. దీనికి సాధురేఫగలనిర్ధారకప్రయోగములు కన్పట్టుటలేదు. తిరిత్రాడు - "తరిత్రాడు - తరువ -"ఇది సాధురేఫగా నీయఁబడినది

త్రిపురాంతకోదాహరణములో—

మఱియుఁ గటాక్షజితమారునందు
తఱిత్రాడు సొమ్మగు నుదారునందు.

అని శకటరేఫగా ప్రయోగము కలదు - ఇట్లు కొంతవిమర్శనమున కెడమున్నను నిది, మార్గదర్శకగ్రంథమని *చెప్పనొప్పును - దీనిముద్రితప్రతులు

1. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక - 3 సంపుటము (1915) 430-434 పుటలు
2. తిరుపతి దేవస్థానప్రతి. (68-56 పుటలు)

6. శృంగారదండకము.

ఇదియు శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామిపైఁ జెప్పఁబడియే-ఉభయభాషాపైదుష్యము చే శృంగారరసము నుద్దీపింపఁజేయు నీదండకము ముక్తపదగ్రస్తయమకాలంకారబంధురమై యున్నది. దండకము చివర-

ఉ॥ సన్నుతి తాళ్లపాకపురశాసనుఁ డన్నయ తిమ్మనార్యుఁడు
త్యున్నతిఁ జెప్పె దండకము దుగ్ధపయోనిధి కన్యకారతి
స్విన్నమృగీమదాంకునకు, వేంకటభర్తకు నిత్యభోగసం
పన్నన శారవిందుకుల పర్వతతారకమై చెలంగఁగాన్.

ఇందు ముద్రితమున 150 పంక్తులు కలవు. ఇది ముద్రితము - పైగ్రంథమే
(86-నుండి 93 పుటలు)

---

*వైయాకరణ పారిజాతము, అంతస్థ ప్రకరణమున నీగ్రంథప్రాశస్త్యము గుర్తింపనగును. (పుటలు- 397-441-442)

—ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్ప్రకటితము 1937

7. మేలుకొలుపుద్విపద-

ఇది ప్రభాతసేవకై తిరుమలయ్యరచించిన లఘుకృతి - ఇది ప్రాతఃకాలమున పఠించుటకు బహు మనోహరముగనుండును.

శ్రీగురు దర్శితో శేషాద్రియందు
యోగనిద్రాకేళి యున్నయత్తఱిని
వనజాసనాదిదేవత లేగుదెంచి
వినిపించి రపుడు నవ్విధమెట్టిదనిన
....
శ్రీకర వేంకట క్షితిధరవాస !
నాకేశనుత ! రమానాథ ! మేల్కొనుము
వసుదేవ దేవకీ వరగర్భజాత !
కిసలయాధర ! రామకృష్ణ ! మేల్కొనుము
భోజకన్యా ముఖాంభోజ ద్విరేఫ !
రాజీవనయనాభిరామ ! మేల్కొనుము
మంజుల సత్యభామా మనస్సంగ
రంజిత గోత్రసంరంభ ! మేల్కొనుము
తారుణ్యమిశ్రితవిందాకుచమధ్య
హారసంయోగ విహార ! మేల్కొనుము
లలిత కాళిందీవిలాసకల్లోల
కలితకేళీలోల ఘనుఁడ ! మేల్కొనుము
లక్షణాపరిరంభలక్షితోదార
వక్షోవిశాల కవాట ! మేల్కొనుము
వరరూపవతి జాంబవతితోడిరతుల
నిరతిమైనోలాడు నిపుణ ! మేల్కొనుము
కలితనక్రగ్రాహసంక్షోభ జలధి
వలయితద్వారకావాస ! మేల్కొనుము
జలదనీరశ్యామ ! జగదభిరామ !
....
వెలయ మేల్కొనుమని విన్నవించుటయు
అనిచెప్పి తాళ్లపాకాన్నయాచార్య
తనయుతిమ్మార్యుడు తగ విన్నవించు
ఏచియాకృతి ధరణీశ్వరుసభల
వాచంద్రతారార్కమై వెల్గుగాత !

ఇదియముద్రితము - ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పుస్తకాగారమున వ్రాఁతప్రతి నుండి పైపంక్తులు నేనుద్ధరించి, భారతియందు, తాళ్లపాకకవు లనువ్యాసమునఁ బ్రకటించితిని. (ధాత - కార్తికము). 700 పుట.

8. సంకీర్తనలక్షణము.

తాళ్లపాక అన్నయాచార్యుఁడు సంస్కృతమున రచించిన సంకీర్తనలక్షణమునకు పెదతిరుమలయ్య వ్యాఖ్యానము రచించినట్లా గ్రంథము పద్యరూపముగ రచించిన చినతిరుమలయ్య యిట్లు చెప్పియున్నాఁడు—

మ॥ ధరలో తాళులపాకయన్నయ గురూత్తంసుండు సంకీర్తనా
పరిశుద్ధిన్ మునుఁ జేయఁబూని తగనుత్పాదించె, తల్లక్షణం
బరుదై మించిన సంస్కృతంబునఁ గవీంద్రానందసంధాయియై
పరిపూర్ణాఖిలశాస్త్రసమ్మతముగా భావజ్ఞ తానాననన్.

ఆ. వె. అలరు తాళ్లపాక అన్నయార్యసుతుండు
తిరుమలార్యుఁ డఖిల దేశికుండు
తత్సుతాగ్రజుండ, ధరలోనఁ జినతిమ్మ
యాహ్వయుండ, తండ్రి యనుమతమున.

ము॥ పరమామ్నాయసమానమై వెలయు మత్పైతామహగ్రంథమున్
వరచాటూక్తిమదీయపుణ్యజనక వ్యాఖ్యాతమున్, వేడ్కదా
చరణాంభోరుహముల్ మదిందలఁచి, సచ్ఛాస్త్రజ్ఞాలింపొందఁగా
వరుసన్ జెప్పెడిఁ బద్యరూపమునఁ దద్వ్యాఖ్యానుసారంబుగన్.

—సంకీర్తనలక్షణము, 15,16,17 పద్యములు

ఈవ్యాఖ్యానము, తెనుఁగువాక్యములతో రచితమైనట్లు తెలియుచున్నది. కాని యిది నేఁడులభ్యముకాలేదు. ఇట్టి తెనుఁగువ్యాఖ్యానములు కూడ తిరుమలయ్య వ్రాసినట్లతని భగవద్గీత తెలుపుచున్నది.

9. భగవద్గీతావ్యాఖ్యానము.

ఇదివచనరూపమగు గ్రంథము. టీకవ్యావహారిక భాషలోగలదు.

10. వేంకటేశ్వరవచనములు.

ఇవి 48 వైరాగ్యవచనమాలికాగీతలను పేర ముద్రితమైనవి.

ఇందులో మిగిలిన 42 వచనములు కలిపి, వేంకటేశ్వర వచనములుగా ముద్రితములైనవి. ఇవి వచనములైనను పాటలవలె పాడదగినవి. శ్రీతిరుపతి వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యవిద్యాలయమువారు ముద్రించిరి:—

[గ్రంథవిషయము, శ్రీవేంకటేశ్వరుఁడు విష్ణుమూర్తియే కావున నిందు రామకృష్ణాద్యవతారముల లీలలు వర్ణితములైనవి.]

ప్రథమావిభక్తి

[శ్రీతిరు వెంగళనాథ దేవునికిఁ దాళ్లపాక అన్నమాచార్యుల కొమారుండు పెదతిరుమలాచార్యులు విన్నపము చేసినయుదాహరణ.]

ఉ॥ శ్రీకరుణాకరుండగుచు - జీవుల తీవులఁ బ్రోచి కాచుచుం
గైకొని లోకముల్ మనిపి - కర్తయు భర్తయునైన మునుల్ సురా
నీకము లోకముం బొగడ - నీరజజాతుని తాతయైన సు
శ్లోకుఁడు వేంకటేశ్వరుఁడు - చూడఁగనొప్పెడు బ్రహ్మమింతకున్.

కళిక - వృషభగతిరగడ

మఱియు నెఱుకలకెల్ల నెల్లగు - మహితహితజనకల్పభూజము
మెఱవులొఱవులుఁ జెలఁగు వెలుఁగుల-మించుమించుల మొదలి తేజము
మఱుఁగు వెడలని చెలువ చెలువము - మాయఁజేయు మహానుభావుఁడు
జడధినడుమను తెఱవు నిరవిగ - జరపి పఱపిన దేవ దేవుఁడు
కరములురలఁగ బాణప్రాణము - గాఁచి యేఁచిన నాఁటి నేర్పరి
సారిది బిరుదుల యసురవిసరము - స్రుక్కఁ ద్రొక్కిన వేల్పుఁదీర్పరి
పడగలడరెడు శయ్యనెయ్యపు - భామఁ బ్రేమరమించు చెలువుఁడు
జడికి గొడుగుగఁ గేలశైలము - చాటు వీటికి జేయుబలువుఁడు

ఉత్కళిక

దురితవిరహితగురుఁడు వేదపు
శరధి నురుతర శాస్త్రవాదపు
నగము సుగుణపు గుణముఁ జుట్టుచు
పొగడఁదగు సత్త్వమునఁ బట్టుచుఁ
గెరలి తిరువఁగ నరుడు మీఱఁగ
సురలదొరలకు నోరులూఱఁగ
నంది పొడమిన యమృతసారము
నందవనితానందపూరము

ద్వితీయా విభక్తి

ఉ॥ ఏఁటికి వేల్పులార! చద - లేటికిఁ బోయెదరిందురందు కో
నేటికి వచ్చుఁ దీర్థచయ - మేఁబదిలక్షలదోడఁ గూడు ము
క్కోటియనంచుఁ బల్కు మని-కోటుల మాటలు నేర్చి, కీరముల్
చాటు తటాటవిన్నటన - సల్పెడు వేంకటభర్తఁ గొల్చెదన్.

కళిక

మఱియు నెఱిఁగినబుధుల-మనసు లెనసినవాని
మెఱుఁగులకు గుఱియైన - మేనుపూనినవాని
గొల్లెతల నెల్లెడలఁ - గూడియాడినవాని
మల్లులను విల్లునటు - మట్టిగొట్టినవాని
జక్రమున నక్రమును - జడియనడచినవాని
శక్రుఁడొకవక్రగతి ... .
వీరుఁడగు కౌరవుని - వీడనాడినవాని
శూరుడఁగు సీరితో - జోడుగూడినవాని

ఉత్కళిక

మేడెములుగూడుకొని
వాడలనుదాడిగొని
యుట్లులనుఁ జట్లులనుఁ
దెట్టెలుగఁ గొట్టిచని
యాటలనుఁ బాటలను
జోటులను మాటుకొని
కలసిమెలసినవానిఁ
దులసివలసినవాని

తృతీయావిభక్తి

ఉ॥ తీఱునఘంబులెల్ల నిలుఁ - దీర్థమువచ్చినయంత సంపదల్
మీఱు సుఖంబుగూరు - మతి మిక్కుటమై శ్రుతివీథిఁదూఱు వే

నూఱులుఁ జెప్పనేల సుమ - నోవిభుచేఁ దిరువేంకటేశుచేఁ
జూఱలుగా వరంబులిల - జొప్పడఁ గొందము రండు మానవుల్.

కళిక - హయప్రచార రగడ

మఱియు వఱలు సుజనభజన - మాన లేని వాని చేత
వెఱపు మఱపు లేక జోక - విడువక డఁగు వాని చేత
శ్రుతుల గతుల నడుమ నడుమఁ - జొక్కి చిక్కు వాని చేత
అతుల మతులఁ జెలఁగి మెలఁగి - సట్టిగుట్టు వాని చేత
నగము మొగము చాయ దాయ - జదియునదుఁచు వాని చేతఁ
బాగులు మగువ వలువ లొలువఁ - బ్రోచి కాచు వాని చేత
జాతి నాతిఁ జేసి వాసి - ఱట్టు పెట్టు వాని చేత
వాతజాతుఁ బనులఁ గొనుచు - వసుధ నెసఁగు వాని చేత

ఉత్కళిక

పురము లెఱియ శరమునంగ
బరగి దురము పురికొనంగఁ
బగతు లగల మిగులఁ గొట్టి
నగజమగఁడు పొగడునట్టి
గెలుపు నిలుపు తలఁపు లెంచి
బలము చలము కలిమి మించి
జనుల మనుపు ఘనుని చేత
వనజతనుజా జనకు చేత

చతుర్థీ విభక్తి

ఉ॥ భావజుతండ్రియై కుసుమ - బాణుని మామ మఱందియై చకో
రావళిమిత్రుఁ గన్నతని - యల్లుఁడునై జలరాశి నాత్మమా
యావటపత్రశయ్యసఖి - లాబ్జభవాండపు గుడ్లఁ బెట్టునం
చై విలసిల్లు వేంకటవి - హారునకై నుతు లేనొనర్చెదన్.

కళిక - వృషభగతిరగడ

మఱియును గోఱగలవుడమికి నొడికపు
మగఁడై నెగడెడు నఖలేశులకై
కఱకఱిమెఱయ సృగాలునిఁ గాలుని
గనుగొనబనిచిన విజితాశునకై
కన్నుల వెన్నెలయెండయుమెండుగఁ
గాయఁగఁ జేయఁగఁ గల విష్ణునకై
జన్నము లెన్నడు చదువుల పదవుల
సరణుల దిరిగెడువర్ధిష్ణునకై
జగముల మగఁటిమిఁగావఁగఁబ్రోవఁగఁ
జాలినయేలికయగు మూర్తికినై
తగులమి మిగులఁ బ్రపన్నులసన్నిధిఁ
దరలకమరఁగిన వరకీర్తికినై
నరులకు సురలకు ముంగిటఁ
జెంగట నమ్మినసొమ్మగు నగధీరునకై
యురమున సిరి గడుఁజెలఁగఁగ మెలఁగెడు
నున్నత సన్నుతమణిహారునకై

ఉత్కళిక

ధారుణి భారనివారణకలకై
శౌరవిహార విచారమనెడికై
తవమున జవమున బవిరితిరుగుకై
దువుఁ గొని వివిధసవిధదానవకై
కసరుధిర సలిలమొసఁగ విసరికై
వసముగ సురవిసరము నేలిన కై
లాసనివాస సతీవంద్యునకై
హాసనమున్నత బుధవంద్యునకై

పంచమీవిభక్తి

ఉ॥ కొండలవంటి సంపదలు - కొండనివేగమె చాగమిచ్చుచో
గండరగండఁడై పసిఁడి - కంబమునం బడగెత్తియుల్లస
త్కుండలమండలాధిపతి - గోత్రవిచిత్రనివాస సౌఖ్యమున్
దండిగఁ గాంచు వేల్పువల - నన్ సుఖమందెద మెల్లకాలమున్.

క ళి క

మఱియు గుఱుతగు గుణసు - మణులు గలపతివలన
మఱఁగు మొఱఁగులు లేని - మానవుల గతివలన
గురువరుని గతసుతులఁ - గూర్చు శూరునివలన
బురహరుని పగతుఁడగఁ - బోరుధీరునివలనఁ
గమలమునఁ దనయుఁగను - గరుడవాహనువలన
నమితహితయువతితతి - నవ్యమోహనువలన
నలువనెలవవల ధ్రువు - నకు నొసగు హరివలన
కలువచెలిచెలియలిని - గలయు బిత్తరివలన

పంచమీవిభక్తి ఉత్కళిక

తెఱఁగు లెఱుఁగనిబండి
విఱిగి యొఱఁగఁగఁ జెండి
యుద్దిమద్దుల వ్రాల్చి
గ్రుద్ది యెద్దులఁ గూల్చి
ఘాతఁ బూతనఁ దీర్చి
చేత నేతులు గూర్చి
యున్న వెన్నునివలన
నున్నతోన్నతువలన

షష్ఠీవిభక్తి

ఉ॥ మానిసిదిండ్ల మొత్తు నెఱ - మంటలపిల్లలకత్తి వేల్పు పెన్
బోనపుముద్ద నిద్దమఱల - పొల్పుదొలంకెడు సంకుఁగల్గు నె.

వ్వానికి వానికి న్నతభ - వానికి వేంకటశైలశృంగిస
న్నానికి భక్తసంపదభి - మానికి నే శరణంచు మ్రొక్కెదన్.

కళిక

మఱియు నెఱయు మంత్రతంత్ర - మర్మధర్మకీలకునకు
చిఱుతయుఱుత భక్తిశక్తిఁ - జెలఁగి మెలఁగు పాలకునకు
సోమధామసూత్నరత్న - సుకరసుకరకుండలునకు
సామభూమగానమాన - సక్తభక్తమండలునకు
బంతిఁగొంతి తనుజునసుజు - బండినుండు మాధవునకు
జంతయింతి గంధమంది - చక్కనొక్క భూధవునకు
రాజితాజి కుంభికుంభ - రక్తసిక్త భీకరునకు
భోజరాజపుత్రిమైత్రిఁ - బొదలి మొదలు శ్రీకరునకు

ఉత్కళిక

భువనసువన ఫలములలమి
జవనపవన బలముకలిమి
మొదలుపొదల మురఁగి తిరిగి
చదలతుదలకరిగి పెరిగి
రేపుమాపు మించిపొంచి
రూపుచూపి సంచరించు
యోగరాగ కీరమునకు
యాగభాగసారమునకు

సప్తమివిభక్తి

ఉ॥ కోరిపదారువేలయిన - కొమ్మల నెమ్మదిఁ బెండ్లియాడియున్
ధారుణిఁ బ్రహ్మచారినని - తప్పకపల్కి పరీక్షితున్ మహా
దారతఁ బ్రాణమెత్తుచుఁ బ్ర- తాపమమిాఱఁగఁ బ్రోచు మోహనా
కారునియందు వేంకటశి - ఖామణియందు మనంబు నిల్పెదన్.

సప్తమీవిభక్తి-కళిక

మఱియు శోభిగుణాభి - మానియందు
తఱినాభి జనితాభి - ధానియందు
శతపత్ర సమనేత్ర - శౌరియందు
తతచిత్రతర గోత్ర - ధారియందు
శతకోటి శతకోటి - సారియందు
క్రతువాటి రిపుధాటి - కారియందు
భుజగేంద్ర ఘనసాంద్ర - భుజునియందు
రజనీంద్రరుంద్ర గో - త్రజునియందు

ఉత్కళిక

భువియుఁ బవనంబు
దివియు భువనంబు
రుచులు నచరంబు
ఖచర నిచయంబు
నలరు బలుసొంపు
గలుగు చెలువంపు
ధరణి ధరునందు
బరమ గురునందు

సంబోధన

ఉ॥ వాలిన నీ ప్రభావములు - వర్ణనసేయఁగ రావు కీలికిన్
శూలికిఁ దమ్మిచూలికిని - సోలికి నున్న సురాలికిం బ్రభా
మాలికి నాకునెన్న వన - మా యసమానగుణాఢ్య ధన్యగో
పాలక బాలకా నిగమభావణ కీలక వేంకటేశ్వరా !

కళిక

మఱియుఁ దఱచగు సిరుల - మరుల కొసఁగెడు దాత !
కఱకు విఱినెఱి విఱుచు - ఘన జనకజామాత !

వెక్కసపు రక్కసుల - వేఁచి కాచినవాఁడ !
యుక్కుఱఁగనక్కడలి - యుబ్బగిబ్బినజేఁడ !
విదురుఁ డెదురుగఁ జేయు - విందుపొందులజాణ !
ముదురు వెదురునఁ బాట - మూటగట్టిన గాణ !
లేటి శరకోటి నెడ - లించి త్రుంచిన రామ !
యేటి నాగేఁటిఁ గది - యించి చించినరామ !

ఉత్కళిక

ఘనవనధియను పాదు
నను మునుఁబలుకుఁ ద్రోదు
లలర మొలచిన కొందలు
కలిమి చలువలఁబొదలు
ప్రమదసుమములఁ దొల్లి
యమరిన రమావల్లి
జెలఁగునో యొలఁ జేఁటి !
కలికి తనములమేటి !

శా॥ నీ వీశుండవు నిన్నుఁగొల్తు వరముల్ నీచేతఁ గై కొందు నేఁ
గై వారంబొనరింతు నీ కొఱకు సంకల్పింప నీడేఱె మ
త్సేవల్ నీవలనన్ మహాయశము నిల్చెన్ నీకు నీయందు ల
క్ష్మీవాల్లభ్యము గంటి భక్తవరదా ! శ్రీవేంకటాద్రీశ్వరా !

ఉ॥ ఆరవితారకంబుగ ను - దాహరణంబు రచించె భక్తివి
స్తారతఁ దాళ్లపాకపుర - శాసనుఁ డన్నయ తిమ్మనార్యుఁడిం
పారఁగఁ జక్రనందక గ - దాంబుజధారికి శ్రీవధూమనో
హారికి, వేంకటాచల వి - హారికి, శౌరికి నంకితంబుగాన్.

మంగళమహా శ్రీశ్రీఁ జేయున్

శ్రీవేంకటేశోదాహరణము సమాప్తము.

గ్రంథసూచి :—

1. ప్రథమముద్రణము ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక. 5 సం. 406-410 పుటలు

2. ద్వితీయ ,, తిరుమల శ్రీవేంకటేశ్వర పత్రిక.

Tirumala Sri Venkateswara Journal.

(February 1933) Vol. 1. No. 7.

3. తృతీయ ,, Minor works of Tallapakam Poets.

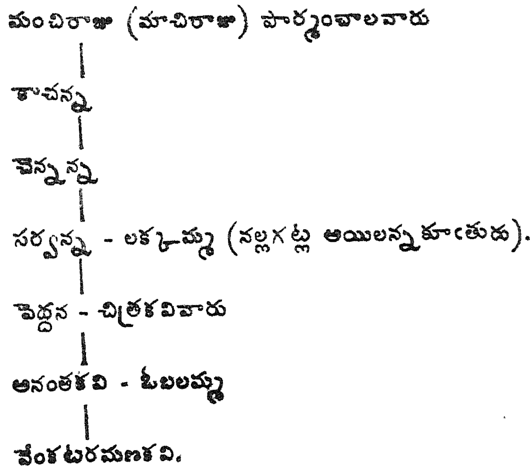
T. T. Devastanam series Vol. 1. 54-63 పుట

Edited with notes. (1935)

శ్రీ హనుమోదాహరణము

కవి :- చిత్రకవిపెద్దన

[హనుమోదాహరణమును రచించిన చిత్రకవిపెద్దన యాంధ్రలాక్షణికులలోఁ బ్రసిద్ధుఁడు - ఈతఁడు శుక్లయజుశ్శాఖీయుఁడు అనగా యాజ్ఞవల్క్యబ్రాహ్మణుఁడు - [1] కాత్యాయనసూత్రుఁడు. భారద్వాజ గోత్రుఁడు-తొలుత వీరి యింటి పేరు పార్నంచాల వారు. పెద్దననాఁటనుండియు చిత్రకవి వారైనారు. పార్నంచాల గ్రామనామము - చిత్రకవి బిరుదునామము - పెద్దన చిత్రకవితానైపుణ్యమున నిట్లు వ్యవహరింపఁబడుచుండుట నది క్రమముగా నింటిపేరైనది - పెద్దన కొడుకు, అనంతకవి. మనుమడు వేంకటరమణకవి. కవిలోకమున ప్రసిద్ధులే - వీరి వంశవృక్షమిది—

పెద్దన నివాసస్థలము స్పష్టముగాఁ దెలియరాలేదు. హనుమోదాహరణము లక్ష్యముగా నిచ్చిన లక్షణసారసంగ్రహములో 'నుతవెలలూరీ పురీహనుమంతునకున్ (1-17) వెల్లలూరిహనుమన్మూర్తి (3-1) అని రెండు మాఱులు పేర్కొనఁబడియుంటచే నిది యే యాతని నివాసమని యూహించుట సమంజసము. వెలలూరు కడప

---

1. ఈతఁడార్వేలని యోగిబ్రాహ్మణుఁడని వీరేశలింగముగారి కవులచరిత్ర-ద్వితీయభాగమున (293 వ పుట) వ్రాయఁబడినది. కాని కవియే తన్నుఁగూర్చి చెప్పుకొనునపుడు 'శుభ కరశుక్ల యజుశ్శాఖికా ప్రభాసురుఁడ' అని (1-6) లో చెప్పుకొనుటచే నీవిషయమై సందేహమేలేదు.

జిల్లాలో గండికోట తాలూకాలో గలదు [1] తొలుత వీరియింటిపేరు పార్నంచాల వారుగదా ! పార్నంచాల కర్నూలు జిల్లాలో నందికొట్టుకూరునకు నెనిమిది మైళ్ల దూరమునగలదు. కావున నీవంశీయులు తొలుత పార్నంచాలలోనుండి పెద్దన నాఁటికి వెలలూరి చేరుకొనియుందురు. తరువాతి వీరివంశీయులకిదియే నివాస మయ్యెను. ఈతనికొడుకు కనంకికవి కడపమండలమున గల గండికోట దుర్గాధ్యక్షునిచే గౌరవింపఁబడుట నీయూహను బలపఱచుచున్నది.

పెద్దన క్రీ. శ. 1530-40 ప్రాంతములనున్న లాక్షణికుఁడని యాతఁడు, పేర్కొనిన కవులఁబట్టియు నాతనిఁబేర్కొనిన కవులఁబట్టియు నిరూపింపవచ్చును.

ఉ॥ త్ర్యక్షవర ప్రసాదకవితాఢ్యుని వేములవాడభీము, న
యక్షతభక్తి విస్ఫురదనంతు, ననంతు, కవిత్వలక్షణా
ధ్యక్షులఁ గాచిరాజు బసవార్యుని, భైరవు, నూత్నదండివా
గ్వీక్షణకర్ణ నేతయగు వెల్లఁకితాతబుధేంద్రు నెన్నెదన్ (1-3).

పైని పేర్కొనిన వారిలో నూత్నదండికేతన - ఆంధ్రభాషా భూషణమను వ్యాకరణమురచించినను, ఛందోలక్షణ గ్రంథకర్తలతోఁబాటు, తొలివ్యాకరణ కర్తకావున పెద్దన పేర్కొనినాఁడు. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1250 ప్రాంతమువాఁడు. పైవారిలో కాలక్రమమునఁ గడపటివాఁడు వెల్లంకి తాతంభట్టు క్రీ. శ. 1500 ప్రాంతమువాఁడు. కావున నీతని పేర్కొనిన పెద్దన క్రీ. శ. 1500 లపు తరువాతి వాఁడనుట నిశ్చయమే.

పెద్దనను నప్పకవి (క్రీ. శ. 1656) పేర్కొనినను నంతకుముందు క్రీ. శ. 1560-70 ప్రాంతమువాఁడగు లింగమకుంట తిమ్మన సులక్షణసారములో నీతని నిట్లు పేర్కొనినాఁడు.

చ॥ అనుచునదే మొకో మునురయంబున లక్షణసారసంగ్రహం
బెనయవచించె చిత్రకవి పెద్దన లెస్సవు, [2] వోఢువోఢృశ

1. Sewell—List of Antiquities-Page 260.
do. Vol. II Page 89.

2. పెద్దన తెలుఁగున సంస్కృతమున వోఢ, వోఢృమొదలగు శబ్దము లుండ వనియు, నవియుచ్చులలోఁడనేగాని హల్లులతో నాదిని వ్రాయఁగూడదనియు నిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

గీ॥ ఆంధ్రసంస్కృత పదములయందు మొదలి
వైనఋౠలు ఓకారమనెడి లిపులు
స్వరములగు గాని హల్లులై చొరవు గనుక
వాకు నత్తోవ్యత్వముల నవి వ్రాయరాదు (3-8).

కాని సంస్కృతమున వోఢ, వోఢృశబ్దములు కోశములందుడుటచే తిమ్మకవి పెద్దనను విమర్శించినాఁడు, కాని యవి ప్రచారమున లేక పోవుటచే, పెద్దన యభిప్రాయము సరియైనదియే.

బ్బినయతఁగానరో వినరో తత్ఘను లెంతయు ధన్యులయ్యు మే
ల్గనభ్రమఁగాంతురాత్మల నొకానొకచోటఁ బరాకుఁ గ్రమ్మఁగన్.

కావున పెద్దన 1530-40 (క్రీ శ) లో నున్నవాఁడని తేలుచున్నది. దీని బలపఱచుటకు వేఱొక సాధనముగలదు. పెద్దన తన్నుఁగూర్చి చెప్పుకొన్న పద్యములో—

ధారుణీశమాన్యుఁడను కందాళయన్న
గారిశిష్యుండ - పెద్దన కవివరుండ (1-6).

అని గురువుగారినిఁ గూర్చిచెప్పినాఁడు. ఈకందాళ అన్నగారు (అణ్ణంగారు) కందాళయప్పగారి తండ్రి. వీరు సుప్రసిద్ధవైష్ణవాచార్య పురుషులై బహుమహాప్రబంధక ర్తలగు నాంధ్రకవులచేఁ బొగడ్తఁగాంచినవారు. అప్పగారు, 'ఆళవందారు' కందాళయప్పగారని పాండురంగమహాత్మ్యమున ప్రస్తుతులు. చిత్రభారత కృతిభర్త ఎనుములపల్లి పెద్దనామాత్యునకు, వైజయంతీ విలాసకృతికర్త సారంగు తమ్మయకు వీరుగురువులు, ప్రసిద్ధసంకీర్తనాచార్యుఁడు. తాళ్లపాక చిన్నన్నచేఁ బరమయోగివిలాసమునఁ బ్రస్తుతులు.

ఈ 'అప్ప'గారు క్రీ. శ. 1559 ప్రాంతమువారు. కందాళ అన్నగారిని పేర్కొను శాసనమే [1] క్రీ.శ. 1522 నాఁటిది, శ్రీతిరుపతి దేవస్థానమునఁ గలదు. కావున నీతని శిష్యుఁడగు పెద్దన 1530-40 ప్రాంతములనుండుట సమంజసమే యగుచున్నది.

పెద్దన హనుమద్భక్తుఁడు. ఈతఁడు రచించిన కృతులన్నియు నాతనికే యంకితము - ఈతఁడెన్ని కృతులు రచించెనో తెలియరాలేదు. చిన్నప్పుడీతఁడొక శతకము రచించినట్లీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

కం॥ మున్నొక శతకము మాకుం
జిన్నపుడె సమర్పణంబు జేసితివిఁ కనన్
సన్నుతలక్షణ కృతియు
స్మన్నామాంకితము సేయుమా యిపుడనినన్. (1-9)

కాని యాశతకము లభ్యముకాలేదు.

పైని పేర్కొఁబడిన లక్షణకృతియే లక్షణసారసంగ్రహము.

లక్షణసార సంగ్రహము. [2]

తెనుఁగుభాషలో గల ఛందోగ్రంథములలో నిది యొక ప్రత్యేకవిశిష్టతఁ గలిగిన గ్రంథమని చెప్పనొప్పును. ఆంధ్రవాఙ్మయమున నింతకుమున్నే లాక్షణి

1. T. T. Devastanam Archaeological Report Page 217.

2. లక్షణసారసంగ్రహము. ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు. కాకినాడ - ప్రచురణము పీఠిక - నిడుదవోలు వేంకటరావు. ఎమ్. ఏ.

కులు గాని యాలంకారికులు గాని తమగ్రంథములలోఁ జెప్పనినాటకలక్షణముల నీకవి తెలిపియున్నాఁడు. ఇక ఛందస్సు విషయమున, నేఁటిదనుక నాంధ్రకవి పండితలోకమునఁ బ్రచురప్రచారమును గన్న అప్పకవీయమున కిదిమూల మనిచెప్పి నచో నీగ్రంథప్రాశస్త్యము తేటపడును. ఈ గ్రంథమున మూఁడాశ్వాసములు గలవు. ప్రథమాశ్వాసమున - అక్షరలక్షణంబును, గురులఘుసంజ్ఞలును, గణనిర్ణయంబును కావ్యస్వరూపంబును, కవినేతృస్వరూపంబును, అష్టాదశప్రాసభేదంబులును, సప్తవింశతిజాతి స్థితులును, ఉక్తాదిషడ్వింశతిచ్ఛందంబుల గలవృత్తసంఖ్యలలోఁ బ్రసిద్ధవృత్తలక్షణములునుంగలవు. ఇందు .01 పద్యములుగలవు. ద్వితీయాశ్వాసమున, వృత్తపద్ధతియు, దండకంబులను, ఆర్యాగీతులును కందంబుల చందంబును వానిభేదములును, అక్కరజాత్యాదులు, వైతాళీయములు పదవిశేషము లుదాహరణరగడ సీసపద్యలక్షణములు గలవు. 190 పద్యములు తృతీయాశ్వాసమున, రేఫఱకారనిర్ణయము, నాటకలక్షణము, చిత్రకవన ప్రశంసగలవు.

లక్షణసార సంగ్రహమునకు నప్పకవీయమునకు గలసంబంధముగూర్చి వివరించినచో నీగ్రంథమప్పకవీయమున కెంతమూలగ్రంథమైనదో తెలిసికొనవచ్చును.

1. కాలక్రమముననుసరించి తనకంటె పూర్వుఁడుగావున నీగ్రంథమును తొలుత గ్రంథావతారికయందు పేర్కొనినాఁడు. అప్పకవీయము 12 పుట.

2. ద్వితీయాశ్వాసమున రేఫాక్షరసీసమాలికయందు. "తార్క్ష్యపాకాన్వయో దధిపూర్ణధవళదీధితి పెదతిరుమలదేశికుండు, మొదలైనవారలు మునుపు రచించిన యవియెల్లఁజాల వాయనఁగవలదు."

ఈ మొదలైనవారిలోఁ జిత్రకవిపెద్దన యొకఁడు. లక్షణసార సంగ్రహమున 3 వ ఆశ్వాసమున సీసగీతమాలపట్టికనే యప్పకవి సీసమాలికగాఁ గూర్చి నాఁడు. (ల. సా. సం. పుట 83-93) అప్పకవీయము (69-83).

3. అప్పకవీయమున యతులనుఁగూర్చి చెప్పునపుడు.

క॥ భీమనపది చెప్పెన సం
కామాత్యుఁడుచేసె వెనుక యతులిరువదినా
ల్గామీఁద కొందఱు కవి
గ్రామణు లిరువదియు నేడు గావించి రొగిన్.

ఇరువదియేడు యతులు చెప్పినవాఁడు పెద్దన-"యతులు తారావళిగఁ జేతుకృతుల గాక్షణికులు మెచ్చ" అనిచెప్పుటచే, అప్పకవి సూచించిన లాక్షణికుఁడితఁడే - మఱియు నీగ్రంథమునుండి యప్పకవి, దేశీయవిరతి, ఎక్కటివడికి నుదాహరణములుగా లక్షణసారసంగ్రహ పద్యములనే చేకొనినాఁడు.

4. ఈ క్రింది సంవాదములవలన, నప్పకవి యీ గ్రంథము నెట్లు పయోగించినో తెలియనగును.

పెద్దన—

ఉ॥ మానును రోగముల్వెతలు మానును లేములు మానుమీకునో
మానవులార! యూరక భ్రమంగొన నేటికి నన్యదేవతా
ధీనులు గాక యెప్పుడు నతిస్థిరభక్తి దలిర్పఁ గొల్వుఁడీ
మానినుత ప్రసిద్ధమతిమంతుని మాహనుమంతునిన్ మదిన్.

అప్పకవి—మానవులార! రోగములు మానును, లేములు లేవు సంపదల్
జానగు దుఃఖముల్ దొలఁగు జాలు నఘంబులు మందబుద్ధులై
దీనతనొంద నేటికి నతిస్థిరభక్తినిఁ గొల్వుఁడీ పరా
ధీనులుగాక మీరువసుదేవ కుమారకు ముక్తికోసమై.

పెద్దన—భవహరమౌను, పుట్టువును పావనమౌను, దరిద్రతావ్యథా
నివహములన్నియుం దొలఁగు నెమ్మది నెవ్వని పుణ్యసత్కథల్
చెవులను విన్నవారలకు శీఘ్రమె చేకురు నట్టియాజిసం
భవహితదాను చేత హనుమత్ప్రభు చేత నభీప్సితార్థముల్.

అప్పకవి—పులసిలనేల మానవులపుట్టును పావనమౌను, నెప్పుడున్
కళవలమేల రోగముల కాలగతింగడకట్టు నీతిబా
ధలును దరిద్రతావ్యథలు దవ్వులకేచను వాంఛితార్థముల్
గలుగు నమేయుచేత కమలాధవు చే, వటపత్రశాయి చేన్.]

ప్రథమావిభక్తి

ఉ॥ శ్రీహనుమన్మహాకపి వ - రేణ్యుఁడు పుణ్యుఁ డగణ్యసద్గుణా
వ్యూహమనోజ్ఞభూషుఁడు స - మున్నత వాలధి జాతవాతసం
దోహనివారితాసుర ఘ - నుండు యశోధనుండు తే
జోహిమదీప్తి రాఘవభటాగ్రణి ప్రోచును మమ్ము నత్కృపన్.

కళిక - వృషభగతిరగడ

మఱియు దశరథరాజనందన
మంజుపాదసరోజభృంగము
కఱకుటసురలనియెడు మదగజ
ఘటలఁ బోరిఁ గొను కొదమసింగము
బలిమిగరుడనితోడ నేరెడుఁ
బంటికై పెనఁగిన యుదారుఁడు
చెలఁగి యక్షునిఁ బట్టి చట్టలు
చీరివైచిన సమరశూరుఁడు

దాసులకు ముంగొంగుపసిఁడి వి
ధమున వెలసినయార్తబంధుఁడు
వాసవాదిసమస్తనిర్జర
వర్ణితామితసుగుణసింధుఁడు
ఎగిరి జలనిధిదాఁటి లంకిణి
నేపుమాపిన విక్రమోగ్రుఁడు
పగడములఁ జిగిఁ దెగడు మొగమునఁ
బరగుచుండెడు శుభసమగ్రుఁడు.

ఉత్కళిక

ఎదురు నసురుల కడుఁ జలంబునఁ
చదియఁ గొట్టి భుజాబలంబునఁ
బెరికి మందుల గట్టు గొబ్బున
మెఱసి తఱితోఁ దెచ్చియుబ్బున
కడిమి నని దశకంఠుఁ జేసినఁ
బడినలక్ష్మణుఁ బ్రదుకఁ జేసిన
వీరవానర సార్వభౌముఁడు
ధీరకైరవపూర్ణసోముఁడు.

ద్వితీయావిభక్తి

ఉ॥ మానును రోగముల్ వెతలు - మానును లేములుమాను మీకు నో
మానవులార! ఊరక భ్ర - మంగొననేఁటికి నన్యదేవతా
ధీనులు గాక యెప్పుడు న - తిస్థిరభక్తిఁ దలిర్పఁగొల్వుఁడీ
మానినుతప్రసిద్ధమతిమంతుని మాహనుమంతుని న్మదిన్.

కళిక - ద్విరదగతిరగడ

మఱియు భీమాకార - మకరిఁ గొట్టినవాని
మెఱసి రణమునఁ బెరిగి - మిన్నుముట్టినవానిఁ
పేరుగలరక్కసుల - పీఁచమడఁచినవాని
వారాశి మున్నూఱు - వడిని గడచినవాని

బ్రహ్మాస్త్ర బంధంబుఁ - బాయఁ ద్రెంచినవాని
బ్రహ్మపట్టంబునకు - భావమెంచినవాని
నిలభాగవతులందు - నెన్నఁ జాలినవానిఁ
గలితధృతి వేలుపుల గట్టుఁ - బోలినవాని.

ఉత్కళిక

భీమగతిఁ బాతాళ
హోమమొనరుచు వేళ
నబ్బుదిరుగుడుఁజేని
యుబ్బు చెదరఁగ బూని
సంచలించుచు బొబ్బ
రించఁగా నొకదెబ్బ
వేసియార్చినవాని
వాసిఁజేర్చినవాని

తృతీయావిభక్తి

చ॥ భవహరమాను, పుట్టువును పావనమాను దరిద్రతావ్యథా
నివహములన్నియుం దొలఁగు నెమ్మదినెవ్వని పుణ్యసత్కథల్
చెవులను విన్నవారలకు శ్రీఘ్రమె చేకుఱు నట్టిమాజినం
భవహితదాసుచేత హనుమత్ప్రభుచేత నభీప్సితార్థముల్.

కళిక - తురగవల్గనరగడ

మఱియు సురసమాయఁ గెలిచి
మహిమబొఱయు యోగిచేతఁ
జెఱికి రావణునిమనంబు
పెంపుపఱచు వేగిచేత
గట్టిగాఁగఁ బసిఁడిముంజి
గట్టుకొన్న వటునిచేతఁ
జట్టురాతినాతిఁజేయఁ
జాలినతని భటునిచేత
రవిజుఁదెచ్చి పంపయొద్ద

రాముఁగూర్చు ఘనునిచేతఁ
ఉప్పుటికడలి దాఁటినట్టి
జవవిశాలధనునిచేత
మఱవ కెపుడు దానవజనుల
హనుచు మునివిధేయుచేత
నెఱుక మెఱసి వరములిచ్చి
యొసఁగునాంజనేయుచేత.

ఉత్కళిక

మొదలి చదువుజాగిలములు
పొదలిపోఁకుబంటుగములు
కొలిచి రాఁగ నలుగునేసి
నిలిచి మింట చెంచుడాసి
పోరిలోన గెలువఁ జాలు
వీరుఁ డైనవాని డాలు
నందునున్న వేల్పుచేత
మందరాగ కల్పుచేత

చతుర్థీ విభక్తి

ఉ॥ చాటుమహాప్రబంధముల జాడలు లక్షణవేత్తలౌనన్
నూటికి విన్న హీనులకు సొంపుగ నేనిటు కావ్యముల్ మహా
నాటకముఖ్యకావ్యములో నర్చినయట్టి మనీషికై మహీ
జాటకులాబ్జభాస్కరునికై హనుమత్ప్రభుకై యొనర్చెదన్.

చతుర్థీవిభక్తి - కళిక - హరిణగతిరగడ

మఱియును బంగరుజందెము ముంజిక
మండలు దండము గల పుణ్యునకై
మెఱయఁగ సుగ్రీవాంగదు లౌనన
మెలఁగెడు కపిలోకవరేణ్యునకై

తొలువేలుపుఁ దపసిని నొకపిడికిట
        దునియఁగఁ బొడిచిన బలుమల్లునకై
వెలసిన వెను రాకాసి మెకమ్మల
        వేఁటాడెడు భీకర భిల్లునకై
రహిఁగల సద్గుణమహిమనుఁ బొలుపగు
        రామాయణహారోజ్జ్వలమణికై
మహిదుహితృమనోవల్లభ దాన స
        మంచితధీవరకై రవ ఘృణికై
బళిరా యనబలు జాయి కరంగఁగఁ
        బాడిన గాన కళాలోలునకై
సలలిత సుకృత ఫలంబున కేసరి సతి
        గాంచిన ముద్దులబాలునకై

ఉత్కళిక

వేసర కిర్వది చేతుల వలకై
లాసము నెత్తిన బలు దొరపురికై
పనిలసఖుం డాహుతిఁగాఁ గొనికై
కొనఁగాఁ జేసి ప్రతాపమహాకై
రవ రిపునెసగించుచు మాయాకై
తవబలులగు దనుజుల మదయుతకై
టభ నిభులను దునిమిన శూరునకై
శుభములు నతులకునిడు ధీరునకై

పంచమీవిభక్తి

ఉ॥ ఏ యెడనైన వైష్ణవజ - నేతరులన్ భజియింపఁబోక మీ
రాయత బుద్ధులౌ మనుజు - లార భజించిన మాత్రఁగొబ్బున
న్నాయని లాత్మసూనువల - నన్ రఘువంశజ రామధారుణీ
నాయక కార్యకర్తవల నన్ విడఁ జాలును కర్మబంధముల్.

కళిక - ద్విరదగతిరగడ

మఱియు సూర్యకుమార - మంత్రి కుంజరువలన
మఱలు నతజన వార - వజ్రపంజరువలన
సవినయస్థితిఁ బొల్చు - సత్యసంధునివలన
భవకోపపటు తిమిర - పద్మబంధునివలన
విజితేంద్రియత్వమున - వెలయు జయధనివలన
నజముఖ్య సురవినుత - హరిగుణ ఖనివలన
భీమాజి నిశ్శంక బిరు - దోద్ధురుని వలనఁ
దామ సాకృతి దైత్య - తతి భీకరునివలన

ఉత్కళిక

రాముతలిఘుప్రసాద
మోమితీసుకమోద
గతిఁజెందఁగానిందు
మతిదెబ్బదియురెండు
వెల్వలకునేమించి
తెల్విమీఱఁగఁబంచి
(యొసగుమాన్యునివలన ఎసగుధన్యునివలన)

షష్ఠీవిభక్తి

ఉ॥ దొంతులుగా మహాగిరులు - తోరముఁగల్గినతోఁకచుట్టునై
వింతవహింపఁజేర్చి విను - వీధిని మబ్బున గొబ్బు గొబ్బునన్
బంతిమమీఱఁ గట్టకును బల్మియుఁ దెచ్చినయట్టి యానభ
స్స్వంతునిఁ బట్టికిన్ ప్లవగ - చంద్రునకెవ్వరుసాటి లావునన్.

కళిక - తురగవల్గన రగడ

మఱియు బెఱయు రామనామ - మానవేన సేవకునకుఁ
దఱుమ మెఱచు నత్యవృత్తి - దారుణోరుపావకునకుఁ
జెలువు నలువుగలిగి మెలఁగు - క్షిప్రతాప్రభంజనునకుఁ
బేఁము బలము నెన్నఁగన్న - సాధుయూథరంజనునకు

ధీరశూరపాళి పాలి - దేవతావనజమునకు
భూరివారిజాప్త దీప్తిఁ - బొల్చునిల్చు తేజమునకుఁ
గేలమేలిఫలములలము - కేళ ఖేళ భూమణునకుఁ
జాలవాలమూఁచి చాచు - శత్రు గోత్రభీమణునకు.

ఉత్కళిక

రాముచే మెఱుంగెసంగ
భూమమై వెలుంగుచుండఁగ
రమిడి చిముడుసీత చేత
మమరసమరరీతి చేతఁ
గినుకఁ జెనకి చుట్టిపట్టి
దనుజతనుజుఁ గొట్టినట్టి
దళితలలితవనకులునకు
గిళితకలితదినకరునకు.

సప్తమివిభక్తి

శా॥ నందిగ్రామపురంబునన్ భరతుఁడుండన్ ముందుగావచ్చి యా
మం దేహారి కులాబ్ధిచంద్రునకు రామక్షేమవృత్తాంతముల్
విందుల్ సేసిన పుణ్యునందు దితిభూ విధ్వంసి యందున్ సుధీ
బృందారాధితపాదునందు నిలిచెన్ శ్రీమత్ప్రతాపోన్నతుల్.

కళిక - హంసగతి

మఱియు నుతికెక్కు శ్రీ - మంతునందు
జరపక వరంబు లిడు - శాంతునందు
భావసేవితరామ - భద్రునందు
రావణముఖాసహ్య - రౌద్రునందు
ప్రకటితాచారసంపన్ను నందు
సకలహిత సాధుప్రప - సన్నునందు
స్వామిహితకార్య ని - ర్వాహునందు
సామాదినయ సము - త్సాహునందు.

సప్తమీవిభక్తి - ఉత్కళిక

పవనవేగంబు
వివిధయోగంబు
ప్రచురశౌర్యంబు
నచలధైర్యంబు
చారువిస్ఫూర్తి
భూరిసత్కీర్తి
గలసుకృతియందు
వెలయువ్రతియందు

సంబోధన

ఉ॥ భీమమహాసురులం గెలిచి పెద్దఱికంబొనరింపు మంచు శ్రీ
రాముఁడు మెచ్చియిచ్చిన విరాజితబంధుర తారహారమా
భూమిజఁదెచ్చి కంఠమునబూన్చిన చెల్వువహించు నాఁటినీ
శ్రీ మహితాకృతిం దలఁతు చిత్తమునం బవమాననందనా !

కళిక - ద్విరదగతిరగడ

మఱియు ఛాయాగ్రాహి - మదమడంచిన వీర !
నెఱయు పరమధ్యాన - నిష్ఠాసమాచార !
భావివేళాబ్రహ్మ - పట్టోచితాకార !
గ్రావనమద్భృతిఁగల్గు - గంధవాహకుమార !
గళితశాత్రవదైత్య - కామినీతాటంక !
కలితలంకాపురీ - గ్రావ భేదనటంక !
ధూమ్రాక్షహరణైక - దోశ్శక్తి బిరుదాంక !
కమ్రప్రతాపఘన - కాంతిజితధూమాంక !

ఉత్కళిక

అనిరామలక్ష్మణులఁ
గొనిడాచుదుర్గుణుల

నలర సాతలలంకఁ
గలచి త్రుంచి కడంకఁ
బుడమి కారాఘవుల
వడిఁ దెచ్చి కడు మివుల
వెలయు దీనశరణ్యా !
యలఘుపుణ్యాశరణ్యా !

సార్వవిభక్తికము

శా॥ నీవాద్యుండవు, నిన్ను గొల్తు నెపుడున్ నీ చేత శ్రీమించె నీ
కై వే మ్రొక్కులొనర్తు నీవలన నిష్టార్థంబు సంధిల్లె నీ
కే వైరుల్ భయమందకుండ్రు మదినూ హింపంగ నీయందు శౌ
ర్యా విర్భావ జయంబు లెచ్చెసు జగత్ప్రాణోద్భవా ! ధీనిధీ !

అంకితాంకపద్యము

ఉ॥ లక్షణసారసంగ్రహమి - శత్కులనామతి సన్నుతోపమో
త్ప్రేక్షలు మీఱఁ జిత్రకవి - పెద్దన యర్పణ చేసె మీకు నో
యక్షయ శౌర్య యీ భవదుదాహరణంబు జగత్ప్రసిద్ధమై
యీ క్షితి మించఁ జేయుమ మహీతనయాధిపపాద సేవకా !

గ్రంథసూచిక:—

లక్షణసార సంగ్రహము - ముద్రణము 1937. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు. కాకినాడ. పీఠికా కర్త సంస్కర్త. ని. వేంకటరావు ఎమ్. ఏ

ఉదాహరణ సూచనము

నిస్సహాయకవితాధురంధరుఁడగు బైచరాజు వేంకటనాథకవి (రాజకవి) తన పంచతంత్రములో (4-121).

చ॥ సరసగభీర శబ్దఘనసారసమృద్ధిఁ బ్రసిద్ధిగన్న యా
సరసులఁగూడి చారుగతి సద్వ్రతతుల్ భజియింప పాదవి
స్ఫురణఘటింపుచున్ దొడుసుపుట్టక యుజ్జ్వలధారచే నుదా
హరణము చేయుచున్నకవి నారసిచూడు మరాళగామినీ!

ఇందుశ్లేషగా నుదాహరణ లక్షణముగలదు. కవి - కావ్యము చేయువాఁడు; నీటిపక్షి—

గభీరశబ్దములు; చారుగతి; పాదవిస్ఫురణ - ఉజ్జ్వలధార యిరువురికి సమానములు.

మఱియు తృతీయాశ్వాసమున వసంతవర్ణన చేయునపుడును నుదాహరణము స్మరించినాఁడు.

"మఱియు నవ్వసంతంబు కళికాభిరామంబై యుదాహరణంబును శుకసూక్తి సందర్భగర్భితంబై భాగవతంబును (3-144).

గ్రంథసూచిక:—

పంచతంత్రము—తొలిముద్రణము 1874 బ్రహ్మశ్రీకొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులుగారిచే పరిష్కృతము.

పంచతంత్రము—వావిళ్లముద్రణము 1924.

పంచతంత్రము—తాళపత్రప్రతి 10-1-10 మదరాసు ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకాల.

ఉదాహరణలక్షణము - మూర్తికవి

నరసభూపాలీయమున మూర్తికవి కావ్యస్వరూపములను చెప్పు సందర్భమున మహాకావ్యలక్షణము చెప్పి—

"ఇందునొక కొన్నికడమైన నెంచిచూడ
నదియు నవని మహాకావ్యమనఁగ బరగు
మఱియు క్షుద్రప్రబంధ నిర్మాణమర్మ
లక్షణము లేర్పఱించెద లలితఫణితి."

—2 ఆ. 168 పద్యము.

అని యుదాహరణ లక్షణము చెప్పినాఁడు.

క్షుద్రప్రబంధము :—

కం॥ కలికోత్కలికలు పద్యము
లలరారు విభక్తులుం దదాభాసయుతో
త్కలికలు సజయతిపదమా
నలమానిని మొదలఁదగ నుదాహరణమగున్.

—2 ఆ. 169 పద్యము.

కం॥ అందు విభక్త్యాభాసము
లందుఁ జతుర్థికిని తెనుఁ గుదాహరణము పెం
పొందం గలికోత్కలికల
సందీప్త విభక్తితాల సప్రాసంబై.

(నరసభూపాలీయము లేక కావ్యాలంకార సంగ్రహము ముద్రణము 1883 బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారి సంస్కరణము 48 పుట.)

ఉదాహరణ సూచనము

అయ్యలరాజు రామభద్రకవి, తనరామాభ్యుదయ కావ్యములో శ్లేషగా నుదాహరణ లక్షణమును చెప్పినాఁడు. ఇది వసంత వర్ణనమున పొందుపడినది.

కం॥ తలప నుదాహరణాకృతిఁ
కలికల రంజిల్లి సరసకవి కావ్యమునుం
బలె నెడల మత్తకోకిల
కలనన్మధువేళ మధునికాయంబలరెన్.

—1 వ ఆశ్వాసము.

ఇట - కలికలు - మొగ్గలు - శ్లేషలో కావ్యభేదము పేర్కొన్నాఁడు.

రామాభ్యుదయము వివేకవర్ధనీ ముద్రాక్షరశాల రాజమహేంద్రవరము 1895.

తాళపత్రప్రతి సంఖ్య 236 తంజావూరి పుస్తకభాండాగారము.

,, 716 717. మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకశాల.

హరిహర శ్లేషోదాహరణము

చిత్రకవి అనంతకవి క్రీ.శ. 1580

లక్షణసార సంగ్రహకర్తయగు చిత్రకవి పెద్దనపుత్త్రుడగు ననంతకవి హరిహర శ్లేషోదాహరణమను నుదాహరణము రచియించె నట్లాతని పుత్రుడగు చిత్రకవి వేంకటరమణకవి తన 'సాంబవిలాస' గద్యలోనిట్లు వ్రాసియున్నాడు.

"ఇది శ్రీహనుమత్ప్రసాద లబ్ధసార సారస్వతపాత్ర, భారద్వాజగోత్రపవిత్ర, ప్రథమశాఖావంశ సంభవసముజ్జ్వ లత్కాత్యాయన సూత్ర లక్షణసారసంగ్రహ రచనా విశారద చిత్రకవి పెద్దనార్య పౌత్ర, హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన, వ్యాఖ్యాన, హరిహర శ్లేషోదాహరణ సకలజీవ సంజీవనప్రబంధ బంధుర వంశావళి సృజనాఘుం ధర అనంత సత్కవీంద్రపుత్ర, దయాదాక్షిణ్యాదిక సమస్త సద్గుణ కదంబాంబా సమానాబళాంబా గర్భక్షీరవారాశి కుముదబాంధవ చరిత్ర, శ్రీసుబ్రహ్మణ్యేశ్వరాంజనేయాంకన మంజుల త్రిలోకసంజీవ న్యభిమన్యువిలాస, సకలవర్ణనాపూర్ణ రామాయణ కుమారగురువి లాసాదిక దివ్యత్కావ్యకరణాతిధురీణ శేముషీవిశేషణ రాఘవ పాండవీయ, విష్ణుచిత్తీయ, వసుచరిత్ర ప్రముఖదివ్య త్కావ్యార్థ బోధన సమర్థహృదయకమల విద్వత్కవీంద్రవిధేయ వేంకటేశ్వర నామ వేంకటరమణ కవీశ్వరవిరచితంబైన సాంబవిలాసంబను మహా ప్రబంధంబున ప్రథమాశ్వాసము."

(అముద్రితము సాంబవిలాసము సంఖ్య 128 బి మదరాసు ప్రభుత్వప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారము).

చిత్రకవి యనంతరచితమైన యుదాహరణము లభింపలేదు. ఇట్లే యితని సకలజీవసంజీవని, వంశావళి గ్రంథములు లభింపలేదు. ఇతని హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యాన వ్యాఖ్యానము చాలప్రసిద్ధమైనది.

ఈ వ్యాఖ్యతోడనే హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానము మొదట క్రీ.శ. 1896 లో అముద్రితగ్రంథ చింతామణి పత్రికయందు ముద్రితమైనది. ఆ వెనుక క్రీ.శ. 1918 లో బ్రహ్మశ్రీ వఝ్ఝల చిన సీతారామస్వామి శాస్త్రులవారి దివ్యటీపికతోఁగూడ 'వావిళ్ల' వారిచేఁ బ్రకటితమైనది.

చిత్రకవి యనంతకవి గండికోటను పాలించిన పెమ్మసాని చిన తిమ్మానాయునికాలమున నున్నకవి. ఈ విషయమీతని హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానవ్యాఖ్యనుండి యిట్లు తెలియుచున్నది.

సీ॥ శ్రీహనూమద్వర శ్రీలబ్ధసుకవిత్వ
చతురుండ లక్షణసారసంగ్ర
హంబొనర్చి యుద్యత్కీర్తిఁ బ్రఖ్యాతుఁ
డగుచిత్రకవి పెద్దనార్యసుతుఁడ
విష్ణుచిత్తీయాది వివిధకావ్యార్థముల్
దెలిసివక్కాణించు ధీరతముఁడ
గండికోటాఖ్యదుర్గస్థలాధ్యక్షుఁడై
పృథివినుతికెక్కు పెమ్మసాని

చిన్న తిమ్మక్షమాపాల శేఖరుండు
గారవింపఁగ బహుమాన గౌరవమున
మనిన ధన్యుండ సర్వసమ్మతగుణైక
గరిమ వెలయు ననంతాఖ్యకవివరుండ.

తాడిపత్రి కైఫీయతునందు గండికోట చిన తిమ్మానాయఁడు. క్రీ.శ. 1578, 85, 1593 ప్రాంతముల నీతఁడు విలసిల్లినట్లు, దానశాసనములు గలవు. కావున చిత్రకవి అనంతకవి క్రీ.శ. 1580 ప్రాంతమువాఁడు.

శ్రీ కృష్ణోదాహరణము

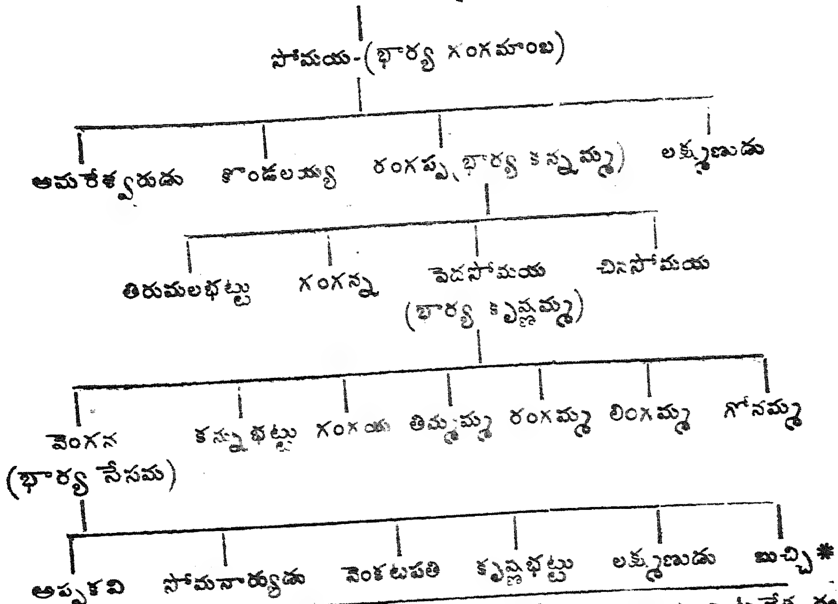
కవి:- కాకునూరి అప్పకవి

[“ఈతనికాలము యీ గ్రంథములోని పీఠిక 33 వ పద్యమునుబట్టి శాలి-శ. 1578 మన్మథనామసం॥ శ్రావణ బ॥ 8 నాడు (అనగా క్రీ.శ. 1656. సం॥ఆగస్టు 3 తేదిని తనకు కలవచ్చినట్లు కవి చెప్పుకొనుటచేత, 17 వ శతాబ్దమధ్యమం దుండినవాడని స్పష్టముగా కనబడుచున్నది. కలగన్నమరునాడే ఈ లక్షణగ్రంథమును వ్రాయుటకు మొదలుపెట్టుటచేతను, తానిదివరకు సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు రచించినట్లును శ్రీగిరిలో భోగవిభూషణుని పట్టపు కవీంద్రుండుగా నున్నట్లును పీఠిక (84,85)లో చెప్పుకొనుటచేతను, అప్పకవి 17-వ శతాబ్దారంభమున పుట్టియుండునని యూహింపవచ్చును. అప్పకవీయము “క్రీస్తుశకము 1656-వ సంవత్సరమునం దారంభింపబడి 1660-వ సంవత్సరప్రారంభమున కింతవరకుఁ జేయబడియుండును.” అనివీరేశలింగముపంతులుగారు ఆంధ్రకవులచరిత్రలో వ్రాసినారు. గాని క్రిందగీలుగల వాక్యములోని విషయమునకు ప్రమాణము ఎక్కడనున్నదో మాకు తెలియదు.

వంశావళి

కర్తృవంశావతార పద్యములబట్టి (పీఠిక 70-83) అప్పకవి భరద్వాజ గోత్రుడనిన్ని పండితవంశమునందు పుట్టినవాడనిన్ని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ దిగువ కనబఱచిన వంశవృక్షమునకు ఆ పద్యములే ఆధారము.

కాకునూరి తిమ్మన

* (ఓ) లో “లక్ష్మణాఖ్యబాలబుచ్చి” (పీ. 83) అని యుండుటచేత ఈ పేరున్నూ చేర్చినాము. ప. లోని “బాలగాంచె” అనేపాఠము మూలమందుంచినాము.

‘కాకునూరు’ అని తన ఇంటిపేరు వచ్చుటకు కారణము పే. 72 లో చెప్పుకొన్నాడు. అతని తాతకు తాతయైన సోమయ మధురాపురమునకుపోయి "వేద శాస్త్రపురాణాదివాదములను కాకునూరింటిచే జేసిన కారణమున కాకునూరింటివాడను ఘనత గాంచె" నని ఉన్నది. అయితే, దాని తర్వాతిపద్యమందే అతడు చిరగొండ సీమలో కాకునూరు అనే సర్వాగ్రహారము సంపాదించినాడని చెప్పుట చేత, ఈ ఇంటి పేరు గ్రామనామమా లేక పౌరుషనామమా అన్న సందేహము పుట్టుచున్నది. ఆ సోమయ కాకునూరి తిమ్మన సుతుండు (పీ. 73) అని చెప్పుట చేత అతని తండ్రి నాటికే ఈ ఇంటిపేరు ఉన్నట్లు ఊహించుటకు అవకాశమున్నది. లేదా కొడుకు సంపాదించిన పేరు తండ్రికి పెట్టినాడని చెప్పవలెను.

సోమయ "అభినవ చూతసద్గ్రామము" లో ఉండినట్లు పీ. 73-వ పద్యముబట్టి తెలియుచున్నది. ఈ గ్రామము పేరు ‘కొత్తమామిడిపల్లె’ అయి ఉండును. "మామిళ్ళపల్లె యొకటి బాపట్లతాలూకాలో నున్నది. మామిళ్ళపల్లి (అగ్రహారము) యొకటి నూజివీడు తాలూకాలో నున్నది" అని లక్ష్మణరావుగారు ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వములో వ్రాసినారు.

అప్పకవితాత పెద్దసోమయ్య రొంపిచెర్లలో పెద్దనూయి త్రవ్వించి నాడనిన్ని, గుడిపాటిలో వినుకొండ మార్గమందు పెద్దతోట వేయించినాడనిన్ని పీ. 79-వ పద్యమందున్నది. రొంపిచెర్ల నరసారావుపేటలో యున్నది. "సత్తెనపల్లి తాలూకాలో గుడిపూడి యను పల్లెయున్నది" అని లక్ష్మణరావుగారు వ్రాసినారు.

అప్పకవితండ్రి వెంగన పల్నాటిలో తనపాండిత్యవిశేషముచేత "మాటల బ్రహ్మ" అనేపేరు పొందినాడని పీ. 82 లో యున్నది.

పెద్దసోమయభార్య కృష్ణమ్మ. ఈమెతండ్రి వల్లెముపోతన (పీ. 80) వెంగన భార్య సేసమ (శేషమ్మ); ఈమెతండ్రి కృష్ణమ్మసోదరుడైన పెద్దభట్టు అవునో కాదో స్పష్టముగా తెలియదుగాని, అయివుండునని ఊహించుట కవకాశమున్నది. అప్పకవి కామెపల్లిలో ఉండగా స్వప్నము వచ్చినట్లును అది అక్కడి మాతృసంబంధులు విన్నట్లును కవిచెప్పుకొనియున్నాడు (పీ. 66) వల్లెమువారిది కామెపల్లిగనుక, ఆ మాతృసంబంధులు వల్లెమువారే అయియుండవచ్చును.

లక్ష్మణరావుగారు ఊహించినట్లు "అప్పకవి మేనమామల యింటిలో పెరిగి విద్యావంతుడయ్యెననికూడ లోకవార్తవచ్చుచున్నది. కావున నతనికుటుంబము మేనమామలబట్టియే కామెపల్లికి వచ్చెనని మనము నిశ్చయింపవచ్చును."

ఈ కామెపల్లి కొండవీటికి పడమటను శ్రీశైలమునకు ఈశాన్యమునందును గల తంగెడుసీమలో ఉండెను. "కామెపల్లి యిప్పుడు గుంటూరుజిల్లాయందు పల్నాడుతాలూకాలో యున్నది. అప్పకవి కాలమున నది తంగెడుసీమలోని

ఇప్పుడు తంగెడు అను గ్రామము కామెపల్లికి పశ్చిమమున పల్నాడుతాలూకాలో యున్నది" అని లక్ష్మణరావుగారు వ్రాసినారు.

ఈ కామెపల్లి (vi. 1) ఏలేశ్వరమునకు తూర్పున ఏడు యోజనములు దూరము దూరముగాను, కేతవరమునకు (v. 1) నైరృతిదిక్కున మూడుయోజనములు దూరము గాను, "సహ్యజాదక్షిణైకయోజనః వేశే" (v 172) అనుటచేత కృష్ణకుదక్షిణ మున ఒకయోజనముదూరముగాను ఉన్నట్లు తెలియుచున్నది.

అప్పకవికి నివాస్థానమయిన కామెపల్లి యిప్పుడు లేదని శ్రీ అక్కిరాజు ఉమాకాంతముగారు చెప్పినారు.

వంశోత్కర్ష

అప్పకవి పండితవంశమునందు జన్మించినాడు. అతని తాతకుతాతయైన సోమయ కాశిలో బ్రహ్మేంద్రులవద్ద శాస్త్రములు చదివి గొప్పపండితుడై యుండెను. మధురాపురమందు పండితులతో శాస్త్రవాదములు చేసిగెలిచినాడు. (పీ. 72, 73) అప్పకవితాతయైన పెదసోమయ క్రతువులు చేసినవాడు. (పీ. 78) ఈ పెదసోమ యకు అగ్రజుడైన తిరుమలభట్టు కాలామృతము అనే జ్యోతిషగ్రంథము రచించిన వాడు. (iv. 67) అప్పకవితండ్రి వెంగన తన పాండిత్యవిశేషముచేత "మాఱట బ్రహ్మ" అని ప్రఖ్యాతిపొందినవాడు (పీ. 82). ఈ లక్షణగ్రంథము (అప్పకవీ యము) రచించకమునుపే, అప్పకవి శ్రీశైలములో 'భోగవిభూషణుని పట్టపు కవీంద్రు" డయి ఉండెను. (పీ. 84) సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు కొన్నిరచిం చెను. (పీఠిక 85) వీటిలో మనకొక్కటైనా లభించకుండుట కడుశోచనీయము. "అంబికావాదమను యక్షయగానముసైతము పేర్కొనుటచేతను, యక్షగానముల గురించి ఈగ్రంథములో నాలుగవ ఆశ్వాసమందు వ్రాసిఉండుటచేతను యక్షగాన ప్రబంధమునకు ఆకాలమున తగిన గౌరవముండెనని ఊహింపవచ్చు.!!]

(అప్పకవీయపీఠిక. రావుసాహెబు కీ. శే. గిడుగు రామమూర్తిపంతులుగారు. వారి తనయులు సీతాపతిగారు పుటలు. 3-7). వావిళ్ళముద్రణము. 1924.

ప్రథమావిభక్తి

ఉ॥ శ్రీవనితాసనాథుఁడు వశీకృతభక్తమనోంబుజాండు, వి
శ్వావసుఁడుగ్రసేనుఁ డురువైద్యుఁడజేయుఁ డగణ్యసద్గుణ
ప్రావృతభూషణోజ్జ్వలుఁ డహఃపతికోటిమరీచిభద్రదం
తావళనాయకావనుఁ డుదారుఁడు కృష్ణుఁడు మమ్ముఁబ్రోవుతన్.

కళిక

మఱియు దేవకీశౌరసేనికు - మారనిర్మల రత్నరాజము
కఱకు టసురుల నెల్లఁ దారుణ - కదనధారుణి దునుము తేజము
బలిమి నందనవనములోపలి - పారిజాతము ధరకుఁ దెచ్చెను
కొలఁదిమీఱిన సమ్మదంబునఁ - గుండలంబులు తల్లి కిచ్చెను
చెలఁగి నరునకు సూతకృత్యము - జేసి కౌరవులఁ బరిమార్చెను
తలపు మఱువని దాసచయములఁ - దవిలి తిరుగని ముక్తిఁ జేర్చెను
వెలఁదికొఱకును బాణుచేతులు - వేయునఱికిన విక్రమోగ్రుఁడు
జలదముల జిగిఁదెగడునొడలున - జానుమీఱెడు శుభసమగ్రుఁడు

ఉత్కళిక

కమలనేత్రుని రాక రోయుచు
యమునయొడ్డున తపముసేయుచు
నున్న కాంతనుఁ జూచి రయమున
నున్నసుద్దివచించి ప్రియమున
నరుఁడుగూర్చిన మిత్రునానతి
కరముబట్టెడు దానిఁదానతి
విదళితాసురసార్వభౌముఁడు
యదుకులాంబుధి పూర్ణసోముఁడు

ద్వితీయావిభక్తి

ఉ॥ మానవులార ! రోగములు - మానును, లేములు లేవు, సంపదల్
జానగు దుఃఖముల్దొలఁగు - జాఱునఘంబులు మందబుద్ధులై
దీనతనొంద నేఁటికి న - తిస్థిరభక్తినిఁ గొల్వుఁడీ పరా
ధీనులుగాక మీరు వసు - దేవకుమారకు ముక్తికోసమై.

కళిక

మఱియు క్రేఁతలనెల్ల - మరులు కొల్పినవాని
మెఱసి కానను బసుల - మేపి తిరిగెడు వాని
భామతో దూర్వాసు - బండియీడ్చినవాని

వేమఱెదిరిన మగధు - విఱుగఁ ద్రోచినవాని
బాలుఁడై యోలెక్క - పాలు ద్రావిన వాని
హేలతోఁ బదిరూపు - లెలమిఁదాల్చినవాని
తాళవృక్షములెల్ల - ధరణిఁ గూల్చినవాని
గాలిరక్కసుఁ జావఁ - గాలఁ దన్నినవాని
లీలఁగొల్తును గడిఁది - లేమిఁబాపెడువాని

ఉత్కళిక

మందు పావకుఁగొల్చి
ఖాండవాహుతి వ్రేల్చి
పార్థివేశ్వరుఁ గాంచి
పార్థునక్కడ నుంచి
దారకుండమరించి
చేరఁదెచ్చిన మంచి
యరదమెక్కక ఫూని
పురికి వచ్చినవాని

తృతీయావిభక్తి

చ॥ పులసిలనేల మాసవుల - పుట్టును పావనమయ్యె నెప్పుడున్
గళవళమేల రోగముల - కాలగతిం గడవట్టు నీతి బా
ధలును దరిద్రతావ్యథలు - దవ్వుల కేఁగును వాంఛితార్థముల్
గలుగు నమేయుచేత కమ - లాధవుచే వటపత్రశాయిచేన్.

కళిక

మఱియు బ్రహ్మమాయఁ గెల్చి - మసలు మంత్రవాదిచేత
నెఱిఁగి సాంభకునకు వరము - లిచ్చి మెఱయు మోదిచేత
మృతతనయుని మరల గురున - కిచ్చినట్టి యమృతుచేత
నతుల రాసకేళిసలిపి - నట్టి యాదినటుని చేతఁ
బిండిరుబ్బునాతిమోము - పెరుగు దుడుచు కొంటెచేత
మందుచున్న కారుచిచ్చు - మరగి త్రావు నమరుచేత

నెలుఁగుతోడఁ బోరిమణియు - నింతిఁగొనిన యజుగుచేత
వెలయఁ దులసిపూనపేరు - వేసికొనిన జోగిచేత.

ఉత్కళిక

గట్టిగశరపంజరంబు
గట్టఁదలఁచి వేగిరంబు
చవుటికడలి చెంతఁజేరి
పవనతనయుతోడఁబోరి
తన్నుఁ జీరినంత వచ్చి
చెన్ను గెలుపు నరునకిచ్చి
మహిమ మెఱయు కృష్ణుచేత
మిహిరకోటి దీప్తుచేత.

చతుర్థీ విభక్తి

శా॥ ఓలంబానకుఁ దేకమత్సరముతో - నుప్పొంగి పెక్కేడులా
భీలాకారమునన్ గొలంకునడుమన్ - బేటాడునక్రంబుతోఁ
జాలంగయ్యముచేసి చిక్కిన మద - స్తంబేరస్వామిమై
కేలంబట్టి నిమిర్చినట్టి హరికై - కృష్ణాంబు భృన్మూర్తికై

చతుర్థీవిభక్తి - కళిక

మఱియునుఁ గౌమోదకియును ఖడ్గము
మణియును శంఖముఁబట్టిన హరికై
మెఱయఁగ విద్యుచ్చేలముఁ దాల్చుక
మెలఁగెడుదధికిణపరిదిగ్ధునకై
వెలుచం గదిసిన మల్లులనిరువురఁ
బిడికిటఁబొడిచిన బలుమల్లునకై
వెలయఁగ యమునానదిలోఁగాళియ
విషధరుఁదోలిన యదుసింహునకై
విజయుని రథసారథియై గురునృప
భీష్మాదులగెలిచిన భూపతికై

గజిగా యవనాభిదు ముచుకుందుని
గనుదృష్టినిఁ జంపిన శ్రీపతికై
బలువిడి దేవకి తండ్రిని మధురకుఁ
బట్టము గట్టిన గోవిందునకై
గేలఁ దాల్చినవైఖరి గోవర్ధన
గిరిమోచిన మహదానందునకై

ఉత్కళిక

తొలిపుట్టువు నోము ఫలంబున వే
బలువిడినగు వేదతికంబున వే
నరికొండలమందుచు పయనంబై
పురికింబరమానందమునంబై
కొనియుబ్బుచువచ్చి కలిమిపనికిం
గనియదుకులొసంగిన బాపనికి
గలిమిచ్చిన బాలస్నేహునకై
కలుములచే నేలిన కృష్ణునకై.

పంచమీవిభక్తి

మ॥ పురుటింటం బసిబిడ్డ చందమున - వాపోవంగ నాఁడాత్మలో
మురువొప్పన్విష దుగ్ధయుగ్మకుచయై - ముద్దాడు రాకాసిచ
న్నిరుగేలంగొని బాలుఁడ్రావుమిషచే - నిమ్మైనకాలంబునన్
ధరణింగూల్చిన నంద పుత్రువలనం - దార్క్షాణధర్మస్థితుల్.

కళిక

మఱియు గీతామృత స - ముద్రసింధునివలన
వఱలు భవపటుతిమిర - వనజబంధునివలన
బొంకు జెయ్యెడలేని - భూరిసత్త్వునివలన
జంకు జెన్నడు లేని సమరనిత్యునివలన

ఖేదముల్ బెడబాపు - కేశిమర్దనువలన
నాదికారణమూర్తి - యగు జనార్దనువలన
గానరాని పదముల గాము పానువువలన
పూనిగొ్రడాలికిం - బుట్టుకానుపువలన

ఉత్కళిక

తనువుబిల్వమిగురూర
దినిపాకమింపారఁ
జేసిద్రౌపదిచేతి
నానఁదీరఁగ మేఁత
యడిగిన మునీశులకు
నిడఁగల్గు దాసులకు
గల్పించుహరివలనఁ
గల్పస్థాయివలన

షష్ఠీవిభక్తి

శా॥ కారాగారమునందు వెల్వడి భుజం - గస్వామిసుచ్ఛత్రమై
వైరాఁ దార్క్ష్యుఁడు వాకిళుల్ దెఱువన-భ్రస్తోమముల్ మీఱి శ్రీ
సూరోద్భాతిపథంబానంగఁ దనుగొం-చుం దండ్రి యేతెంచి బా
ల్యారేపల్లెను నిల్పఁ బొల్చు హరికి-న్వాలారన్నే మొక్కెదన్.

కళిక

మఱియుఁ బెఱయనెఱయు నుఱియు-మధునిఁగూల్చినట్టి హరికి
నఱిమి తఱిమి చఱిమి నుఱుము-నక్రుఁ గెల్చిన వితకరికిఁ
గఱచి చఱచి యఱచి పఱచుఁ-గపిని జంపి నచ్యుతునకు
మఱిగి తిరిగి విఱిగి సొరగు-మద్దులీడ్చినయమితునకు
సరలి కెరలి వరలి మరలి-సాళ్వుఁ జంపి నతీరునకు
గరిమ మెరిమెయెరిమి నెరిమి-కామెపల్లిమందిరునకు
నయముఁ బ్రియము రయము జయము-నరున కిడిన కేశవునకు
వ్యయము భయము లయము క్షయము-వైరికొసఁగుమాధవునకు

ఉత్కళిక

గొల్ల లెల్లఁ దల్లడిల్లఁ - బెల్లు జల్లులల్లిరాళ్ల
పోనవానపూఁనపూని - కానరాని కోనలోన
చుట్టిపట్టి గట్టిదిట్ట - రొట్టు గట్టు మట్టు గుట్టు
నూఁచి లోచినోచి మోఁచి - బ్రోచినట్టి వామనునకు

సప్తమీవిభక్తి

మ॥ పృథులావంతి వరస్వయంవరమునన్వింధానువిందాదులన్
బ్రధనక్షోణిని గెల్చి సద్గుణ సుభద్రన్ భద్రదోర్లీలంచు వ
చ్చిధరాధీశు ననుజ్ఞచే నసలసాక్షీకంబుగృహ్యోక్తస
ద్విధిఁ బెండ్లాడిన కృష్ణునందు నిలిచెన్ ధీరప్రతాపోన్నతుల్

కళిక

మఱియు నుగ్రసేనా - మాత్యునందు
నెఱిమీఱ లఘుకాల - నిత్యునందు
విదురార్చిత పదార - విందునందు
విదళిత ఘోరారి - బృందునందు
నాభీరు వస్త్రాప - హారునందు
బలిపట్టణద్వార - పాలునందు
జలగాది దళితనూ - చ్ఛాదునందు

ఉత్కళిక

నజ్జరాగంబు
రజ్జనాగంబు
కంధియోగంబు
మంధరాగంబు
రాపుతోనూఁచి
వీపుతో మోఁచి
వెలయువారియందు
జలజాక్షునందు

సంబోధన

ఉ॥ ధర్మజుఁడంపినం జరిగి-దంతిపురంబున నాంబికేయుతో
ధర్మముఁజెప్పి దుష్కృతుల-దగ్గఱి శాంతనవాదిసజ్జనుల్
నిర్మలచిత్తులెల్లఁగను-నేరుపునన్నభఁదాల్చినట్టి ని
ష్కర్మవహాకృతిం దలఁతు-నాదు మనంబున నందనందనా!

కళిక

మఱియు జగన్మోహన - మాయఁదాల్చిన జాల
జఱుము తఱిద్రౌపదికిఁ - జీరలిచ్చిన కాల!
సఖులతో నదిలోనఁ - జల్లిగుడిచిన బాల!
విఖనసుండెదలోన - వేఁదలిర్చినలోల!
నరు తేరినొగలపై - నాట్యమాడినవీర!
నరకుఁగొని భీష్మపై - చక్రమెత్తినశూర!
తరిని సద్గురు సుతుల - దాపరించిన సదయ!
వెరిమ నాగపురంబు - వెక్కలించిన విజయ!

ఉత్కళిక

గురుభీష్మరాధేయు
లరుజన్యమున నేయు
శరవహ్ని బయలెల్కి
యరద మెల్లను నెక్కి
తరిగొల్పునెడ పాండు
వరులనేగురి మెండు
బ్రతుకఁజేసిన పుణ్య!
వితత దీనశరణ్య!

సార్వవిభక్తికము

శా॥ నీ వ్రేక్కండవు, నిన్నునమ్మి కొలుతు - న్నీచే సుఖంబబ్బె నీ
కై వేదండ మొసర్తు నీ వలన నిష్టావాప్తి చేకూరె నీ
కే విశ్వాసముఁ జేర్చితింక మదిలోహెచ్చయ్యె నీయందు నా
కై వారంబులు శౌరసేనతనయా - కామేపలీ వల్లభా!

కవినామము - అంకితము

ఉ॥ నామనవిచ్చగింపు మిట - నన్నయభట్ట కృతాంధ్రశబ్ద చిం
తామణి కల్పనోక్త కల - నాచతురోపమ లుల్లసిల్ల ని
చ్ఛామతి నర్పణంబుగ నొ - సంగితిఁ గామెపలీశ! నీకునై
రామయమై తగన్ భవ దుదాహరణంబు జగత్ప్రసిద్ధిఁగన్

గణపవరపు - వేంకటకవి - ఉదాహరణము

ప్రబంధరాజవిజయ వేంకటేశ్వరవిలాసము, సర్వలక్షణ శిరోమణి మున్నగు బహుమహాగ్రంథములు రచియించి ప్రఖ్యాతిగన్న వేంకటకవి తానొక యుదాహరణమును రచియించినట్లు, తన ప్రబంధరాజమున నిట్లు చెప్పికొనియున్నాఁడు:—

సీ॥ శ్రీకరంబుగఁ బదిరెండవయేట తా
రావళుల్ రచియించి ప్రౌఢిఁ గన్న
ముని ముని మీసంబు మొనయునేటనె యమ
శతక మొనర్చి కౌశలము గన్న
ఇరువది యేటను శృంగారమంజరి యు
నుదాహరణఁ జేసి ఘనతఁగన్న
ఇరువదేనవ యేట కృష్ణమల్ల కథ
చతుర్భద్రఁ జెప్పి సంతుష్టి గన్న
మఱియు బాలరామాయణ ద్విపద
ప్రసంగించి బహువిధ చాటుకవిత

గీ॥ అతిశయముగన్న నాదు జిహ్వాంచలంబు
తనివినొందదు కులదేవతావతంస
వేంకటేశ్వర చరణారవిందమహిమ
నవనవోన్మేష పేశవర్ణనలఁగాక.

(పుట 5. 26. ప్రబంధరాజము - అముద్రితగ్రంథచింతామణి టితము-నెల్లూరు.) 1892.

ఈ యుదాహరణము లభింపలేదు. ఈతని కాలనిర్ణయమును గుఱించి యొక్కొక్కరొక్కొక విధముగ వ్రాసియున్నారు. * కాని యీతని కాలనిర్ణయము సులభముగాఁ జేయువిషయము నాతఁడే తాను రచించిన విద్యావతీదండకములో నిట్లు చెప్పియున్నాఁడు—

"దండకము"—శ్రీ విశ్వనాథా న్వయాంభోధిచంద్రుండు ... సత్కౌశ్యపాభిఖ్య గోత్రుండు, భాస్వచ్చరిత్రుండు, శ్రీతిరన్నెలోర్వీతలాధీశ పౌత్రుండు వీరావనీపాలపుత్రుండు, వీరాధివీర స్తుతోదారవచ్చొక్కనాథక్షితీశాగ్రణీసోదరుం డాశ్రిత త్రాణబద్ధాదరుం డద్రికన్యాసమానోల్లసల్లింగమాంబావధూగర్భ శుక్తిస్ఫురన్ మౌక్తికాకారుఁడై యొప్పు ముద్దళ్ఘరి క్షోణిపాలుండు ... .. చొక్కాటంబుగా రాజసం బెచ్చ నిండుపేరోలగంబుండి .. ...విద్యావతీ కన్యకారత్న మాత్మీయమౌ నాట్యశాలాస్థలీపాత్రలందెల్ల సన్మానపాత్రంబుగా శ్రీమించి వర్ధిల్లు ... ...గుణామేయ లక్ష్మీనివాసస్ఫురత్ పాండ్యసింహాసనాధ్యక్షు పేరన్ జయోదాత్తముద్దళ్గిరి క్ష్మాతలాధీశు పేరన్, వృషాద్రీశ సంకాశు పేరన్, మహాలక్షణ గ్రంథభాషాభిదాన ప్రథామాధురీ సాధురీత్యర్థవచ్ఛబ్ద బంధానుబంధ ప్రబంధాది నాథాంస్వయామాత్య రాడ్వేంకటార్య ప్రణీతంబుగాఁ బొల్చు నావుప్ప కోదండకంబైన విద్యావతీదండకంబుర్వినా చంద్రతారార్కమై యొప్పు నెల్లప్పుడున్."

(A Descriptive Catalogue of Telugu Manuscripts vol viii Yakshaganas and Dandakas (No. 1834-2040) No 2014. Page 2262&2263.)

మధురను పరిపాలించిన సుప్రసిద్ధాంధ్రనాయక రాజవంశమునకుఁ జెందినవాఁడీ ముద్దళగిరి. ఈతఁడు ముద్దువీరప్ప నాయకుని కొమా

---

*

1. ప్రబంధరాజము పీఠిక - పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారు. 1892
2. వీరేశలింగము పంతులుగారు - ఆంధ్రకవులచరిత్ర తృతీయభాగము 163-168 పుటలు
3. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక-3 సం
4. శతకవులచరిత్ర. 2 వ భాగము-195-196 పుటలు.
5. ఆంధ్రకౌముది పీఠిక - ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక టీకము.

పఁడు. చొక్కనాథనాయనికిఁ దమ్ముఁడు. చొక్కనాథనాయకుఁడు, రాజ్యభారమును వహింపలేని వయస్సున రాజ్యమునకువచ్చుటచే, ముద్దళగిరియే రాజ్యభారము వహించెను. ఈతఁడే తంజావూరిపై దండెత్తి, విజయరాఘవనాయకుని నోడించి దానిని వశపఱచుకొనెను. ఈవృత్తాంతము క్రీ. శ. 1679 లో జరిగినది. కావున నీతనికిఁ గృతి నిచ్చిన వేంకటకవియు నాకాలమువాఁడగుట నిర్వివాదాంశము. ఈతఁడు వీరేశలింగము పంతులుగారు చెప్పినట్లు, కూచిమంచి తిమ్మ కవి తరువాతి వాఁడు గాఁడు. పరిషత్పత్రికాసంపాదకులు చెప్పినట్లు, విజయరంగచొక్కనాథుని కాలములో వాఁడు గాఁడు. ఈతఁ డప్పకవి సమకాలికుఁడు. విద్యాపతీదండకము * ముద్రితము. ఈతని ప్రబంధ రాజము పునర్ముద్రణము చేయవలసిన యుద్గ్రంథములలో నొకటి. ఈతని యాంధ్రకౌముది' వేయి చరణములు గలవ్యాకరణము పరిషత్ప్రకటితము. ఈతని నిఘంటువు వేంకటేశాంధ్రము 1898 లో కాకినాడ సుజనరంజనీముద్రాక్షరశాలలో ముద్రితము. ఈతని కృతులలో ద్విరూపకోశమును, ఆంధ్రప్రయోగరత్నాకరమును ముద్రింపఁదగిన శాస్త్రీయగ్రంథములు. ఈ రెండుగ్రంథముల ప్రతులును తంజావూరిలో సరస్వతీభాండారమునందున్నవి.

* విద్యాపతిదండకము. మదరాసు ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకశాలవారిచే, నాచే సంస్కరింపబడి ముద్రితము. (1947 సం॥)

ఉదాహరణ సూచనము

పోచనకవి 'చంద్రాభ్యుదయము' అను ప్రబంధములో

"గీ॥ రసికసభయెల్ల బళిబళిరవముతోడ
వేడుకలు దేరఁగాఁ దదుర్వీసు పర్వ
శంబరారి యుదాహరణంబు చదివి చదివి
వీణగైకొనెగీత ప్రవీణమతిని." అని పేర్కొన్నాఁడు

చంద్రాభ్యుదయము 2. వ ఆశ్వాసము.

ముద్రితము కాలేదు. మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారము నందలి D. 505, R 125 అను ప్రతులననుసరించి వ్రాయఁబడినది.

విశ్వేశ్వరోదాహరణము.

ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి.

భర్తృహరి త్రిశతిని ప్రసన్నమనోహరముగ తెలుఁగుచేసిన ప్రసిద్ధకవియగు నేనుఁగులక్ష్మణకవి తాను విశ్వేశ్వరోదాహరణమును వ్రాసినట్లు, రామవిలాసమును తనకృతిలో, కృతిపతియగు. శ్రీవత్సవాయి గోపరాజుచేత నిట్లు చెప్పించినాఁడు-

సీ॥ సృజియించినాఁడవు సేతురామేశ్వర
మహిమంబు పాండిత్యమహిమ మెఱయ
కల్పించినాఁడవు ఘనులెన్న జాహ్నవీ
మాహాత్మ్యకృతి సుధామధురఫణితి
నిర్మించినాఁడవు నిర్జరభాషచే
శతకంబు భాస్కరస్వామి కెలమి
రచియించినాఁడవు రుచిరంబుగాసుభా
షితరత్నమాలిక శివుని పేర

తే. గీ॥ రమ్యవిశ్వేశ్వరోదాహరణ నృసింహ
దండకాదిస్తుతి ప్రబంధములుగూర్చి
సభలలోను త్తమఖ్యాతినమరినావు,
లతిగుణాధుర్య! యేనుఁగులక్ష్మణార్య!

లక్ష్మణకవి, విశ్వేశ్వరోదాహరణము నేఁడు లభ్యమగుట లేదు. లక్ష్మణకవి యథునాతన ప్రసిద్ధ కవులలో నొకఁడు. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1700 - 1790 ప్రాంతముల జీవించియుండెను. ఈతని తల్లి దండ్రుల వంశము వారందఱును ప్రసిద్ధకవులు. లక్ష్మణకవి యింటిపేరు తొలుత పైఁడిపాటి వారైనను నీవంశములో జలపాలామాత్యుఁడను నాతఁడు గజపతిని మెప్పించి గజమును (ఏనుఁగును) బహుమానము పొందుటచే, నాఁటినుండియు, వీరింటిపేరు ఏనుఁగువారైరి. వీరికుటుంబము నేఁటివఱకు నవిచ్ఛిన్నముగనున్నది. ఈతని నివాసస్థానము తూర్పు గోదావరీమండలమున రామచంద్రపురము తాలూకాలోని పెద్దాడ. ఈతనిపూర్వులందఱును పెద్దాపురసంస్థానము నాశ్రయించిన ప్రసిద్ధ కవులు. ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి తాత యేనుఁగు పెదలక్ష్మణకవి. ఈతఁడు 1. రాజశేఖరచరిత్ర 2. భీమసేనవిజయము 3. భల్లాణరాయచరిత్రము 4. ద్రౌపదీపరిణయము 5. ధ్రువచరిత్రము 6. తులామాహాత్మ్యము మొదలగు గ్రంథములువ్రాసి, సంగీత సాహిత్యముల యందసమాన ప్రజ్ఞగడించి పెద్దాపురమును క్రీ. శ. 1649 - 1688 వఱకుఁ బరిపాలించిన సార్వభౌమతిమ్మజగపతి మహారాజు కాలముననున్నవాఁడు. లక్ష్మణ కవి తండ్రికూడ కవియేగాని యాతని గ్రంథములు కానరాలేదు. లక్ష్మణకవి కృతము లీక్రింది గ్రంథములు లభ్యములగు చున్నవి.

1. విశ్వేశ్వరోదాహరణము. ఉదాహరణగ్రంథము లభ్యము కాలేదు. 2. నృసింహదండకము. లభ్యము కాలేదు. 3. సూర్యశతకము (ఇదిసంస్కృతము) 'నిర్మించినాడవు నిర్జర భాషచే' అను వాక్యమిందులకుఁ బ్రమాణము. 4. విశ్వామిత్ర చరిత్ర. ఈ తెలుఁగు ప్రబంధము లభ్యముకాలేదు. 'రామేశ్వర మహిమము విశ్వామిత్రచరిత్ర, అనువాక్య మిందులకుఁ బ్రమాణము.

5. భర్తృహరి త్రిశతి - లక్ష్మణకవి కృతులలో సర్వాంధ్ర దేశవ్యాప్తిగన్నది. ఈసుభాషితముల నీతఁడు తనయిష్టదైవమగు పెద్దాడసోమశంకరునికిఁ గృతినిచ్చినాఁడు. ఈతని గ్రంథమునకు ముందు దీనిని [1] ఎలకూచిబాలసరస్వతి క్రీ.శ. 1640 ప్రాంతమునఁ దెలిగించినాఁడు. లక్ష్మణకవి సమకాలికుఁడగు పుష్పగిరి తిమ్మనయును, [2] నాతని వెనుక [3] పోదిరాజువీరన [4] గురురాజకవి, కందపద్యములలో వెల్లాల నరసింగయ్య [5] దీనిని భాషాంతరీకరించినారు. ఇందులో నీతిశతకమునకు క్రీ. శ. 1878 లో మహామహోపాధ్యాయ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పంతులవారు ప్రశస్తమైన టీకాతాత్పర్యవివేచనమును రచియించి యిందులోఁ గొన్నిపద్యములఁ దెలిగించిరి. ఇటీవల న్యాయవాదులును, నెల్లూరి వాస్తవ్యులునగు శ్రీ గుత్తి వెంకటసుబ్రహ్మణ్యాం యం. యె. బి. యల్. గారు దీనిని పూర్తిగ తెనిఁగించిరి.

6. జాహ్నవీమహాత్మ్యము - ఇదిపద్యకావ్యము. క్రీ. శ. 1927 లో చిత్రాడ రామవిలాసగ్రంథమాలికలో ముద్రితము.

7. రామేశ్వరమహాత్మ్యము - ఇదియుఁ బద్యకావ్యమే. దీనికి నండూరి రామమంత్రి ప్రేరేపకుఁడు. ఇందు కాకతిగణపతిదేవ మహానాఁటికి ప్రధానులగు నండూరివారివృత్తాంతముగలదు. నెల్లూరిసోమనాథునికిఁ గృతి. ఇది క్రీ. శ. 1904 లో మంజువాణిపత్రికలోఁ బ్రకటితము.

8. రామవిలాసము - శ్రీవత్సవాయిగోపరాజునకుఁ గృతి. ఇది లక్ష్మణకవికృతులలోఁ గడపటిది. క్రీ. శ. 1904 లో ముద్రితము.

---

1. ఎలకూచి బాలసరస్వతి. కావ్యము. జటప్రోలు సంస్థానాధీశుఁడగు సురభి మల్లభూపాలుని కంకితము. క్రీ.శ. 1904 లో శ్రీవీరేశలింగము పంతులవారిచేఁ బ్రకటితము.

2. పుష్పగిరి తిమ్మన నీతిశతకము. క్రీ.శ. 1900 లో అముద్రితగ్రంథ చింతామణి నెల్లూరులోఁ బ్రకటితము.

3-4. లభ్యముకాలేదు.

5. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోఁ బ్రకటితము.

గ్రంథసూచిక :—

1. ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి - కవిజీవితములు - గురుజాడ శ్రీరామమూర్తి గారు. 1893

2. ,, కందుకూరి వీరేశలింగముగారు
(కవులచరిత్ర - 3 వ భాగము. 44-52 పుటలు. 1900)

3. శతకకవుల చరిత్ర - వంగూరి సుబ్బారావు. 1924
శతకకవులచరిత్ర - పుటలు - 238-245
మూఁడవ భాగము.

శేషార్యోదాహరణము

కృతికవి :- అనంతయ

[ఈ శేషార్యోదాహరణమునఁ బ్రశంసితుఁడైన శేషార్యుఁడు నల్లందిగళ్ వంశమునకుఁ జెందినవాఁడు. ఈ నల్లందిగళ్ వారి వంశావళిని 'సీసమాలికగా' పై యనంతకవియేఁ గూర్చినాఁడు - దానినుండి మనకు ప్రస్తుతమగు భాగమును నుద్ధరించుచున్నాఁడను-

సీ॥ "శ్రీ..... మన్మథ మన్మ
థాకృతివైన నిన్నందు వెనుక
శ్రితజన సంస్తుత్య శేషయామాత్య ప
ర్యాప్త ధైర్య వేంకట రాఘవార్య
ఘనకీర్తి నిస్తంద్రు కస్తూరిసుండ
...... తేజోరూప వైభవముల
నొలసిన సకలవిద్యలు నేర్చి నానాఁట
నభివృద్ధిఁ బొందుచు నహరహంబు
నీమాట జవదాట కామోదమును గూర్చు
నలరామచంద్రున కనుజులైన
శత్రుఘ్న భరతలక్ష్మణుల చందమునను
అనుజులై నీకు చిత్తమ్ములలర
సేవ సేయుచు పాండ్యసింహాసనస్థుఁడై
దక్షిణరాయలై తనరు విజయ
రంగ చొక్కనృపాలు రత్నసమ్ముఖమున
ఆప్తులై మిత్రులై యధికులగుచు

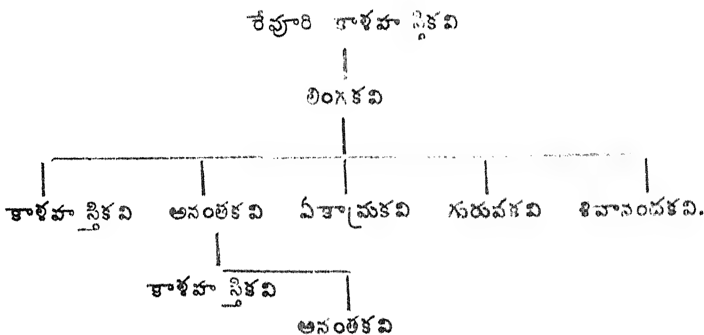
కొలువఁగా వారిలో గుణ ఖనియైన వేం
    కటరాఘవాచార్యు కడన శౌర్య
మెల్లనె పాండ్యభూమిపతి చేపట్టి ..
    ....నతఁడు పిలిపిల్లు

అతని కూరిమి తమ్ముఁడైన కస్తూరయార్య
    పరిఢవిల్లె ... కడు కీర్తి

గాంచెనా ఘనుని కగ్రజుఁడైన
    శేషార్యుఁ డంచిత శ్రీ వహించి
బాంధవతతికి కల్పక భూరుహంబును
    కవులకు నిక్షేపకలనఁదనరి
ఆశ్రిత తతులకు నమరనగంబయి
    యంగనలకుఁ గుసుమాయుధుఁడయి
తన చెలికాంద్రకుఁ దంగేటి జున్నయి
    తమ్ములకెల్ల మోదప్రదుఁడయి
పేదయా జనముల పెన్నిధానంబయి
    యకలంక కీర్తిచే నతిశయిల్లె.

(నల్లందిగళ్ వారి వంశావళి - అముద్రితము - Government Oriental Manuscripts Library, Madras. R. No. 759 Pages 7 & 8.)

పై యుద్ధృతాంశమును బట్టి, శేషార్యుఁడు క్రీ. శ. 1704 - 1732 వఱకును మధురను పరిపాలించిన సుప్రసిద్ధాంధ్రనాయకుఁడు విజయరంగ చొక్కనాథుని కాలములో నున్నవాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కృతికర్తయగు అనంతయ్య, బాలకవి బిరుదాంకితుఁడు - ఈతఁడు తన గాంధేయోపాఖ్యానమును బంగారు కృష్ణ భూపాలున కంకితమిచ్చెను, నందులో తన వంశ వృక్షము నిట్లిచ్చియున్నాఁడు-

సీ॥ ఘనమాని కులమాన్యకౌండిన్య గోత్ర ప
విత్రుఁ డాపస్తంబసూత్రమహితు
గతి వారి శేవ్రూరి కాళహస్తి కవీంద్ర
పౌత్రు లింగకవీంద్రపుత్రుఁ గాళ
హస్తి మహాకవి యగ్రజన్ము నేకామ్ర
కవిశాఖామణి గుర్వ కవితిలకశి
వానందసుకవుల యాగ్రజన్మని ఘటి
కాశతగ్రంథ సంఘటకు లేఖి
నీశితవరేణ్య కవితా ప్రకాశకుని ది
వ్యప్రబంధ నిబంధను నను ననంతు
తన రుచిరబోధయుత మనోవనరుహమున
తనరు నెనరునగఁ గొని యాసియె నిట్లు.

ఈతఁడు వృద్ధాచలమహాత్మ్యమును రచించి పంట లింగారెడ్డి కంకితముగావించెను- ఈతని పౌత్రుఁడు 'అనంతకవి' తన శ్రీముష్ణమహాత్మ్యమను గ్రంథములో నీ యనంతుని నిట్లు ప్రశంసించియున్నాఁడు—

సీ॥ ఐదేండ్లనాఁడె వేదాది విద్యలు నేర్చి
విభులమెప్పించె గర్వితుల నణఁచి
ఆట్టి ప్రాయమునాఁడె యష్టభాషల జతు
ర్విధకృతుల్ ధరవిరచించి నిలిపె
ఘటికాశతది నైకప్రబంధములపై
నూరి చెంజిండ్ల మెచ్చులు ఘటించె
నూఱుఘంటములకై నోహూరఁగ ఘనాఘ
నంబున కవిత మిన్నంది పలికె
నేక సంధావధృతధృతానేకవిబుధ
దుర్గ్రహగ్రంథసాహస్ర పూర్ణ తుష్ట
మండలాధీశదత్త సమ్మానశాల
కవియనంతేంద్రుఁడు నెన త్రిలోకములఁ గలరె?

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక - 3 సం. పరిషత్పుస్తక భాండాగారము.]

ప్రథమావిభక్తి

శా॥ శ్రీనల్లందిగళన్వవాయమవనిన్ - జెన్నొందు నేవంశమం
దానారాయణ జియ్యరంచనఁగఁ దా - నారాయణుం డుద్భవం
బై నాఁ డందు జెలంగు తిర్మలసుధీ - యాదోధి చంద్రుండు దా
నానూనస్థిరకీర్తి శేషఘనుఁ డు - ద్యద్ధర్మశర్మాఢ్యుఁడై.

కళిక

మఱియు సారసగర్భసార స-మగ్రసారసమాన్యచరితుఁడు
వర సభారస భావ భారస-వర్ణ్యభారసమానరీతుఁడు
చందనాచలచారు తాచయ ... ... సతిహృదయుఁడు
నందివాహనమతి విమోహన-నయనమోహన మహితసదయుఁడు
దిక్పతిప్రతిమాన ధీప్రతి-తిక్షుతాప్రతి పటుశౌర్యుఁడు
దృక్పరిక్షిత సుజనరక్షిత-ధీరదీక్షిత భావవర్యుఁడు
కులవధూజనభావ భాజన-కుశలతాజన వంద్యశీలుఁడు
ఖలనిరోధన ఘన విబోధన-ఖడ్గసాధన ... ఖేలుఁడు

ఉత్కళిక

అరిభుజంగమ గరుడ మంత్రము
సరసజనవరసస్యయంత్రము
సాఁగఁదనరెడు నీతి తంత్రము
నాగమోక్తముఁగాఁగ మంత్రము
నెడలఁగైకొనఁ గవి నియోగము
నెడఁదఁగైకొన కది నియోగము
యోగమున మను విషయసాంద్రుఁడు
భోగమున మను భూమహేంద్రుఁడు.

ద్వితీయా విభక్తి

శా॥ రాకేందుద్యుతి తిర్మలార్యసుతు భా-రద్వాజగోత్రుఁన్, దయా
లోక శ్రీకరుఁడయ్య వారయకు మే-లుంగూర్చు వేతమ్మనిన్ (?)
జోకం వేంకటరాఘవార్యునకు క-స్తూరయ్యకున్ పెద్దనా
లోకైక స్తుతి కీర్తిశేష ఘను సు-శ్లోకున్ బ్రశంసించెదన్.

కళిక

మఱియు మదమెద లేని - మహిమఁగాంచిన వాని
మెఱయు వన్నెకడాని - మించు మించిన వాని
తొలఁకు పలుకు హిమాని - తులకింప నగు వాని
సొలపుపూవిలుకాని - సొబగు నను దగు వాని

కలితసముఁగ్రగాని - ఘనత మెఱసిన వాని
నెలఁకు నేఁడు పున్నమవాని - యీవి నెలసిన వాని
పరమధృతిఁ గొఱగాని - పనులఁ గొల్పని వాని
అరులెదిర్చిన యోని - యాపు నిల్పని వాని.

ఉత్కళిక

శూరతయు, నాస్తిక్య
సాగమును, నైపుణ్య
మును(వి)సంయసన సక్తి
యును విచక్షణాలోక్తిఁ
గాంచి మధురాధీశుఁ
డంచి తామాత్యేశుఁ
డనఁగఁదగు ధృతి వాని
సనఘు మగఁమతి వాని

తృతీయావిభక్తి

శా॥ ఆనందంబున చంద్రశేఖర జటా-సంతాపగాంభోజ మా
ధ్వీకస్ఫూర్తిగ రసప్రధానకృతు లెం-తే పల్కి నైకేంద్రు నా
నాకల్పాంబర హేమరత్నబహుమా-నంబుల్ కవీంద్రుల్ ఘనం
డానల్లంది గళీశ తిర్మలయ శే-షామాత్యుచేతన్ ధరన్.

కళిక

మఱియు వారి వాహాభూరి - మహిమహారి దాను చేతఁ
గఱకు వైరిఁ గలనఁ జేఱి - గదుము శౌర్యభాను చేత
జగముఁ బొగడ యశము నెగడ - సవతు దెగడు ధీరు చేత
పొగరు మగుడ నొరసి బెగడ - బుధులు నిగుడ భీరు చేత
కవి చకోరకములు జేరఁ - గల యుదార చంద్రు చేత
జవవిహారతురగవార -చతురచార సాంద్రు చేత
విజయడిండిమముల నిండి - వెలయు దండి యోధు చేత
ప్రజలు ... పసిఁడి ... ప్రబలు దండి సాధు చేత

ఉత్కళిక

మదవదరులఁ గన్న లేటి
కోదమలనుచు నెంచి సూటి
గదిమి చిదిమి యదిమి మట్టి
కదన గరిమ గదుర గట్టి
బిరుదు(లు)గై కొనఁగ నేర్చి
కిరుదు ఢానని పటిమఁ జేర్చి
మెల గినట్టి శూరుచేత
కలిత కీర్తి హారుచేత

చతుర్థీవిభక్తి

శా॥ అలయించున్ వితతానురక్త గతి శూరాసంగతాపాదియై
బలిమిం గుత్తుకలాను చెల్మిబలె నేభవ్యాత్మ కాజేయకం
బలధీరాకృతినట్టి తిగ్మలబుధేం ద్రాంభోధిచంద్రుండనన్
గల శేషార్యునికై యొసంగుదుగ సత్కావ్యంబులాన్యోత్తముల్

కళిక

మఱియు ననుక్షణ శిక్షణ వీక్షణ-మర్దిత మదపలరిపువారునకై
కఱకువజీరుల భీరుల ఖేరుల-గర్వవినిద్రుతు లిడుశూరునకై
గడిదొరలందఱఁ జిందఱవందఱ-గాఁ దఱిమిన తేజోవంతునకై
కడిద్విపదంబుల కొమ్ములచిమ్ముల-కరినయనను రొనబలవంతునకై
మొకుగుదు నేలని తేలని వాలని-మొనలిడ లోగొను వీరాంకునకై
నికటపుసోదన సాధన వాదన-నలకొను నిర్భయనిశ్శంకునకై

ఉత్కళిక

జగడపుటంగులు విని విని బలుకై
పలువగ లెత్తుచు తులువల పగకై
కావరమునన లుఁగులుకొని శిఖికై
కావిరిదనురారవ పరులైకై

లాటపుదిపప్పలగు వ్వోడు శిఖకై
లాటన పటములు ద్రోహులు దెగకై
కోసియుసివిస రేడు సుద్దాముసకై
ఘసగణ పుంగన కాభీముసకై

పంచమవిభక్తి

శా॥ శ్రీరంగేశ పదాబ్జ భక్తిసిధన్యు, చింతామణీ కల్పకో
దారోదారత యాచకుల్ ధరణిదాతల్ గా భుజాభోగరే
ఖారూఢిన దిగిభేంద్రవహ స్థపటిమల్ గైకొంచు పెంపొందుల
క్ష్మీరాజన్నతి శేమయోగ్యవలనన్ - చెల్వొందుసత్కావ్యముల్

కళిక

మఱియు నాశ్రితభరణ - మహనీయుగుణమువలన
వఱలు మతివిస్ఫురణ - శాస్త్ర వార్త్మణమువలన
అన్వీక్షకీవరణహార్ద - గుణచయమువలన
అన్వయ జనాభరణ - హర్ష మర్షణమువలన
హరి దయోదయ కరణ - హతవైరిగణమువలన
వరకవిజనాదరణ - వచన భూషణమువలన
శరణాగతోద్ధరణ - చాతుర్యధనువలన
సరసతావిస్తార - సర్వజ్ఞఘనువలన

ఉత్కళిక

ప్రబలకృత దిగ్విజయ
సబలహతరిపునిచయ
సమ్మర్దరణభరిత
సమ్మ... పచరిత
సురపురీవిస్ఫార
వరగోపుర ద్వార
మణిసౌధతటువలన
ఫణిపభుజవటువలన

షష్ఠీవిభక్తి

మ॥ అలరారున్ వలరాజు చక్కదన మార్యాధీశదూష్యంబు, రి
క్కలఱేఁడక్కొఁగు నీవి రీవి యుకళంకస్ఫారగుర్వర్థ ధి
క్కలనం ... ... జేటికని పల్కన్ తిరుమలాచార్య వం
శలలామోజ్జ్వల శేష సూర్యునకు నెంచన్ సాటిగా సత్కవుల్.

కళిక

మఱియు శౌరి శౌరి మును పరీక్షకునకు
కఱకు చెఱకువాల డేల కడువనుడు నరక్షకునకు
రాజరాజ దాకథార రంజ మంజిమానకునకు
భోజరాజ సాహితోప ... మోపరోపధీవహునకు
బాహురాహులీఢ గాఢ వైరి భూరిహిమకరునకు
సాహసాహవాగ్ర నిగ్రహాభి శోభి శరధరునకు
శూరవార పోషణైక చూడ జూడ మోహనునకు
గౌర గౌర సౌధ యూధ ... ... కవితవాహనునకు.

ఉత్కళిక

చటుల నిటలనయన నయన
పటలకుటిల జయన పయన
మమర సమర విజయ విజయ
గమగతమశ విచయ విచయ
నీయ గేయ శోభ నాభి
ధేయ రాయ బిరుదశోభి
తాగ్ర విగ్రహోదయునకు
నుగ్ర విగ్రహాభయునకు

సప్తమీవిభక్తి

మ॥ స్థిరలక్ష్మీకర వేంకటాంబికయెడన్ శ్రీతిరుమలార్యుండు, భా
స్వరశశ్వద్రఘువంశభర్తలపలెన్ - పాటిల్లఁగాఁ గన్నసు

సిరులా పుత్రులు సల్పు గంధమును జగత్ - శ్రేయాంకసాంద్రాదరా
ధ్యైరసజ్జత్వములొందు శేషఘనుసంద్రశాంతి దానోన్నతిన్.

కళిక

మఱియును నిజదయాభుజ - మాన్యునందు
మఱియవన తనుకృతిశత - మన్యునందు
జగదేక హేవాక - చరితునందు
ప్రసగము త్యాగచక్రి - ధరితునందు
పటుభీమ సంగ్రామ - పార్థునందు
చటుసామవాగ్భవ - సార్థునందు
దీనవర దానసుర - ధేనునందు
భానుసమ కీర్తిహిమ - భానునందు

ఉత్కళిక

వదనమునసిందు
కదనమునసిందు
ధరగెల్చిక్రిందు
పఱచుసుధతాబిందు
విడుపలుకులెందు
తొడివిను నెందు
లోనగుఘనునందు
ప్రశమదనునందు.

సంబోధన

మ॥ అవనీపాల సభావహాబహుమహా వ్యాహారహారిప్రభా
భవనీభూతముఖాముఖాబ్జభవ ! సం-పద్దీర్ఘగుణోదార, దా
రవధూవ్యద్రిపుజాల ! జాలపదగౌరస్ఫారసత్కీర్తి భాం
ధవ ! శ్రీతిర్మలమంత్రి శేషసచివేంద్రా ! దానసాంద్రాదరా !

కళిక

మఱియు మధురాధీశ - మహితకరుణావేశ !
తరమెఱిగి విబుధేశతతులమును పరమేశ !
సంగీతసాహిత్య సంగ్రహైస్తుత్య !
సంగరజయాన్నత్య - సాంద్రద్యుతిసాహిత్య !
కవినిరీక్షణమాత్ర - కలితదానవిచిత్ర !
నవనవప్రియమిత్ర - నవ్యాపనికాచైత్ర !
సఖుదారసద్ధర్మ - సముచితాంచితకర్మ !
విమతసేనామర్మ - వేదిపటుశరధర్మ !

ఉత్కళిక

శ్రీరామపదభజన
సారస్వతాద్యజన
సారళ్యసంప్రాప్త
వైరళ్యగహితాప్త
రక్షణవినిస్తంద్ర
వీక్షలక్ష్మీసాంద్ర
నవ్యనిజమణిసౌధ
భవ్యగుణగణబోధ !

సార్వవిభక్తికము

మ॥ కులరత్నంబవు నీవు. నిన్ననయుశ్రీ, కోలాహ్వప్పునీచేత, కీ
ర్తులు నీకై హరియిచ్చు, నీవలన మిూఱున్వన్నెయున్వాసి, నీ
కలరున్ సొమ్ములు, విద్యహృద్యమగు నీయందాగ్జనంబార! చం
చలదృక్పంచశరాంక! తిరన్మలయశేషా! పోషితాహ్యోత్తమా!

అంకితాంకము

క॥ చెలఁగు నుదాహరణంబిది
నలసన్నిభ బాలకవియనంతయు నీకై

వెలయించె నీని గైకొను
మేఘుసమున్నేళ ! తిరుమలార్యుని శేషా !

ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండారము - ప్రతి - సంఖ్య. R. 126 (M. S. 8-6) (కాగితపుప్రతి).

ఉదాహరణ రచనము

పోడూరి పెదరామామాత్యుఁడు

శివరామాభ్యుదయమును ద్వ్యర్థికావ్యమును రచియించిన పెదరామామాత్యుఁడు 'ఉదాహరణము' కూడ రచియించినట్లు పై గ్రంథములో వ్రాసికొనినాఁడు.

కృతిపతి తన్ను గూర్చి చెప్పు సందర్భమున—

సీ॥ ... ...
నీవు ప్రౌఢోక్తిని నిర్మించినావు కా
సల్యాపరిణయాది సరసకృతుల
గీ॥ మఱియుదాహరణాది చమత్కృతులను
సంస్కృతాంధ్ర కవితఁ జెప్పఁజాలినట్టి
ప్రౌఢసత్కవి వీవె ధరాతలమున
కలితగుణగణ్య ! పెదరామ కవివరేణ్య !

ఈతని యుదాహరణము దొరకలేదు. ఈతఁడు తన శివరామాభ్యుదయ కావ్యమును బమ్మెరపోతన మహాకవి వంశజుఁడైన గురిజాల మల్లనసోమయాజి కంకిత మొనర్చెను. కృతికర్తయు కృతిభర్తయు శా. శ. 1678 (క్రీ. శ. 1756) సంవత్సరమునను౦డిరి. దీనికి ప్రమాణము:—

సీ॥ ధాతాశ్వయుజ కృష్ణదశమినాఁడు నారంబు
వరకు దాక్షాయణీపరిణయంబు
తత్కృతినాథుఁడై తనరిన గురిజాల
చినమల్ల సోమయాజికి తనూజుఁ

డగు లింగఘనసుగోష్ఠి ప్రతిష్ఠ యజ్ఞన
త్రిభువనకుం దనరయుండౌ పార్వతీశ్వ
రునకుం దిమ్మనకుం బుత్రుండయి షోడశ మహా
దానముల్సప్త సంతానములును

జేసి వంశవర్ధనుండయి సిగుల నెఱయు
పేరమ్మంత్రీశ్వరునకుం బోడుమూరి పెద్ద
రాము డెనుబది సంవత్సరములనాటి
ప్రతి విమర్శించి వ్రాసిచ్చె పత్రమునకు.

పైని పేర్కొనబడిన కాలము శా. శ. 1678 ధాత సంవత్సరమునకు సరిపోవును.

ఉదాహరణము - రఘునాథీయము

[పుదుక్కోట రాజగు రఘునాథ తొండమాన్ మహీపాలునకుం గృతిగా మహోద్దండకవి బిరుదాంచితుండు నుదురుమాటి వేంకనార్యుని పౌత్రుండు సాంబశివ కవిరచించినది. ఇది పూర్తిగలభింపలేదు. లభించిన భాగము శ్రీదీపాల పిచ్చయశాస్త్రిగారిచే సంపాదితమైన చాటుపద్య రత్నాకరము తృతీయతరంగము పుటలు (110-111) నుండి గ్రహింపంబడినది.]

చతుర్థీ విభక్తి

కళిక

మఱియును దుర్జన భర్జన తర్జన పరిచయ విజయ శరజాలునకై
నరపతి రక్షణ లక్షణ . ... నిజశీలునకై
హరిదతి హాటక శాటక ఝాటకవిరుచిర సురుచిరగ తేజునకై
పరిసర భాసుర భూసుర వాసర ... ...
అధికృత గర్వితగుర్వితగోర్వితలాధిపసాది పదాతివితతికై
మధురిమపూరిత సారిత గీరిత మంగళ ... ...
కవిజనదాన నిదాన నిదానన కరకృత కరకృత వగ తేజునకై
అవితతభాషణ పోషణ భూషణ సువదన భువదన ...

నవలాల్కను గలనాట్యపు తళుకై
హావణిలువరుజుల నలరెడు పలుకై
దువలును బూనుక దుముకుచు వడికై ... ...

పంచమీవిభక్తి

శా॥ స్ఫాయద్దంతి ఘటాఘటోద్భవ మదాసారస్ఫురద్వాహినీ
... ... ధరారుహ వరస్తోమా వసంతభ్రమ
ద్గాయత్ భృంగ సమూహనిష్కుటములా దారిన్ సుధీ గేహముల్
... ... ధీరువలనన్ రంజిల్లు నెల్లప్పుడున్.

కళిక

మఱియు విభుల కలన గరిమను ప్రభువలన
... ... నవివిభువలన
రణధరాదిక చలన, రహిత శౌర్యాని వలన
గుణధరాధిక మిళన కుతుక ధుర్యానివలన

తృతీయావిభక్తి

మ॥ ... ... నీ
కరణం బల్కిరి తద్గుణైక్యమని తర్కక్ష్మాలి నవ్యాజమున్
హారతుల్యప్రతి పాద్యుచేత ... ...

కళిక

మరియును గవులను మనుచును విభుచే
నరులను కవులను ననుచును ప్రభుచే
కలనై నను బొంకని ధీరు... ...
గంట్లెడ గాచిన కై గల దొరచే
గంట్లెడగాచిన కై నగవరుచే
కోటి కులావన గుణవాక్పతిచే
కోటి ... ... నిజముగ గాలిచే

ప్రజతగఁ బొలిచెన్
దిను సున మనిచెన్
మని మది నునిచెన్
సెనరున దనుచెన్

ఆశ్వాసాంత విభక్తులు

శబ్దలక్షణ సంగ్రహము

(పరవస్తు చిన్నయసూరి)

బాలవ్యాకరణమును క్రీ. శ. 1858 లో ప్రకటించుటకు పూర్వము చిన్నయసూరి క్రీ. శ. 1853 లో నీగ్రంథమును ప్రకటించెను. ఇందైదు పరిచ్ఛేదములు కలవు. వాని వివరణమిది—

1.	సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము —	42	సూత్రములు
2.	సంధిపరిచ్ఛేదము —	46	సూత్రములు
3.	శబ్దపరిచ్ఛేదము —	214	,,
4.	క్రియాపరిచ్ఛేదము —	118	,,
5.	ప్రకీర్ణపరిచ్ఛేదము —	150	,,
	వెరశి -	570	

దీనికి మంగళా చరణముగా నీక్రింది శ్లోకములుగలవు.

కరోదర ధృతోద్భూత వనజాతౌ సనాతనౌ।
శేషాద్రి శేఖరత్వాద చ్ఛాయా జాయాపతీ స్తుమః॥
పూర్వేషాం లక్ష్యలక్ష్మాణి వికృతేర్వీక్ష్య భూరిశః।
క్రియతే బాలబోధాయ శబ్దలక్షణ సంగ్రహః॥

ప్రతి పరిచ్ఛేదాంతమునను—

"ఇది పరవస్తు చిన్నసూరి కృతంబగు శబ్దలక్షణనామకాంధ్ర వ్యాకరణంబునందు ... పరిచ్ఛేదము-

ఇందున్న మఱియొక విశేషమేమనఁగా, ప్రాచీనాంధ్ర వాఙ్మయమున పొడగట్టు సంబోధనతో విభక్తిరూపములతో పరిచ్ఛేదాద్యములు కనుపట్టుచున్నవి-

ద్వితీయ పరిచ్ఛేదము- మొదలు-సంబోధన

క॥ శ్రీచరణ సరోరుహాలా
క్షాచారు విలాసవక్షసంశ్రితజనర
క్షాచరణ దక్షదుష్టని
శాచర కులశిక్ష శేషశైలాధ్యక్షా.

తృతీయ పరిచ్ఛేదము- షష్ఠీవిభక్తి

క॥ శ్రీగృహ మేధికి నతనిధి
కాగమ వేద్యునకుఁ ద్రిభువనారాధ్యునకున్
భోగాప వర్గదాయికి
నాగాధిపశాయికంజనాభరపతికిన్.

చతుర్థ పరిచ్ఛేదము- ప్రథమావిభక్తి

క॥ శ్రీనయనోత్పల శీతల
భానుఁడు కలుషాంధకార భానుఁడు కరుణా
ధీనుఁడాశ్రిత శుభ సం
ధానుండధ్యుషిత శేషధర సానుఁడొగిన్.

పంచమ పరిచ్ఛేదము- తృతీయావిభక్తి

క॥ శ్రీలోచనాంజనాంక
శ్రీలలితాధరుని చేతఁ జిరభద్రగుణ
శ్రీలుని చేతన్ దీన కృ
పాళుని చేతన్ వృషాద్రి పాలుని చేతన్.

ఈ ప్రాచీన సంప్రదాయము నెఱిఁగిన వాఁడగుటచే సూరి యీ గ్రంథము చివర నీ క్రింది సూత్రము గావించియున్నాఁడు

"సరూపవిభక్తి నాయక విశేషణంబులతోడ నాశ్వాసాంతంబునందును మీఁదం దదాదిని విశేషాంతంబులతోడను మంగళంబార్యు లభివర్ణింతురు"

ముఖలింగేశ్వరోదాహరణము

ఈ యుదాహరణము, కళింగ దేశమున నగా నేటి యుత్తర విశాఖమండలమునఁ బ్రాచీన కాలమునుండి ప్రసిద్ధి కెక్కిన ముఖలింగ క్షేత్రమున వెలసిన ముఖలింగేశ్వరుని (మధూకలింగ)పై మచ్చ వేంకటకవిచే రచియింపఁబడినది.

అధునాతన కళింగ కవులలో మచ్చ వేంకటకవి చాల ప్రసిద్ధుఁడు. ఈతఁడు జలుమూరు వాస్తవ్యుఁడు. క్రీ. శ 1868 సంవత్సరమున జన్మించి 1904 లో కీర్తి శేషుఁడయ్యెను. ఈతడు 1 వైదర్భీపరిణయము. 2 ఛాయాపుత్రశతకము 3 కుశచరిత్రము మున్నగు గ్రంథములనురచియించెను. వీనిలోఁ గడపటిది కుశచరిత్రము. ఇది శుద్ధాంధ్రములో, నిరోష్ఠ్యముగను, నిర్వచనముగను రచియింపఁబడినది. వానిలో మొదటిది. ఇది 1893 సంవత్సరమున నాకాలమున నాంధ్ర దేశమున వెలువడిన 'అముద్రితగ్రంథచింతామణి' పత్రికలోఁ బ్రకటితమై, తత్పత్రికాధిపతి యగు శ్రీపూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారిచే రచితమైన ప్రశస్తమైన పీఠికతో నలంకృత మైనది. క్రీ. శ. 1904 లో మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమున తెలుఁగుభాషకు శాస్త్రోపాధ్యాయ(ఎమ్. ఏ.)పరీక్షకుఁ బఠనీయమైనది. వేంకటకవికి తెలుఁగు దేశమున పేరువచ్చుటకీ కృతియే కారణము.

ముఖలింగేశ్వరోదాహరణమున, కళికోత్కలికలకు సమానముగ గేయములు గలవు. ఇది క్రీ. శ. 1896 లో పర్లాకిమిడి యందు గజపతి ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రితమైనది

నాగేశ్వరోదాహరణము

ఆంధ్రపత్త్రిక, భారతీపత్త్రికాధిపతులు, విశ్వదాత, దేశోద్ధారక కళాప్రపూర్ణ కాశీనాథుని నాగేశ్వరావుగారు కీర్తిశేషులైనపుడు, వారిగుణ గణములఁ గీర్తించుచు కీర్తిశేషులు మండపాక పార్వతీశ్వరశాస్త్రి (1883 - 1941) గారీయుదాహరణము రచించిరి. ఇది భారతి 15 సం-7 సంచిక (జూలై 1938) పుటలు 60-64 లోఁ బ్రకటితమైనది. సరళశైలితో హృద్యముగనున్నది.

గోపాలోదాహరణము

ఆంధ్రజాతీయ నాయకులును, గీతిసాహితీరసజ్ఞులును, ప్రస్తుతము ఆర్థికశాఖా మంత్రివర్యులునగు శ్రీయుత బెజవాడ గోపాలరెడ్డి గారి వివాహమహోత్సవసందర్భమున కవిసామ్రాట్ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు రచించిన యుదాహరణము. ఇది ముద్రితము- ప్రాచీన నవీన సంప్రదాయ రచనలయందు సిద్ధహస్తులైన విశ్వనాథ గారి గ్రంథమును గూర్చి ప్రశంసించుట సూర్యుని కాగడాతో చూపుటవంటిది.

ఈ తరువాతను వీరేశలింగోదాహరణము, శ్రీమధునాపంతుల సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు 'భారతి' యందును, అన్నమాచార్యోదాహరణమును శ్రీ తిమ్మాన్నవఝుల కోదండరామయ్యగారు 'త్రిలిఙ్గ' యందునుఁ; బ్రకటించిరి. ముద్రణము పూర్తియగుచుండగా నముద్రితమగు మట్లకుమారనంతరాజ ప్రణీత 'కుముద్వతీకల్యాణము' నుండి యీ క్రింది యుదాహరణసూచన కన్పట్టినది.

చ॥ కులగిరి పంక్తిసీసములుగూర్చు, నుదాహరణంబొనర్చు ది
క్కులగజరాజి కందములకున్ గడునూహనొనర్చు గోణిచి
ల్వల దొర చక్రబంధములనై ఖరిమించి, ధరాస్థలంబుధీ
విలసనలీల మట్ల తిరువెంగళ నాయకుఁ డాక్రమించినన్.
ఇట్టిదే మట్లవారి చాటువులయందును కన్పట్టును-

గ్రంథసూచిక:—

కుముద్వతీకల్యాణము. అడయారుపుస్తకభాండాగారమునగలదు.

బసవోదాహరణము - (సంస్కృతము)

కవి- పాల్కురికి సోమనాథుడు

ప్రథమా విభక్తిః

మాలిని. జయతు బసవరాజః ప్రాణలింగాత్మ[illegible]జః
శరణదివిజభూజః స్మేరసంవిత్సరోజః
గణపరిషదధీనః ఖ్యాతదానావధానః
సరసమహిమగానః స్వానుభూత్యైకమానః॥

కళికా - హరిగతిరగడ

అపి చ పురాతన నూతన శివగణ పాదోదక పరిల సదభిషేకః
తుపిత విపల్లవపల్లవ జంగమ లింగ సమర్చన నిచిత వివేకః
సతత వికస్వర భాస్వర నిజముఖ మండల ఖండిత రజనీనాథః
కృతయుగ వర్తన కీర్తన నిరసన నిపుణ పవిత్రచరిత్ర సనాథః
ప్రకటిత దర్పక దర్పక రేణు ప్రమథన నిశిత కరాంకుశ హేళః
శుకముఖ మానస మానసకమలాకర విహరణ చణ రాజమరాళః
స్వానుభవాంచిత కూడలి సంగమ సంతత దేవధ్యానాభిజ్ఞః
సూనృత భాషణ భూషణ వాణీ సింహాసన గంభీర రసజ్ఞః

ఉత్కళికా

శావుళ నారాట ధ్వని నారీరః
శ్రీవిశ్రుత పేశల శారీరః
వ్యతికర నానాగతి నిస్సీమః
శ్రుతి సంధాయి చమత్కృతి భూమః
శ్రుతి ముఖరస్వర సరస సమేతః
స్మృతి నికురుంబ రసాయనగీతః
ప్రముదిత హృద్వర్తన శితికంఠః
శమదమ లాలన గుణి తోత్కంఠః

ద్వితీయా విభక్తిః

శా॥ వేదాంతాగ రహస్య భేద పిశున వ్యాపార పారంగత
ప్రౌఢ ప్రక్రియ వాగ్వి జృంచ రచనాచాతుర్య ధుర్యాశయమ్
దైవాస్తిక్య నిదర్శన ప్రతిభువమ్ తాపచ్ఛిదా పండితమ్
భాండాగార ధురీణ మత్ర బసవామాత్యం కి మాచక్ష్మహే.

ద్వితీయా విభక్తిః - కళికా

ద్విరదగతిరగడ

అపి చ కర తలయుగళ విహిత పుర హరయజన
మనహిత కరణానలిత పరిముదిత శరణజన
సుహిమకర శశి సరణి విముఖ నిజపవనగతి
మహి పరిమదధపనిభ వివిధ మధురిమ సుమతి
మతుల కరి హరి కనక మణి గణ గుణిత విభవ
మతిమహిమ బహుళితరభవ జలధికలశభవ
మమల నిజహృదయ కృత పరిచయ విదను భవమ్
శమిత నిరవధిక కలివృజిన సహచర భవమ్.

ఉత్కళికా

నిరతిశయ జనదురిత
నిరసన నిపుణ చరిత
ఘన విషయ రస విముఖ
సనకశుక జనకముఖ
సకల యమి జన విమల.
వికసిత హృదయకమల
పరికలన మధుకరం
శరణ జన శివకరం

తృతీయా విభక్తిః

శా॥ ఆస్థానే శివనాగ సంయమి కరద్వంద్వాంగుళి శ్రేణికా
లీలా లాలన మంథనా ద జనయత్ యః క్షీరధారావళిమ్

తేనా త్యద్భుత కర్మ కర్మఠ మహామాహాత్మ్య వర్థిష్ణు నా
భాండాగార ధురంధరేణ బసవామాత్యేన కః స్పర్థతే.

కళికా - తురగవల్గనరగడ

అపి చ నిగమ సారభూత వీరశైవ దీక్షితేన
తపన శత సహస్ర సదృశ దేహదీప్తిలక్షితేన
ఖండితప్రసూనవిశిఖ చాప దండలస్తకేన
మండి తాను భావ శరణ చరణ కలిత మస్తకేన
విదళిత ప్రచండ వివిధ విషమ విషయ గర్జితేన
హృదయ వివర నివసన ప్రగాఢ లౌల్యవర్జితేన
నీలగళ విశిష్ట భక్త భవనపుష్య దిందిరేణ
భాల నయన విమల హృదయ కమలమధ్య మందిరేణ

తృతీయావిభక్తిగి - ఉత్కళికా

యావనాళ రాశినిహిత
భూవినుత కటాక్షమహిత
శక్తివైభవాభిజాత
మౌక్తికప్రదానసీత
సాంగభక్తనృషభనిత్య
రంగవల్లినియమకృత్య
దృష్టసాద్భుతక్రమేణ
దుష్టదళన విక్రమేణ

చతుర్థీవిభక్తిః

శా॥ వేదాంతోదిత వీరశైవసమయాచారవ్రతప్రక్రియా
చర్యాదేశికసార్వభౌమ మహిమభ్రాజిష్ణవే జిష్ణవే
భాండాగారధురంధరాయ బసవామాత్యాయ చేతస్సదా
జాగ్రత్కూడలి సంగమేశ్వర మహాదేవాయ తస్మై నమః.

కళికా - హరిగతిరగడ

తముకకణాదకుంభజచ్యవనముఖ్యముని ... సద్మనే
హిమభానులోచన త్రిపురవైరిగణభావితాత్మనే
లాండమండలి ప్రకటకందుకసదావిహారిణే
ఘనతుంగమస్తక స్ఫురిత మౌక్తికనికాయహారిణే
శితబాణసంహతి గ్రసనధీరగుణసారశోచిషే
ముఖభూతచేతన ప్రదదయామయకటాక్షరోచిషే
సమూహసానుమద్వ్రతతినిర్దళన వ్రజబాహవే
గ సదావిరోధకృత్స్నమయబౌద్ధముఖచంద్రరాహవే.

ఉత్కళికా

రుచిరరత్నమహనీయహాటక
ప్రచురరూపజవసత్త్వఘోటక
త్వరిత ధూతసృణిపాతధారణ
స్ఫురితదానజలగంధవారణ
ప్రథిత వస్తుపరిషన్నిరంతర
ప్రథమహామహిమకారణాంతర
స్మితపరిస్ఫురిత భక్తిచేతసే
స్తుతివచోముదితవహ్నిరేతసే.

పంచమీవిభక్తిః

లిత సంగమేశ్వరమహాదేవాలికప్రస్ఫుర
జాలజటాలవహ్నిశలభాకారప్రసూనాంబకాత్
గారధురంధరాద్బసవనామాత్యాత్సుపర్వావళీ
ఘృష్టపదారవిందయుగళాన్నైవాపరం దైవతమ్.

కళికా - హరిగతిరగడ

దుర్గ్ణసుధారస కుల్యాంచితసూనృతజల్పాకాత్
పుషద్వర్గమహోత్కట మస్తకతట కుట్టాకాత్
సురముఖమండలవీక్షణవిధిజాత్యంధాత్

నిరతిశయానుగ్రహాశితఖడ్గలతా పరిలూనపునర్భవబంధాత్
కన్నడబ్రహ్మయకరుణాదుగ్ధార్ణవ సంవర్ధనరాకాచంద్రాత్
కిన్నరబ్రహ్మయపురహరగోష్ఠీ సల్లపనాకర్ణననిస్తంద్రాత్
లాలితసకలపురాతనగణవా ఙ్మణిముకురప్రతిబింబితరూపాత్
లీలాలాలసరసమణిచంచల నయనాంచల శితవిశిఖదురాపాత్.

ఉత్కళికా

ఆశాజలసుతశిఖరిసమూహా
క్లేశతిమింగిల మిత్రగ్రాహా
స్వాశక్రసముత్కరనవఫేన
ప్రకటితబాంధవ మండలమీన
వ్యాధిపరిషదుత్తుంగతరంగ
క్రోధవిజృంభణ ఘోరభుజంగ
స్ఫురదురుతరభవ జలధివహిత్రాత్
దురితలతాచయలవనలవిత్రాత్.

షష్ఠీవిభక్తిః

శా॥ చిద్వ్యోమస్మయమానశీతకిరణోద్యోతత్సుధామాధురీ
నిర్వృత్తిస్నపనప్రమోదభరిత శ్రీనీలకంఠాత్మనః
ఉన్మీలద్గుణ రత్నరోహణమహా శైలస్యతస్యప్రభోః
భాండాగారధురంధరస్య బసవామాత్యస్య దాస్యంభజే.

కళికా – హరిగతిరగడ

అపి చ శరనీహార హారమలయజ భసిత సితదివ్యదేహస్య
కుపథచరదుర్భావ భావ భవమదవిహృతి హృదిసునస్నాహస్య
నంగమేశ్వర నిహిత హితమధుర సంగీత గీతానుభావస్య
జంగమ మనస్సంగ సంగతేహాదావ దావ ప్రభావాస్య
భక్తిమహిళాశ్లేష జనిత మేదురవిపుల పులకసంయోగస్య
ముక్తిసౌఖ్యాధాన దాన విద్యా నిరత రతమహోద్యోగస్య
పరిచితసుధాసార-సార మాధురిమనికృతి కృతిచణ వచస్కస్య
ధరణీ దిగ్వియదతల తలనిబిడ శశికరనికర నిభయశస్కస్య

ఉ త్క ళి కా - ద్విరదగతి

నిటల లోచన భ_క్తవాత్సల్య కల్యాణ
కటక సీతావాస నిస్సీమ కల్యాణ
గోచరాంచిత వపుర్విస్ఫూర్తి మడివాలు
మాచయప్రభు దీర్ఘనయనాంచితోత్కాళ
కోపప్రసాద (భాజన) తావిధాక్రాంత
దీపిత ప్రథమానభక్తి వినయాత్యంత
భారవైదిక సువిశ్రుత శివాచారస్య
సారజంగమ సూక్తి మణికర్ణపూరస్య.

స ప్తమీవిభ క్తిః

॥ ఓంకారాంకుర వేద పల్లవ లసత్పంచాక్షరీ మంజరీ
తత్త్వామోద నితాంతలుబ్ధ శరణానీకేద్ధపుష్పంధయా
యాసౌ నాదలతా తదీయ సుషమారామాభి రామస్థలే
తస్మిన్ శ్రీబసవాహ్వయే గుణనిధౌ కింవా న లోకోత్తరం.

క ళి కా - మధురగతి రగడ

అవిచాధారసురంగ జ్ఞాతరి
సుపథ పథిక చిత్సుఖ సంధాతరి
వర్గచతుష్టయ దాపన శీలిని
దుర్గతి నిరసన కరుణాశాలిని
శరణ పదాబ్జ పరాగలలామని
దురిత నిరాస ధురంధర భూమని
వేదవిరుద్ధాచార పరిద్విషి
నాద సుధాప్రీణిత పురవిద్విషి.

ఉ త్క ళి కా

సురగిరి మందర
నిరుపమకందర
ఘనతర చందన
వనచయనందన

మహిళా సహచర
విహారత ఖేచర
లాలిత నామని
కీలిత సామని

సంబోధనవిభక్తిః

శా॥ మూలాధార వికస్వరాంబుజ వనీమధ్యస్ఫుర ద్వీచికా
యాతా యాతవినోదపేశలమతే! చిద్వ్యోమ శీతద్యుతే
సంసారార్ణవ కర్ణధార! కృపయా మాం పాలయ ప్రత్యహం
భాండాగార ధురంధరేశ! బసవామాత్యేశ చూడామణే!

కళికా - ద్విరదగతి

అపి చ పాలిత వీరశైవవ్రతాచార
కృపణ జనరక్షణ కృతచరణవ్యాపార
సితియశః కర్పూర వాసిత బ్రహ్మాండ
మితిరహిత కిల్బిషాంబుజ షండ వేదండ
భుజగవర సుర గరుడ ఖచరకిన్నరసాధ్య
నిజగుణశ్రవణతోషిత పండితారాధ్య
శతమఖతరుస్ఫీత గణపరిషదుత్కంఠ
తత వితత ఘన సుషిర కీర్తిత శ్రీకంఠ

ఉత్కళికా

శుకముఖ మనోగమ్య
వికచగుణ గణ రామ్య
దల్లమప్రభుసత్య
సల్లిపనసాంగత్య
సాధితస్వాత్మావ
బోధ నిజసద్భావ
శివతత్త్వ విస్తార
భక్తి పథనిస్తార

సార్వవిభక్తికమ్

శా॥ యస్సంగీతనిధిర్యమాహురభవం యేనార్చితమ్ సూనృతమ్
యస్మైస్వస్తి యతస్తదీయముదభూత్ యద్వీరశైవవ్రతమ్
యస్యాపాంగ సహోదరీ చ కరుణా యస్మిన్మహత్త్వాధికం
సత్వం త్రీణిజగంతి పాహి బసవామాత్యేశ చూడామణే!

ఆర్యా॥ శ్రీబసవరాజగుణమణి
ఖచితం జయతాత్ సువర్ణమేతత్
సోమ సుకవినారచితం
హృదయాభరణం సదాముదాహరణం

గ్రంథసూచిక:—

1. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారము - చెన్నపురి - సంఖ్య డి. 9564 (Descriptive Catalogue of Sanskrit Manuscripts Vol xviii Stotras. 2. Prsamsa Stotras Page 6801)

2. ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక-సం. 32. సంచిక-3-4 స్వభాను-శ్రావణ కార్తీకములు. (81-88) పుటలు. శ్రీ బండారు తమ్మయ్య నిడుదవోలు వేంకటరావు, ఎమ్. ఏ, గార్ల చేసంపాదితము.

3. కన్నడ భాషలో ప్రకటితము. శరణ సాహిత్య గ్రంథమాల. 2
పైని వివరించిన పరిషత్పత్రికాప్రతి ననుసరించి, కీర్తనకేసరి బి. శివమూర్తి శాస్త్రిగారిచే ప్రకటితము. ఈగ్రంథము బెంగుళూరు, వీరశైవసాహిత్య భాండారమున లభించును.

ఉదాహరణలక్షణము

గౌరన - లక్షణదీపిక - లేక ప్రబంధదీపిక

ఓజః కాంతిగుణోపేతైః గౌడరీతి సమన్వితైః
అష్టభిః కథితైః పద్యైః కలికోత్కలికాక్రమైః
పద్యేనవమేనాంతే హృద్యం సర్వవిభక్తితః
జయేత్యుపక్రమంపూర్వైరుదాహరణముచ్యతే
అత్ర సర్వాణి పద్యాని నేతృనామాంకితాని చ
శక్వర్యాదీని బద్ధాని మాలినీవృత్తమాదిమమ్

—ఇతి ప్రబంధదీపికాయామ్ - తృతీయప్రకాశః

ఆద్యోదాహరణా దీనా ముద్దిష్టానాం యథాక్రమం
లక్షణం క్రియతే సమ్యక్పూర్వాచార్యాను సారతః
యత్రాదౌ క్రియతే పద్యం కలికోత్కలికాదితః
విభక్తిః ప్రథమం పశ్చాత్ ఏవం సంబోధనాంతిమా
ద్వితీయా ప్రముఖాన్స ప్తక్రమేణస్యు ర్విభక్తితః
శక్వర్యాది మహాచ్ఛందో నిబంధో యత్ర దృశ్యతే
పద్యే పద్యే క్రమోపేత నేతృనామవిభక్తియుక్
జయేత్యాది పదోపేతం మాలినీవృత్త మాదిమమ్
కించాద్యా వా విచార్యా వా కళికాష్ట గళాన్వితా
కలికాతోద్యమాత్రావా కించి దూనాపి సోజ్జ్వలా
విభక్త్యాభాన సంయుక్తా చతుర్థావా సుశోభనా
భవేదుత్కలికోపేతో పూర్వోక్తాంకాన్యతే ఉభే

—పంచమప్రకాశమ్

ఉదాహరణమాత్రస్య స్యాద్విభక్త్యష్టకా యథా
సంస్కృతాద్యష్ట భాషాఢ్యా ఉదాహరణ మాతృకా
ఉదాహరణ మాత్రాస్యాత్ యథా సంబుద్ధివర్జితా
తదాస్యాత్ శ్లథరీనామ్నా సర్వత్ర పరితోషితా
ఉదాహరణ మేవంస్యాత్ యదుత్కలికయా వినా
కల్యాణీతి తదానామ్నా విఖ్యాతా భువనాంతరే
యదుదాహరణం ఖ్యాతం భవేత్కలికయా వినా
ఉత్ఫుల్లకమితి ఖ్యాతం నామ్నా చాటు విశారదైః

(మదరాసు ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకశాల. సంఖ్య 12951. (సంస్కృతశాఖ)

చిక్కదేవరాయోదాహరణము [1] (సంస్కృతము)

తిరుమలాచార్యుఁడు

[ఈ చిక్కదేవరాయోదాహరణము మైసూరి రాజులలో నగ్రగణ్యుఁడును, స్వయముగ కవియు, పండితుఁడునగు చిక్కదేవరాయుని పై రచితమైనది - చిక్కదేవరాయునికాలము 1704 - 1732. ఈతనికాలమున చిక్కుపాధ్యాయుఁడనియు, తిరుమలాచార్యులనియు నిరువురు ప్రసిద్ధ పండితులు కవులు కలరు - వారిలో చిక్కదేవరాయయశోభూషణము వ్రాసిన తిరుమలాచార్యుఁడు దీనిని వ్రాసినట్లూహింపఁదగియున్నది.]

ప్రథమావిభక్తి :

జయతి మదనరూప - శ్చారుకీర్తిప్రతాపః
సతతరచితరంగ - స్వామి సేవానుషంగః
సమదరిపువిభేదీ - సర్వవిద్యానుమోదీ
మహిసురి చికదేవ - శ్మాపతిర్భవ్య భావః

కళికా [2]

అపిచ నృసింహ స - మర్చనశీలి
శ్చపలేతర వర - సదవనలోలః
పాపవిదూరి త - పావనకీర్తి
శ్చాపవిదారి త - శాత్రవమూర్తి
శ్శమితోద్ధత ఖల - జన సంభూతి
శ్శమసుర భూసుర - సాత్కృతిభూతి
స్సమిదుద్భట భట - సదయస్వాంత
స్సమ సంశిక్షిత - సకలాశాంతః

ఉత్కళిక [3]

గురుతరధైర్య
స్థిరమతి ధుర్య

---

1. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారము - మద్రాసు. సంఖ్య డి 1611 (తెలుఁగు) ప్రతిననుసరించి లిఖింపఁబడినది. ఇది తాళపత్రప్రతి. అచ్చటచ్చట గ్రంథపాతములు గలవు. గ్రంథాంతమున గ్రంథము లిఖింపఁబడిన కాలముగాని వ్రాయసగాని పేరుగాని లేదు. శీర్షిక 'చిక్కరాయోదాహరణము' అని వ్రాఁతప్రతిలోఁగలదు.

2. కలిక. వ్రాత ప్రతి. 3. ఉత్కలిక. వ్రాత ప్రతి.

స్ఫురదురు తేజః
పరమమహీజః
కవనీయగుణ
స్తవవాక్యచణః
స్తుత ధర్మగుణః
కృతభూరిరణః

ద్వితీయావిభక్తిః

శా॥ ప్రత్యర్థిక్షితిజాపగా వశపతిత్యక్తాయశః కైతవా
గంగా శ్రీచిక దేవరాయమగమజ్జన్యే నివాసం పితుః
శ్రీశ్చాలింగతి తేన బాడబమిమక్రోధాగ్నినా శార్జినా
పీతం ద్విన్మహిళాశ్రుభిస్స్వపితరం సంపూరయంతం ముదా.

ద్వితీయావిభక్తిః - కలికా 1

అపి చ బంధుర భర్మ - హర్మ్య సంచారిణమ్
స్వపద నమ్రనృపాల - జాల శుభ కారిణమ్
ధాత్రి ప్రజానంద - దాయి సంపద్భరమ్
పాత్రదానప్రాప్త - పరమ పుణ్యాకరమ్
చంచలద్విప కర్ణ - చాలితాంభోధరమ్
పంచబాణవిఘాత - భామా (మనోహరమ్) సహోదరమ్
వంచాననావార్య - పటుశౌర్య మండనమ్
చంచన్మదాటోప - శత్రురాట్ ఖండనమ్

ఉత్కళికా

మదవారియుక్తస
మ్మదకారి దంతి సం
వలదశ్వరోధ సం
కులఘోరయుద్ధ సం

1. కలిక. ప్రా-ప్రతి.

గత శత్రు రక్తరం
జితభూమి భాతరం
గయుతచాపోజ్జ్వలమ్
నయన ధూతోత్పలమ్.

తృతీయావిభక్తిః

శ్లో॥ యే భూపాశ్చరణం భజంతి కృతినో దత్తాఖిలోపాయనా
యే భూపాశ్చరణం భజంతి సహసా నిర్వక్రదోర్విక్రమాః
తే సర్వేఽపి యథోచితక్రమవిదా శ్రీ చిక్కదేవావనీ
[1] భర్త్రా భోగభుజో భృశం విరచితాః స్వస్థాన ఏవాద్భుతమ్.

కళికా

అపి చ రిపుచరిత్రగాత్ర - హారిభూరి సింధురేణ
నిపుణ కృపణ లోక శోక - నిరసనరసబంధురేణ
విమల కమల పత్రమిత్ర - విపుల చపలలోచనేన
కుమత విమత పత్ర చిత్ర - ఘోరనీర సేచనేన
చరణ శరణ వీర వార - జాత శీత వీక్షితేన
భరిత చరిత పుణ్య గణ్య - భాతి భూతిలక్షితేన
విహిత మహిత యుద్ధ శుద్ధ - విదిత గదిత ధీగ్రహేణ
సహిమ మహిమ సాంద్ర చంద్ర - సామ్య రమ్య విగ్రహేణ.

ఉత్కళికా

రూపవిజిత వీరసేన
భూపతనయ భీమసేన
తులితమహిత భూరిసేన
చలితసమద శత్రుసేన
జవహృతస్మయోద్గమేన
జవనహాయ తురంగమేన

1. భర్త్రా. వ్రా-పా.

నియుతనియాత బంధురేణ
నయకళా ధురంధరేణ

చతుర్థీ విభక్తిః

స్వస్తి ... ... శ్రీ చిక్క దేవమహా
1 భర్త్రే మన్నెరగండ మన్నెరవిభాళాంకాయ బోభూయతాం
ద్దానే జాంకుళ మర్తుబాంక మకరతోణీ వరాహధ్వనత్ (?)
భేరీ సింహాలలాట ముఖ్యబిగుద భ్రాజిష్ణవే జిష్ణవే

కలికా 2

అపి చ నూత్నరత్నఖచిత - హర్మ్యరచిత తోషణాయ
విపులతర సమస్తదాన - విహితవిబుధ పోషణాయ
భూమిపాల మౌళిమణివి - భూషితాంఘ్రినాయకాయ
సామ భేద దండనీతి - సాధితారినాయకాయ
కులధరాధరాభిరామ - కుంజరేంద్ర జాలగాయ
విలసితాననాబ్జ భృంగ - విభ్రమప్రదాలకాయ
పర్వచంద్ర చంద్రికావి - భాసికీర్తి మండనాయ
సర్వ దేవతా వితాన - సన్నుతారి ఖండనాయ.

ఉత్కలికా 3

సమర సమయ విహితమాయ
విమత కుమత రాడపాయ
కరణపటు తరోగ్రసాయ
కరణకరణ చణదుపాయ
ఫలిత మహిత జయనికాయ
విలస దతిమనోజ్ఞ కాయ
కలిత వివిధ భూషణాయ
లలిత సరస భాషణాయ-

1. భర్త్రే, ప్రా-పా. 2. కలిక, ప్రా-పా. 3. ఉత్కలిక, ప్రా-ప.

పంచమీవిభక్తిః

రాజశ్రీ చిక దేవపార్థివ మణే వీరప్రతాపాష్ట ది
గ్రాజ వ్రాత మనోభయంకర మహారాజాంకరారాజతః
రాజాద్యుత్పరమేశ్వరాంగ ఘననాద్రాజాధిరాజాంక నా
దస్త్వం తెంబరగండ చండ బిరుదాన్నాన్యో వదాన్యో నృపః.

కలికా 1

అపి చ రూపామనోహారి సౌందర్య త
స్తపనీయ మయ ధరాధర భూరిధైర్య త
స్తరణినందన వినిందన మహాదార్యత
స్సర సల్లోకైక రక్షణ కార్యధుర్యత
స్సకల సంసదుపాస్య సారసౌజన్యతః
ప్రకుపిత ప్రతివీర భయ దహయజన్యతః
పునరుల్లసిత దేవ - భూ దేవమాన్యతః
కనదురు క్రమ పరాక్రమ చక్రమాన్యతః

ఉత్కలికా 2

శతధృతి మత్యా
ద్భృత ఘనసత్యా
దరరణ కృత్యా
దరభట నుత్యా
ద్ధృతపర మాయా
దితసదుపాయా
దిమగణనీయాత్
దమమహనీయాత్

షష్ఠీవిభక్తిః

రాజశ్రీ చికదేవరాయనృపతేః సర్వోర్విపక్షక్షమా
భృద్వర్గః కిమభంగసంగర హితోద్యోగస్స్వపక్షోఽజని

9, కలిక, వ్రా-ప. 10. ఉత్కలిక, వ్రా-పా.

అహ్నాయాదపతత్కథంను నదివం నోచేదుద్రగాగ్రహ
దత్యైతోత్కట పాదఘట్టన చలత్ సర్వంసహా మండలః

కలికా [1]

అపి చ విక్రమార్క శక్రహారి భూరివిక్రమస్య
కపి వరధ్వజాతి చిత్రకరశరాసన శ్రమస్య
కుండలీంద్ర దర్పజలధి కుంభజద్భుజాయుగస్య
చండభాను మండల ప్రచండ భయదసంయుగస్య
చంద్రభానిభాసమాన-చామరాళి వీజితస్య
సాంద్ర చంద్రమిళిత గంధసారహృదయ రంజితస్య
గండ మండలాభిరామ - గండ గంధ సింధురస్య
కుండలప్రభావిభాసి - కుంతలాళి బంధురస్య

ఉత్కళికా [2]

విదితశాస్త్ర సద్రహస్య
గదిత నాటకప్రశస్య
మానజయ రమానమస్య
మాననిజభుజాయుగస్య
నంతవైభవార్జితస్య
మంతకమణి కృతవయస్య
భావరత్న కుండలస్య
ధావితారి మండలస్య

సప్తమీవిభక్తిః

జంఘాల ... మికావిశృంఖల మిళత్పుంఖాను పుంఖాపత
త్కంఖా(ఖై)ణోగ్రఖురాగ్రరేణు పటాలాక్రాంతా ఖిలాశాంతరే
శ్రీద్రే .. ..త్సలా విరహతా మాపుష్పవత్తారకం (?)

1. కలిక, వ్రా-ప్ర. 2. ఉత్కలిక, వ్రా-ప్ర.

కలికా [1]

అపి చ సామంత రాడ భయప్రదాయకే
విపుల దోస్సార గర్విత దండనాయకే
శ్రిత జనస్వాంత వారిజలోక బాంధవే
తత విజాపుర పురందర దత్తసైంధవే
బరి గోలుకొండరాట్ ప్రార్థితానుగ్రహే
గళితోగ్ర చొక్కలింగము నాయకాగ్రహే
శిథిలీకృతే కెరియ సింహాసనోచ్ఛ్రయే
శ్లథవిరోధినృపాలశౌర్య ధైర్యోదయే.

ఉత్కలికా [2]

హితచర్య భూసురే
రిత వాక్యసాదరే
హిత కారి శైలజే
శతతభూతివ్రజే -
దిత సాంపరాయకే
ళిత తిమ్మనాయకే
ష్ట జనతానందితే
త్రిజగతీ వందితే

సంబోధన

పిత్రోః ప్రాప్తయశాః ఫలం మృగదృశా మత్యర్థమష్ణః ఫలం
భ్రాతృః పుణ్యఫలం విశాం జనిఫలం యుక్తేః ఫలం మంత్రిణాం ?
అస్మాకం వచసాం ఫలం ప్రవచసాం త్వాం తక్కయామోదయం
వీరశ్రీచిక దేవరాయనృపతే తేజోభిరహ్నాంపతే.

కలికా [3]

అపి చ దివ్యాహారహారి సువ్యాహార
కుపిత వైరివిదార ఘోరశౌర్యోదార

1. కలిక, వ్రా-పా. 2. త్కలిక, ఉవ్రా-పా. 3. కలిక. వ్రా-పా.

బహుసుతద్విజమాన్య పాలనక్రమమాన్య
మహనీయరాజన్య మాళినుతసౌజన్య
చతురమంత్రినికాయ శంబరాహితనాయ
తత సజ్జనవిధేయ దానజితరాధేయ
నిజబాంధవ నిధాన నీతికార్యవిధాన
రజనిరా డసమాన రాజితతద్ద్యుతిమాన

ఉత్కలిక

సమదసామజరాజ
వితులశుండా రాజ
దతుల బాహాటోప
దితనిజప్రతిభూప
దళితభాస్కర ... ..
గళిత ... ... డంబ
రా ... ... ద్యచ్చార్య
పావనస్తుతచర్య.

యో భూద్రక్షతి యంచ యేనయోయస్మై ందధానః శ్రియో
యస్మాన్నాధిక మేతిభర్తుముఖిలంయ ... ...
ఆచంద్రార్క మవక్ర విక్రమ భరైర్య శ్చక్రవాళం ముదా ...
... ... పాలయ చక్ర మేవసుమతీం శ్రీచిక్కరాయప్రభో!

శివోదాహరణమ్

రామయామాత్యుని కవితాలక్షణసారఛందస్సునుండి గ్రహింపఁ
నది-

[ఓరుగంటి రామయామాత్యుఁడు - రాయలసీమకవి. అనంతపురప్రాంతము డు. ఇప్పటికి 200 యేండ్ల క్రిందటి వాఁడు.- ఈకవి కవితాలక్షణసారఛందస్సును, ద్రాసరిణయము, శకుంతలాభ్యుదయము అను ద్విపద కావ్యములను వ్రాసి నాఁడు - అవి నేఁడు లభ్యములగుచున్నవి. ఈతఁడు కవిస్తుతిలో కవి చౌడ స్తుతించినాఁడు. ఈతని చరిత్రము కవులచరిత్రకీవఱకెక్కలేదు.]

ప్రథమావిభక్తిః

శ్లో॥ జయతి భువనదీపో - చంద్రరేఖా కిలాపో
భయద రిపు విభేదః - పార్వతీ సంప్రమోదః
నియమ యమవిశేషో - నిత్యకల్యాణవేషః
ప్రియధృత ఫణిహారః - శ్రీనగాగ్రేవిహారః

కళికా

అపి చ తురంగ తరంగవతీశః
త్రిపుర భుజంగ విహంగ గణేశః
కిన్నర నూతన గీత వినోదః
భిన్నచ నాతప నాతప ఖేదః
పరమ దయాహృదయాంబుజ మిత్రః
... ... పురుష యోగమనిత్రః
ద్విషదురు ధిషణ సుధీషణకేళిః
సుషమా లసదహి విషధరమాళిః

ఉత్కళికా

స్ఫురిత కపర్ది
దురిత విమర్ది
సహజ యశస్వీ
మహిత తపస్వీ

భువన కుటుంబీ
దివస విడంబీ
బ్రహ్మ కాపాలీ
జిహ్మ గమాలీ

ద్వితీయావిభక్తిః

మహాస్రగ్ధర :—

ఈశం బాలేందుమౌళిం - హిమకరధవళం - హేమభూభృద్ధనుష్కం
వ్యాలం శూలం చ వీణాం - హరిణమపికరే - ష్వాంకితం శ్రీగిరీశం
మాలౌ గంగామపర్ణాం - మహిత వపుషిచ - ర్మ... ద్విపేంద్ర కట్యాం
జ్వాలాశ్రీ భాలనేత్రం - సకల సుమృతవి స్ఫార వత్సలత్కటాక్షమ్.

కళికా

అపి చ శ్రీనగహార్మ్య విహారం
విపులభుజం విశ్రుతవీహారం
తరుణారుణ శుభతర ఘనజూటం
గిరి తనయాలంకృత తనుకూటం
వరమునిహృదయ నివాతక దీపం
పురుషోత్తమ తను భూషిత రూపం
శరణాగత రక్షణ పరిదక్షం
పరమ దయారస భరితకటాక్షం

ఉత్కళికా

వరద శుభంకర
దురిత భయంకర
కరివర భంజన
తరుణీ రంజన

నమిత పురందర
రమణీ సుందర
మనసిజ దళనం
మునిహృది కలనం

తృతీయావిభక్తిః

స్రగ్ధర :—

జగత్ సృష్టౌ బ్రహ్మా - జనితమహిమస్త్వావన విధౌ
ప్రగల్భో దైత్యారిః - ప్రళయ సమయే భర్గ ఇతి చ
సుగీతాయస్మిన్ సం - స్తుతి మహిత వస్తుప్రతికృతౌ
నగాధీశేన శ్రీ - నగ విహరణా - నందరుచినా

కళికా

అపి చ మృగపతినేవ పంచాననత్వేన
విపుల భుజగేన ధృతవిషధర భరత్వేన
కనకాచలేనేవ దివిజాశ్రయిత్వేన
... (పాదములోపము)
పురుషోత్తమేనేవ భువన భరణత్వేన
కరివరద కరేణేవ వరదదానత్వేన
విమల చిత్తేనేవ ధృతహంస వర్ణేన
సమరస్థలేనేవ భూతసంకీర్ణేన-

ఉత్కలికా

హతదక్ష యాగేన
జితకోపరాగేన
పరతత్వ రూపేణ
పరిహృత్యపాపేన
కరుణా కటాక్షేణ
శరణాగత రక్షేణ

దమితపద్మభవేన
శమితచిత్తభవేన

చతుర్థీవిభక్తిః

శ్లో॥ గ్రైవేయద్యుమణిద్యుతిస్ఫురితహా- రేణేవ రత్నప్రభా
సౌవర్ణోజ్జ్వలభోగి భోగపటల - జ్వాలాజ్వలన్మూర్తయే
శ్రీవాణీవిలసద్వచః స్తుతిమతే - శ్రీశైలసింహాసనే
దేవేంద్రామరపూజితాయ భువనా - ధీశాయ తుభ్యం నమః.

కలికా

అపి చ మునిజనమనోఽహంకారరూపాయ
విపులమణికటక పరివృతహేమచాపాయ
త్రిపుర (పుర) దహనసంశ్రిత కాలనేత్రాయ
చపలనయనార్ధ సంశ్రేయ దివ్యగాత్రాయ
దివసకరహిమకర ప్రవిమలాపాంగాయ
నవసుధారసరసార్ణవ విప్రసంగాయ
కరకలితశూల సంతపిత ప్రతివీరాయ
ఉరగపతికటక విస్ఫురితకేయూరాయ.

ఉత్కలికా

భవభీతమునినాయ
క విభూతికరనాయ
క మనోహరవిధాయ
క మహేంద్రదవరదాయ
క లసద్గుణవిధేయ
బలదానవాజేయ
నుతదివ్యరూపాయ
హృతపుష్పచాపాయ

పంచమీవిభక్తిః

శ్లో॥ కపాలే భిక్షాన్నం కలయతి జగత్కంటకరిపుమ్
సుపాపంసంగ్రామం తపయతి సమ స్తశ్రుతివరః
కృపాదృష్ట్యా ధన్యం కృపణమకరోచ్ఛ్రీనగపతిః
ప్రపద్యే తస్మాద్యప్రతిమసుఖసంపత్తి మనిశమ్.

కళికా

అపి చాంధకదనుజాధిపహరణా
దపగత కర్మమహామునిచరణా
దపి హిమకరసంయుత ఘనజూటాత్
వరహేమద్యుతి హార్మ్యసుకూటాత్
వరపుణ్యామనోహర నిజరూపాత్
స్మరఫల ... ... ధరుపమపాతాత్ (?)

ఉత్కళికా

హతమదసింధుర
ప్రతిబలబంధుర
మహితజటాంతర
సహితదిగంతర
సురరిపుభంజన
తరుణీరంజన
పరమద హేళాత్
నిరుపమహేళాత్.

షష్ఠీవిభక్తిః

శ్లో॥ పటుహేమపంకజలోచనశ్రుతిధరా బర్హిర్ముఖాః పద్మభూ
ర్ఘటితస్తాళధరత్వమజ్జదివౌ కత్యాతదావాశినా (?)
పటువీణామృదువాదినీ సహతర బ్రాహ్మీమృషోమర్దళే
నటనం శ్రీగిరినాయకస్య కరుణానందాస్పదం సర్వథా.

కళికా

అఖిలభక్తజనవతంస - రిపుజనోష్ణకరకరస్య
విపులజలధిలోకనస్య - విస్మృతైకజలధరస్య
సరసహృదయసరసవిచర - చారుహంసనాయకస్య
భరిత హిమసమగ్రహేమ - భవ్యదివ్యగాయకస్య
తపిత హృదయశిశిరసమయ - తరుణిఘృణిసమాగమస్య
జపిత మునిమనఃప్రసన్న - సన్నతక్రియాగమస్య
శ్రీగిరిప్రసన్న హార్మ్యసేవనైక భావనస్య
భోగిభోగరత్నదీప - భువనభవనపావనస్య.

ఉత్కళికా *

దివసకరరుచిరనిజకర
పవనసఖదివిజగణసం
కరకలితకుసుమపరిధృత
చరణసరసిరుహపరిణిత
సురదనుజమనుజమునిగణ
దురితపరిహారణచరణగుణ
కమలజముఖవినమితస్య
కమలనయనసన్నుతస్య

సప్తమీవిభక్తిః

స్రగ్ధర ॥ దేవే దేవేంద్రచిత్తస్థిరనుత విలసచ్ఛ్రీగిరౌ సత్ప్రభావే
భావే కైవల్యసత్త్వే ప్రకట గుణ గణస్ఫారసంసారపారే
భావాతీతద్విజేంద్రప్రకట-శయసౌభాగ్య కృష్టార్ధవామే
భావజ్ఞే చంద్రమౌళౌ పరిణమతి మనః ప్రస్ఫురత్యోరులింగః

వ్రాతప్రతి యందధికభాగము :—

ఉత్కళికా

* [శ్రీపర్వతాధీశ
పాపరూపవినాశ
కిన్నరేశ్వరమిత్ర
సన్నుతోజ్జ్వలగాత్ర]

కలికా

అపి చ గజాసుర హరణవినోదే
కపట వటుక్రమకారితవాదే
దురితభయంకర తుహినకరాంకే
పరమదయాకర పరిహృతశంకే
సరసిజ భవమస్తక కరధారే
నిగమసరసిసన్నిహిత సురూపే
సగుణ నిర్గుణ సంశ్రయ బహురూపే.

(పాదము లోపించినది).

ఉత్కలికా

మాళిసుందర
హేలామందిర
గంగాలంకృత
భృంగీఝుంకృత
కలహంసీరథ
పులినమనోరథ
కలన విహారే
లలితోదారే

సంబోధన

శా॥ శ్రీమచ్చంద్రకళాకలాప! మహిత-శ్రీశైల చూడాంక! నా
నామాధుర్యగుణైకధామ! పరమా-నందస్ఫురద్రూప! సు
త్రామాలంకృత పాదపంకజ! పవిత్ర స్తోత్ర సత్పాత్ర! గం
గామాళీ! విజయోఽస్తు తే త్రిభువన-క్రాంతైకకీర్తే శివా!

కలికా

అపి చ విద్యుత్ప్రభాయిత బోధహృద్దీప
విపులాధిభూతసంవృత విరాణ్మయరూప
లింగ సంగత పీఠలీనసూక్ష్మ శరీర
మంగళాయతమహామాయాత్మ సంసార

యజనాదిషట్కర్మ యమికతానుష్ఠాన
రజతాద్రి ముఖ మనోరమ్య కేళీస్థాన
దూరీకృతవ్రాత దురిత దుఃఖవ్రాత
గౌరీమనోహరాకార భావాతీత

ఉత్కళికా

శ్రీపర్వతాధీశ
పాప రూప వినాశ
కిన్నరేశ్వరమిత్ర
సన్నుతోజ్జ్వలగాత్ర
నందీశవరయాన
బృందారకానూన
శైవాభిరతయోగ
భావమయుగత రాగ.

సార్వవిభక్తికము

శ్లో॥ నిత్యస్త్వం కలయే భవంత మభవమ్ నేతా విధాతా త్వయా
స్తుత్యా యత్ శ్రుతిమాళిభిః కృతరయం తుభ్యం ప్రసన్నాత్మనః
ప్రత్యారంజగతోఽజని స్త్రిభువనః బ్రహ్మాదయో దేవతా
భృత్యాస్తే త్వయి మన్మనః కలయతే శ్రీశైలసింహాసనః

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పుస్తకభాండాగారము. తాళపత్ర సంఖ్య 4478 నుండి గ్రహింపఁబడినది.

పరిశిష్టము

భోగావళి

'మొదల నొక్క పద్యంబు చేయు, వెనుక నెనిమిది ఱేకులైనం
దాఱుఱేకులైన గలుగం జెప్పిన గద్యయు, పాదద్వయంబునకు
ొక్క స్వరంబు ప్రాసంబుగా నాఱుపాదంబులనొండె నాలుగు పాదం
లనొండె నెసరించిన కళికయుంగలుగ నెనిమిది కళికలు, నెనిమిది
ద్యలు చెప్పవలయు నదియుంగాక, పదాఱు కళికలు, పదాఱు
ద్యలుం గలుగనైన రచియింపవలయు; నవి చెప్పుచోట నాయకాశీ
ర్వాదంబును, అతని వితరణ విభవభోగాది గుణంబులు గల్గునట్లుగా
దేవతలకైనను, మనుష్యులకైనను జెప్పవలయు - పద్యంబు మొద
ను, అపధారు యో దేవ, విజయీభవాది శబ్దంబులుఁ బ్రయోగించు
ది - దీనిం బద్యంబునడుమం జెప్పవలదు.

సీ॥ నవ రసరుచిరపల్లవములు పదియాఱు
కలిగిన నెనిమిది కలిగియైన
తనరిన గద్యము లెనిమిది యొండేని
నెనిమిది యొండె పద్యము విచిత్ర
తన చతుష్కంబున, దళష్కట మునసైన
జెలువాఱు కళికలు చెన్నుమీఱ
శృంగార ముఖ్యమై జీవరాశికి శ్రవ
ణానందకరములై యతిశయిల్లి

గీ॥ త్యాగభోగాది గుణగణ యోగమతికి
నాయకాశేష విదితవర్ణముల రాజ
వరుల కొండెను దేవతావరుల కొండెఁ
జెప్ప భోగావళీ నామ మొప్పు మిగుల.

అందులకు లక్షణం బెట్టిదనిన—

శా॥ శ్రీమచ్చంద్రమరీచి చామరకళత్రీభూత వామాంగ గం
గా మాలీముని మానసస్మిత లసత్కంజాత, సందీప్త ని
ర్ధామజ్వాల విశాలబోధమయు సంతుష్టాంతరంగ ప్రియో
ద్దామ శ్రీగిరి కంధరజ్వలిత రత్న శ్రేణి దీపాంకురా !

గద్య :- విజయీభవ ! భవభయంకరా ! త్రిభువనాలంకార నిజకటకమణి కిరణ స్ఫురిత కల్లోల మాలికాందోళనా ఖేల కల హంస బకకారండవ సారస చక్రవాక భ్రమణ మధుకరకలిత శ్రీశైల కేళీలోల గంగాతరంగిణీ తటఘటిత ఘన సహకార పూగపున్నాగ నాగకేసరవకుళ జంబీర మందార సురభి కుసుమ విసర మకరందా నంద భృంగి సంగీత కిరణకేళీసల్లాప మలయపవనప్రేరితా సౌరభ్య సముదితప్రమోద సదమల చంద్ర చందనాను లిప్త కుచతట ప్రకట ముక్తాహార సౌగంధి కమలా లాలిత గిరితనయాలింగన సంభోగ పరిశ్రాన్త అనంత వజ్ర వైడూర్య మరకత సుకుమార రమ్యాచల వివిధ శిఖరముఖరిత మణిమయూఖమాలికాప్రభాభాసుర వివిధ రత్నమయ త్రిభువనైక సామ్రాజ్యపూజ్య సింహాసనాసీన కంబ శాశ్వతరుతుంబురు నారదాది వివిధగాయకభృంగిరిట వివిధ గాంధ ర్వాప్సరో నృత్య వాద్య వినుత వీరత్రిపుర భయంకర విపులయశంకర పరమ దయాకర సరసి నిశాకర గరుడధ్వజ ప్రియ వృషభధ్వజ '—

యీక్రమాన పదాలు గద్యలు పదాలు కళికలు చెప్పనగు.

బిరుదావళి

(కావ్యాలంకార చూడామణిలోలక్షణము. చతుర్థోల్లాసము)

బిరుదములు

కం॥ బిరుశబ్దంబు విరోధో
త్కరము మహారాష్ట్ర భాషతత్పద విధులన్
బిరుదములనఁ జనువానిన
ధరబిరుదావళి (యనంగ)యొనర్పఁ దగునండ్రు బుధుల్. 25

అతుల కులక్రమాగతములై భుజవిక్రమసంభవంబులై
ప్రతిపదసార్థకంబులయి పార్థివ కర్ణకఠోరకంబులై
వితరణ శబ్దపూర్వపృథివీవర చిహ్నములై తనర్చు న
ద్భుతబిరుదాళిచేత బిరుదార్థము చెప్పుట యొప్పునెప్పుడున్ 26

క॥ వినయ భుజవిక్రమక్రమ
ఘనవితరణ రణ విహార కరుణాదికళా
జననస్థలులగు గుణములఁ
బెనుపొందఁగఁ జెప్పవలయు బిరుదావళికిన్ 27

క॥ సముచిత తాళదళంబులు
సమధికపటుగౌడరీతి సందర్భములున్
సుమనోభాషంబొలుపుగ
సమరింపుఁడు కవులు ప్రాకృతాదులనైనన్ 28

గీ. పద్యదళవాక్య తద్దళ పరిసమాప్తి
గదురుపట్లను నెడ నెడ గలుగవలయు
'ధీరగంభీర జయ దేవ దేవ' యనెడు
లలితసంబుద్ధి వచనము లోలయవలయు. 29

క॥ ఉచితవిభక్తికమును గుణ
రుచిరాలంకార రసనిరూఢము నాశీ
ర్వచనమ్మును నగుపద్యము
రచియింపఁగవలయు మొదల రంజనమొప్పన్. 30

ఈ బిరుదావళిలక్షణ ముదాహరణముతోఁగూడ రామయా
త్యుని కవితాలక్షణ సారచ్ఛందస్సునందిట్లున్నది—

బి రు దా వ ళి

కం॥ బహుభాషల బహుబిరుదా
వహమగు భోగాత్తశస్త్ర వాహనవిద్యా
మహనీయత బిరుదావళి
సహసంబుగ భోగమాలి సరిగాఁజెప్పన్.

కం॥ శ్రీగౌరీశ్వరలక్ష్మీ
వాగీశ్వరనమిత చరణవన జాతీశా
భాగీరథీశిరశ్శ్రీ
భోగీశ్వరపదకనిఖిల భువనాధీశా!

గద్య— ఈశ త్రిపురాసురభంజనభక్తజనరంజన పుండరీకచర్మఖండ వసన సర్వదిగ్వసన సనకాదిమునిమనోలంకృత తరణిసుధవళ విదారణ అంధకాసురమర్దన ధనదమిత్రత్రయీమూలశిరః ప్రవర్తన క్రీడాలోల హాలాహాలభంజన భక్తజనరంజన పురందర బృందారకాదివంద్య దేవ.

కళిక— చండముండమస్తక ప్రచండఖండనైకవీర
దండితారిరక్త బీజదమనకరణ బాహుసార
త్రిభువనైక విజయమదన తృణగణీకృతప్రతాప
సదయదివిజ చింతామణి... ... ...

భో గా వ ళి

కం॥ చెలువంబుగ భోగావళి
గలలక్షణములు త్రిఖండ గద్యంబులు షట్
దళకళికలు సందష్టము
గలిగి గుణావళి జగత్ప్రకటమై యొప్పున్.

మఱియును.

ఆ. వె. మొదలగద్య పద్యములుఁ దదష్టకచతు
ర్దళములందు నొకటి గలుగఁగళిక
యును బరోపకార వినుతంబుగాగుణా
వళి రచింపవలయుఁ జెలువముగను.

ఇట్లనిన గుణావళికి త్రిఖండగద్యలు, షడ్దళకళికలు గలిగి భోగావళికైన సంఖ్యామితముగా గద్యకళిక లెనిమిది చెప్పనది. ఏది రచియించు కళికాంతమున నాద్యంతశ్లోకంబులు గలుగవలయు నిదియొక్క విధంబు. మఱియెనిమిది ఱేకులొండొ నాల్గింటనొండొఁ బొలుపగు

గద్దెయు నీ సంఖ్యానుపాదంబులు గల వట్టికళికలు గూర్చి మొదటి శ్లోకంబుతో సంఘటితంబు చేసి చెప్పుట యొక్క విధంబును రెండు విధంబులుగా లక్ష్యంబులు చెప్పెద.

శ్లో॥ శ్రీరమ్యహర్మ్యశిఖరాంచిత చారుతారా
తారావళీలలితచందన కీర్తిపూరా
పూరాయమాణ కరుణామృతనేత్రసార
సారంగహస్తనిగమస్తవ తే నమోఽస్తు.

గద్య-స్తుతివర-సకలనిగమశిఖవసంతసంతతక్రీడాలోలాయమానగంగా
తరంగ రంగత్సురంగసంగత భృంగిరిట రంభాద్యప్సరో
విచిత్రాభినయన వివిధప్రహస్త ప్రశస్తవర్తనకేళిపరి
శ్రాంత విరాజమానదేవ.

కళిక—మానానూన సమంచితగానా
గానకళాపరి కల్పితతానా
తానవితానసహిత శ్రుతివీణా
వీణాలంకృత విశ్రుతహస్తా!

ఇవ్విధంబున విశేషంబుగా రచించునది.

చక్రవాళము

చక్రవాళలక్షణం బెట్టిదనిన - [కవిజన చింతామణి]

సీ॥ కమనీయ మధురవాక్యము లాఱుభాషల
నాఱుపద్యంబులు నతిశయిల్ల
నవియుదాహరణంబు చెలువునఁ బదపదం
బునకును నందమై పొలుపుమిగులఁ
బద్యగద్యంబులఁ బల్లవోత్కళికల
సంబుద్ధినైన ప్రాసాదులమర
చక్రవాళముఁ జెప్పఁజనుఁ బద్యగద్యతా
ళానుతాళంబుల నభిమతముగ

నొక్క పద్యంబు నివి నాల్గు నోలిగూర్ప
నది చతుర్భద్రయగు దీని యట్ల పద్య
గద్యతాళానుతాళ సంగతులొనర్ప
నదియచతురంత రంబని యార్యజనులు.

ఎట్లనిన పాదంబు కడపటియక్షరంబులు తరువాతిపాదంబు కడపట మొదలం గలుగఁ జెప్పుటయు, నివ్విధంబున నొక్క పద్యంబును దానిముందట నెనిమిది తేకులుంగలిగి చక్రవాళానుబంధంబగు గద్యంబు నెనిమిది పాదంబుల నొప్పి కళికలంగలిగి యది సంబాధక్రమంబులుగ నాఱుభాషలఁజెప్ప నిట్టిశ్లోక గద్య కళికోత్కళికల సమూహంబు ఋతుసంఖ్యఁజెప్పునది. మఱి చతుర్భద్రంబునకు నొక్క పద్యంబును నాల్గుతేకుల గద్యయు, తాళానుతాళంబులనొప్పు కళికోత్కళికలు నొనరించి యిట్టిప్రోవులు నాలుగు గలుగం జెప్పునది. దీనికి చక్రవాళ క్రమాక్షరంబులు ప్రయోగింపవలదు. చతురంతంబును చతుర్భద్రయట్ల యొనరింపందగు.

చక్రవాళము - మదీయము

స్ర॥ భాషాషడ్విప్రయుక్తం ప్రతిపదకృతవిశ్రాంతి సంపుష్టపుష్పం
ఘోషే షడ్గద్యపద్యం గుణ గణ సహితం శోరకైః సల్లవైశ్చ
దోషైస్త్యాజ్యాగుణాఢ్యం స్తుతిపరమతనంతోషదం చక్రవాళం
భూషం నోసత్కవీనాం బుధజననుతసంబుద్ధియుక్తం బ్రువంతి.

శ్లో॥ జయతి జయతి జయద్విశ్వ నముదయ యాంతరంగస్థితప్రళయ
అయం సర్గస్థితిసమయే మయదను జనూతన వంశమథనకర.

గద్య—దేవరణప్రచండ కోదండ। కోదండదీక్షాగురుప్రసిద్ధ। సిద్ధ చారణ శుద్ధాంతరంగ ప్రశస్త మునిజనప్రసన్న। ప్రసన్న ముఖకమల కృతశ్లోకవిరాజిత। జిత విమతదితికుమార। మారసంహార మనోహరతారక బ్రహ్మస్వరూప। సర్వరూప వస్తువిస్తారిత మహాప్రదీపిత దేవ

కళిక

దీపరూపసుప్రబోధ ధిక్కృతాసురప్రతాప
తాపసప్రసన్నహృదయ ధవళ కమలచిత్స్వరూప
రూపపదఖిల ఘనవసుమరుత్సఖాయ మానకోప
కోపదూరచారుహారగుణ విరాజ మానచాప
చాపముక్తబాణ పరమ సహ్యాతోగ్రవైరభూప
భూపకులలలామ నామ భూపహతమునీంద్రతాప
తాపధామరప్రబోధ దండితారి కుల కలాప
లాపనప్రపంచ విక్రృత లక్ష్యమాణరిపువిహార.

ఉత్కళిక

పరిజనాయమానవివిధ
ధరణి ధరచలేంద్రవిబుధ
ధర్మమార్గ మార్గణైక
కర్మనిర్జితారిలోక
కల్పితద్వీసప్తలోక
కల్పితార్యలోక హైక
కలిత మహిత కేలిలోల
లలిత పదకరదళజాలా। దేవా.

వ్య-అపుండళి? తలరాజాధికృత్యయోగ। విశాలవక్షస్థల। శ్రీవత్స లాంఛన। నమితజగత్త్రయ యదుకులదీపక। కమల భవ ప్రయత్నవిఫలీకరణ। నూతనగోపాలశిశు వర్తక। కరుణా మయవిలోచన। నవనీతచోర। రణత్ కింకిణీ ఘంటారవనినద మధువిధమంజుమంజీర కలిత। కలిత వచోవిరాజమాన ఘోష। ఘోషా విశేషలాలన యశోదానంద కరజాలక్రీడాభి రామ। రామ దామోదర శ్రీధామ। రమణీయకందుక క్రీడాసమయ, సమాగతప్రలంబ దుష్క్రియ నిర్వాపణ వినోదా। దేవ।

కళిక

దనుజలలనానల్ప తల్పవిద్రవవిభవ
వననిధి దనుహారణముని సురపునఃప్రభవ
వనితాసహస్రభావజ కేళివిశ్రామ
మనసిజ ? భవకోటిమయ దివ్యగురుధామ
మకరకుండల రత్నమండల ద్యుతిభాస
సకలసుకవి స్తుత్యసంవికాంమలహాస
సమర నిర్జిత కంస సౌధదుర్భరవీర
రమణీయ సుకుమార రచితముక్తాహార । దేవ

ఉత్కళిక

రక్షణబకహర రక్షిత సురవర
రవిశశిలోచన నరసురపూజిత
తరళమణిప్రభ భరత శుభా!
భరతకులసరసీహిమకర
కరకలితరథాంగ శంఖ ఖడ్గధర
ధరణీ ధర భరణ ఫణివర
వరభూషణ హృదయ వనజాత

గద్య — దేవ ! తమాలపల్లవప్రభాసిత । తనుచ్ఛాయావిరాజిత తమః పుంజ మంజు మంజరీ విచిత్రరత్న కిరీట కోటివిభ్రాజమాన శిరోరుహా । హార మకుటఘటిత శశిరేఖా వైఖరీ లలాట పట్టికా సంఘటిత । త్రిపుండ్ర రేఖాలంకార । రణత్ భృంగ సంగీత మంగళ పుండరీక విశాలలోచన నవచరణ రమణీయ ప్రమోదలహరీ సంస్మితకౌముదీ రమణీయక వదనపరిపూర్ణ సుమయూఖ । ఖచితనూత్నరత్నప్రభా మండిత గండపాలి లాలిత చంపక ప్రసూననాసాభాసుర । సురమహీరుహ కిసలయరుచిరారుణకోమలాధర రత్నరాజి విరాజమానపద కమల హారినీలముక్తాలంకారగ్రైవేయ వైజయంతీసముచిత

కంబుగ్రీవ। వక్షోలక్షిత శ్రీవత్సలాంఛన। నవరత్నవిచిత్ర లయస్వర మనోహర సువర్ణవేణు విరాజిత కంకణ ఝుంకార మణి మయాంగులీయక కేయూరశోభిత మందార శాఖా సంయుక్త బాహుయుగళ లలిత సురసత్కమనీయ వర్త కీర్తన। నతనాభిసరోవరహారి సోపాన సమాన త్రివళిరోమ రాజి విరాజిత। తరళ తారకా కాంతి పూరసువర్ణరోచిస్ఫార చారుపీతాంబర స్ఫురత్కటిద్వయయుగ గరుడ గంధర్వ గీర్వాణ కోటి కోటీర మరీచిసంకలిత తరుణ తరణి కిరణ రుచిర చిరద నూపురకటి ప్రభాజంఘాల జంఘారమణీయ భువన పావన తరంగిణీ మంగళోదయస్నాన। నానా నిగమ స్తూయమాన శంఖచక్రాది వివిధలాంఛనోదంచిత తరుణపల్లవ మృదులనఖక్రాదతులన ఖముఖరాంగుళి ప్రఫుల్ల త్రిభంగ సంగతపాదారవింద దమశమసంపన్న మునిప్రసన్నదేవ।

కళిక

సన్నద్ధ చాణూర సంహారఘనరూప
పన్నగాధిపతల్ప పావనమహద్రూప
పరమేశపరమాత్మ పరమపద సురవరద
దరహాసచంద్రికా ధవళమునిముఖ కుముద
దనుజవనదహన పరతత్త్వ వరహృత్సదన
ననమదహిత ప్రహరణ విషదభజనజిన
నలిన వనకమలహితనాగేంద్ర ఫణిదళన
నలిన భవదివిజగణ నమిత ఖగపతిగమన

ఉత్కళిక

నరమనోహరకలన
నరరూపరిపుదళన
నయవిక్రమోదార
భయచక్రహతవైర

కముఖసరణిగత తను
విభవభవరహిత తత
సుషిరఘన వితతరత
లలితతను మహిత హిత
నలినచతురజననత
సులభబహుకలన నలి
నభవ కమలలోచన నలి
నాక్షీవామభాగనర దేహ
హలధరధనంజయాత్మక
కలుషవిధ్వంసనసకలకమనీయ

గద్య—కమనీయగుణకలాప । పరంజ్యోతిస్స్వరూప । పరమభట్టారక। కంసమర్దన । నరభోజనకామినీప్రాణహరణ । రక్షోత్తావయ మళార్జునభంజన । జనవిద్విషధేనుకాసుర హరణైకశార్దూల। లలనాముఖ కమలమిత్ర । త్రయీమూర్తిస్వరూప । పర వీరభయంకర । కరకలిత శంఖచక్రారవింద । దళిత బల వచ్చాణూరముష్టికాసుర । సురపతి సంక్రీడనోల్లాసభాసుర । రణద్వేణువీణా నాదమోదితవల్లవీమనోవల్లభ । భంజిత కాళీ శ్వరపౌండ్రక నరకజరాసంధబంధుర చేదీశ్వర రమణీయ విగ్రహ దేవ.

కళిక

హరమనోహరరామ నామసహస్రసంస్తుత ... ...
తరుణతరణి కళావిలాసిత తత్త్వనిర్ణయ బోధశోభిత
తనుమయాఖిల భూతతత్త్వ వితానవినిమైకవిగ్రహ ?
హననరక్షణజనన కరణమహావిభూతి సమేతవామ దేహ ?
హవ్యకవ్యముఖ ప్రతుష్టసహస్రలోచన ముఖమఖాశన
నవ్యదివ్యవినోదమోదిత నారదాదిమునీంద్ర సేవిత
నరసురాసుర సిద్ధకిన్నర నాగభోగి భవాత్మభావన
నవపరిగ్రహణైక సూతరణక్రియా మహనీయకారణ । దేవ

ఉత్కళిక

నతిసన్మౌని జనమానసదీపిక
కలివినోద విశారదరూపక
కనదశిక్షిత మహితశాస్త్రవ
వనమయూరకలాపశుభవన
నవసుధాకర చారుపుండ్రక
కవిజనస్తుత వచనదీపక
కమలలోచన నిమతమోచన
నమితసజ్జన శమితదుర్జన

శ్లో॥ జననమరణదుఃఖచ్ఛన్న సంసార మాయా
జనిత నితర సౌఖ్యజ్ఞాన సంపన్నమోహాః
మానవముఖవికారాహంకృతో ఽ హంహార స్త్వత్
నిగమవినుత దేవద్భోగ దీపోమహాస్తే ఽ

గద్య—స్మితవదనచంద్రికా సముత్ఫుల్లఘోష యోషిజ్జన నయనోత్పల లక్షణ లక్షిత సకల నిగమాపహారణ సురరిపుప్రాణాపహారణ ప్రథమావతార। రక్షస్సుపర్వ పర్వీకరనేత్ర సత్రిత మందర మహానగ సంరక్షణాయమానద్వితీయావతార। రత్నసాను శిఖర చరన్మహాసత్త్వ దైతేయ ఘాతోద్ధూతసీమాతి విక్రమ మహార్ణవమగ్నభూమండల సముద్ధరతృతీయావతార। రక్షోపతిస్థల విదారణ చతుర్థావతార। రమణీయ యజ్ఞోపవీత మౌంజీ కౌపీన ఛత్రకమండలు పవిత్ర చరిత్ర శ్రుతివచన సఖసంకలిత వాచామాధురీ ధురీణ త్రిపద పరిమిత బలిప్రదత్త మహీమండలస్వీకృత సమస్త భువనపంచావతార। రత్నగర్భ నిర్మల ధర్మ దుర్మండలేశ్వర పరిక్షయ నిష్ఠాగరిష్ఠ షష్ఠావతార। రామాభిరామ చంద్ర సాంద్ర చంద్రికాముఖ పతిత దశవదన ప్రముఖ సకలదనుజ సరసిజ ప్రదీప్తసప్తమావతార। రణప్రచండ భుజావిష్టంభ వరిష్ఠ

ప్రదిష్టముష్టికాసుర ధేనుకాసురమహాత్ప్రలంబ బంధుర కేశి
శాసి సకలప్రముఖ మఖవద్విపమహావిశేష శోషీకరణ జరరా
నందస్వరూపాష్టమావతార । రమణ పతివ్రతత్వ నిరాంతక
భువనభయంకర పురత్రయోపసంహార మిత్ర భూతనవమావ
తార। రంగత్తురంగఖురపుర పాటిత నిశాట తుచ్ఛమ్లేచ్ఛ శిక్షా
దక్ష కలికాలావసాన సంక్రీడనోన్మాది భవిష్యద్దశమావతార।
రచిత దశావతారాది వివిధలోక రక్షణ మానూనవైభవ।
దేవా!

కళిక

వసుమతీ కమలానివాసినీ ముఖకమల
లసదమర కుసుమ రసలసిత మధుకర విమల
విమల భవహిమకరణ మంజునిగ్రహజాల
లలనా మనోహారాలస సమంచితలీల
లీలావతార పాలితలోక సుశ్లోక
కలకంద కల్యాణ (కల్యాణ) మయనాక
నాకీశరక్షచరణ శ్రీమనోహర
రాకాసుధాకర రమణీయ ముఖసాంద్ర

ఉత్కళిక

రతిరాజ నతరూప
పతగవాహన పాప
పశులోక శార్దూల
లసిత విక్రమలోల
లంకాపురాధీశ
శంకాభయవినాశ
శరణభయహారకైక
కరుణామృతాలోక

కందము—కలిత సుసంప్లాలన స
ల్లలితత్సంజనక వివిధ లక్ష్మీనాథా
కలిత నిజభక్త మధుకర
సులభ శ్రీపాద పంకజోదయ జయతి.

చతుర్భద్రము

శ్లో॥ శ్రీమత్కౌశిక నీల నీలరుచిరగ్రీవాయ దేవాసుర
స్తోమానేక మునీంద్రసిద్ధగణ సంస్తుత్యాయ నిత్యాత్మనే
రామాలక్షణ లక్షితార్ధ వపుషే రాజీవ రాజేలస
ద్భామాభోగ పరిద్వారాయ ప్రథమాసీమ్నే తిథామ్నే నమః

గద్య— దేవ! పురందరకరీంద్ర చంద్రకాంతి కాంతా సంక్రాంత సంతాన శాఖా మంగళ సంగీత సంగత భృంగాంగనారంజిత వికచ సురభి కుసుమ బహుపరిమళావాసితా సరళ దిగంతరాళ మణిమయ ప్రాకారతోరణాట్టాలక గోపుర ద్వార సమీచీన విచిత్ర సువర్ణరమ్య వైడూర్య వేదికాసింహాసనాసీన। నలిన భవవదన సదమల కేసర విరాజిత బిసప్రసూన మంజరీ మ్ముదిత సరస్వతీ విభ్రాజమాన పవిత్రస్తోత్ర సూత్రసంకలిత వివిధగుణగణాలంకార రమామనోహర। హరినీల దివ్యబాణ ప్రధాన సముజ్జ్వల రత్నసాను కోదండ మండిత సదమల భుజాదండ డమరుత్రిశూల ఖట్వాంగ పరశు కపాలవరదాభయ తరుణహరిణ కమల ఖడ్గాయుధ ఫణి ఫణావళీ లలిత మణిమయమండనాభిరామ కోమలహస్తారవింద దళిత దశగ్రీవ భుజాటోప పరంజ్యోతిరూపా! దేవ!

కళిక

కాలానల కీలాహత ... ... మకరధ్వజ
హేలాధృత హాలాహల శూలాయుధ వృషభధ్వజ
దోషాకర భాషావర వేషామహా నిగమస్తుత
దోషాకర శేషాహి మనీషాధిపవిభవస్తుత

ఉత్కళిక

అంబుజాక్ష నయనార్చిత పాదా
కంబళాశ్వతరగాయక మోదా
తుంబురు వీణాతూర్య వినోదా
శంబరారి మదనత్వ వినోదా

కళికోత్కళికలు నాలుగునొకవంకయగు. అట్టినాలుగు గలుగంజెప్పిన చతుర్భద్రము. అట్లుచతురంతరంబును రచియింపనగు. మఱికళికోత్తరంబున నాలుగు రేకుల నమరిన గద్యంబును నట్లచతుష్పాదంబులు గలిగిన కళికయు నొక్క జోకగావించి యిట్టివి పదియాఱు గలుగ జెప్పవలయు. ఇందు మొదలం గడపట నొక్కొక పద్యంబు గాని మఱియున్నచోటువలవదు గావున యిట్లురచించునది.

కం॥ ఆద్యంత పద్యముత్తర
గద్యంబును తడవసంఖ్య గద్యాంతమునన్
హృద్యమయిన కళికలునున్
నాద్యులు పౌరోత్తరమున కని రిరవనుచున్.

త్యాగఘోష

(మదీయము) ఒక్కపద్యంబు గద్యయు, నాల్గుపాదంబుల కళికయు, గలుగంజెప్పి యిట్టివి నాల్గుగలుగంజెప్పవలయు నది చతుర్భద్ర భంగిని లక్షణయుక్తంబై త్యాగాదిగుణములు గలుగ నుడివినం త్యాగ ఘోషయని కవివరులు పల్కుదురు.

కవిజన చింతామణి—

క॥ అనుతాళరహితమై యొ
ప్పిననది చతుర్భద్రమనగ బెంపగుత్యాగా
ది నుతులను త్యాగఘోషం
బనుచు కవీశ్వరులచేత నభిమతమయ్యెన్.

జయఘోష.

చతుర్భద్ర భంగిన శ్లోక గద్య కళికోత్కళికలు మూకలు నాల్గు చెప్పునది. ఇందు నాల్గు దిక్కులును పర్వతవనసరోవరాది వర్ణనయు దివ్యభూముల విశేషంబులును, దిగ్విజయాది పరాక్రమంబులు గలుగఁ జెప్పవలయునంద్రు.

కవిజనచింతామణి—

కం॥ నాలుగు నాలుగుగద్దెలు
నాలుగు దిక్కులనెసంగ నవవర్ణనలన్
మేలగుగద్యముపద్యము
జాలవిభక్తాలిఁ జెప్ప జయఘోషయగున్.

రంగఘోష.

నాట్యప్రసంగాదులయందుం జెప్పందగు.

వ. రగడయెట్లనిన - రగడ, మొదల నొక్కపద్యంబు గలిగియున్న తావుల బ్రయోగింపక, వళిప్రాసంబులు గలిగి తాళమానంబై పదాఱు పాదంబులు రగడలు, నాలుగు నొక్కపద్యంబు ద్విరదగతియు, హయచారియు హయగతియు తురగవల్గరియు జయఘోషయు, జయమంగళయు ననంబరగిన ఋషి సంఖ్యానామంబుల పేర నడకలుగలవని వెనుక జెప్పితింగావున నట్లయొనరించునది.

కవిజనచింతామణి

ఆ. వె. యతులుప్రాసములును నమరవర్ణంబులు
నమర మూఁడు నాల్గు నైదు మాత్ర
లొనరి తాళమానముసఁ బద్యమున తుది
మొదలఁ జెప్పరగడ గదియు మిగుల

కవితాలక్షణ సారచ్ఛందస్సు గద్య—

ఇది శ్రీవిష్ణు చరణారవిందయుగళ నిరంతర శేష విశేషవాత్సల్య సుకవిజన వినుతచారిత్ర హారితసగోత్ర ప్రవర్ధమాన నిత్య సత్యవ్రతకుతూహల అనంతామాత్య పుత్ర రామయనామ ధేయ ప్రణీతంబైన కవితాలక్షణ సారచ్ఛందస్సున సప్తమా ధ్యాయము.

(ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పుస్తక భాండాగారము సంఖ్య 4478. తాళపత్ర ప్రతి నుండి యథామాతృకముగ సముద్ధృతము.)

రిపుమత్తనిజలోక

... ...

కలితచిన్మయరూప

ఫణితి కల్పితరూప

శ్లో॥ పరమాహ్లాదరసప్రపూరిత విలసత్ప్రహ్లాదచేతస్సర
స్సరసీజాత మధుప్రమోదమధులిట్ సౌభాగ్యలక్ష్మీవరా
వరదానస్థిత హస్తహస్తి వరదవ్యగ్రగ్రహగ్రాహని
ర్వారభక్తచక్ర విభక్తిదేహంహృత పారావారదైత్యేశ్వరా.

గద్య—రమాకపోల మకరికాపత్ర వల్లీమతల్లికా సల్లలిత హస్త పల్లవ వసుంధరాధార సౌదామినీ నూతనలతాశోభిత ప్రసర ప్రఫుల్లహల్లచ్ఛదన సదమలనఖముఖ విలసిత కమలాలంకృత వీణాప్రవాళవల్లకీనినదవేణునాద తన్మయప్రభావ యోగీంద్రనికురుంబపదబిల జంతుసంతాన సంతానభూజాత ఛాయా సంజాత సంతోషయోషిజ్జన గోపాలపరంపరా మధ్యపరిభ్రమరాసక్రీడాభిరామ దేవ.

కళిక

రామదామోదర శ్రవణమంగళనామ
నామ చింతారత్ననందిత గుణస్తోమ
సోమశేఖర పరిష్టుత కామినీనామ
కామజనక తమాకరనీలమణిధామ
మదవదసురానికర మథన చక్రస్ఫార
రదనవిలసిత కాంతిరమణీయమనసార
సారసామలచంద్ర చంద్రికానీహార
హారనిర్మల కీర్తిహారసద్గుణహార

ఉత్కళిక

రజతగిరి నిలయ ముని
నిజహృదయ సదన జన